

ตอนที่ ๓

สารัตถธรรมจากชาดกเพื่อสร้างสรรค์สังคมไทย

ชาดกคือเรื่องในอดีต ๕๔๗ ชาดกของพระโคตมพุทธเจ้า สมัยเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีทำความดีอย่างยิ่งยวดเพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งบารมีหรือความดีที่บำเพ็ญนั้นสรุปลงได้ ๑๐ ประการ เรียกว่า ทสบารมี จัดเป็นพุทธการกธรรมคือธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ดังที่ได้นำเสนอรายละเอียดแล้วในข้างต้น ในที่นี้ จะนำเสนอแก่นธรรมจากชาดกก็คือ ธรรม ๑๐ ประการนี้ ทั้งในด้านเนื้อหาสาระ ตัวอย่างวิธีการบำเพ็ญในชีวิตประจำวันและแนวทางการประยุกต์มาเพื่อสร้างสรรค์สังคมไทย โดยแบ่งเนื้อหาเป็น ๔ เรื่อง ดังนี้

เรื่องที่ ๑ ทสบารมีกับการสร้างอริยาศัยพระโพธิสัตว์

ทสบารมีคือ

- ๑) ทาน การให้
- ๒) ศีล งดเว้นทำชั่วและมีระเบียบวินัย
- ๓) เนกขัมมะ หลีกจากกามารมณ์
- ๔) ปัญญา ความรอบรู้โลกและชีวิต
- ๕) วิริยะ ความเพียร
- ๖) ขันติ ความอดทน
- ๗) สัจจะ ความจริงจังจรงใจและจริงการ
- ๘) อธิษฐานะ ความมั่นคงแน่วแน่
- ๙) เมตตา ความรัก
- ๑๐) อุเบกขา ความเที่ยงธรรมเป็นกลาง

ธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ มีทั้งความมีคุณธรรมและจริยธรรมมีความสำคัญในฐานะเป็นหลักการทำความดีของผู้ตั้งประณิธานที่จะเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อให้บรรลุความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เพราะเหตุไรธรรมทั้ง ๑๐ ประการ นี้ จึงเรียกว่า พุทธการกธรรม(ทำให้เป็นพระพุทเจ้า) ? เพราะเหตุไรพุทธการกธรรมจึงประกอบด้วย ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ เมตตา และอุเบกขา ? พระพุทเจ้าในอดีตหลายพระองค์ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้าในชาตินั้นๆ ได้ตั้งประณิธานเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญธรรมหลายข้อและได้ศึกษาวิจัยมาแล้วอย่างรอบด้านจึงได้ข้อสรุปตรงกันว่า ธรรม ๑๐ ประการ หรือทสปรามีนี้นี้แหละคือพุทธการกธรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทเจ้า) คนมีทานประจำใจ ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่คิดจะเอา มีแต่จะให้นั้น คนมีทานประจำใจเช่นนี้ย่อมทำการใหญ่ได้ทุกอย่าง ถ้าคิดแต่จะให้โดยไม่มีเงื่อนไขก็สามารถทำงานใหญ่ได้ทุกอย่าง พระโพธิสัตว์พร้อมที่จะให้โดยไม่มีเงื่อนไขอยู่แล้ว

คนมีศีลทั้งในส่วนที่จริยธรรมเช่นศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ หรือศีลจำนวนมากกว่านี้ ทั้งในส่วนการจัดระเบียบตัวเองให้เรียบร้อยด้านกายและวาจา(อินทริยสังวร) ทั้งในส่วนการประกอบอาชีพสุจริตและยุติธรรม(อาชีวะปาริสุทธิ) ทั้งในส่วนการจัดระเบียบใช้สอยเครื่องอุปโภคบริโภค(ปัจเจกสันนิสสิตะ) เมื่อมีความเรียบร้อยครบ ๔ ด้านนี้ (จตุปาริสุทธิศีล) ก็พร้อมที่จะทำการได้ เมื่อสำรวจดูตัวเองอย่างถ้วนถี่แล้วก็ไม่มีข้อเสียหายที่จะตำหนิตัวเอง ทำให้เกิดความมั่นใจพร้อมที่จะทำงานใหญ่ คนอื่นก็ไม่เห็นข้อเสียหายในคนที่มศีลนั้น ทำให้ทุกคนศรัทธาและเลื่อมใส

คนที่มีเนกขัมมะ(หลีกออกจากกาม-บวชใจ)เป็นเจ้าเรือนนั้น ย่อมมีใจปลอดโปร่ง ไม่ยึดมั่นถือมั่นกามคุณ กามารมณ์(อารมณ์หรือสิ่งที่น่าใคร่ที่น่าพอใจ)ทั้งหลายไม่มารบกวนจิตใจ ทำให้უნวายรำคาญใจ เมื่อจิตเป็นอิสระจากกามเช่นนี้ ชีวิตย่อมมีแต่ความเบาสบาย เทียบสัญญาจรรจิกได้อย่างไร้ข้อกังวล จิตใจกว้างเหมือนท้องนภา

เย็นเหมือนน้ำในมหานที หนักแน่นเหมือนแผ่นดิน และอ่อนควรแก่การใช้คิด
การทำงานเหมือนกระสอบหนังแมว คนมีจิตใจเช่นนี้ย่อมพร้อมที่จะทำการใหญ่

คนมีปัญญามองชีวิตของตัวเองทะลุปรุโปร่ง มองชีวิตของคนอื่นทะลุปรุโปร่ง
ทั้งในอดีตชาติ อนาคตชาติ และปัจจุบันชาติ และมองปรากฏการณ์ภายนอกได้
รอบด้าน เชื่อมโยงเหตุเข้าด้วยกันได้ทั้งหมด โยงจากผลไปหาเหตุได้ โยงจากเหตุ
มาผลได้ คนเช่นนี้ย่อมสามารถทำการใหญ่ได้ทุกอย่าง

คนมีวิริยะความเพียร มีความกล้าแกร่งไม่ท้อถอยในการประกอบกิจ
มองภาระหน้าที่ทั้งยากและง่ายเท่าเทียมกันคือ ต้องรับผิดชอบทำให้สำเร็จ มองภาระ
หน้าที่ทั้งเล็กและใหญ่เท่าเทียมกันคือ ต้องจัดการให้สำเร็จเพื่อประโยชน์สุขของ
ชาวโลก การดำเนินชีวิตทั้งหมดคืองานเพื่อชาวโลกเท่านั้น จึงไม่มีความเหน็ดเหนื่อย
ในการทำงาน งานคือชีวิต ชีวิตคืองาน ลมหายใจคืองาน และงานคือลมหายใจ
อุปนิสัยมีแต่ความกล้าแกร่งไม่ย่อท้อถอย คนมีวิริยะเช่นนี้ย่อมพร้อมที่จะทำ
การใหญ่ได้ทุกอย่าง

คนมีขันติเป็นเจ้าเรือน(มีขันติประจำใจ) อดทนความเจ็บปวดทางกายและ
ความทุกข์ทางใจ อดทนต่อความยากลำบากทางกายและทางใจ เช่น เกิดอุบัติเหตุ
ร่างกายถูกกระทบได้รับบาดเจ็บก็ไม่ร้องโอดโอยเกินเหตุ เกิดโทสะขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยบางอย่างก็ไม่แสดงอาการเกรี้ยวกราดจนเสียทรง อากาศร้อนหรือหนาวก็ไม่
แสดงอาการร้อนหรือหนาวเกินเหตุ ใช้ขันติธรรมอดทน อดกลั้น และอดออมไว้
ไม่ให้อารมณ์เป็นสิ่งที่สังเกตเกินไป คนมีขันติธรรมเช่นนี้ย่อมพร้อมที่จะทำการใหญ่ได้
ทุกอย่าง

คนมีสัจจะเป็นเจ้าเรือน มีสัจจะเป็นจริง มีความจริงใจคือซื่อสัตย์สุจริต จริ่งวาจา
คือพูดจริงทำจริง ทำตามที่พูดและพูดตามที่ทำ เปล่งวาจา ด้านจิตใจก็ซื่อสัตย์
เที่ยงธรรม ด้านวาจาก็จริงไพบเราะเป็นประโยชน์ ด้านการกระทำก็สำเร็จตามนโยบาย
วัตถุประสงค์ทุกประการ ทำให้เกิดความเชื่อมั่นแก่คนทั่วไป คนมีสัจจะเช่นนี้
ย่อมสามารถทำการใหญ่ได้ทุกอย่าง

คนมีอธิษฐานะคือมันคงแน่วแน่ต่อจุดหมายไม่หวั่นไหวแม้มีภัยหรือปัญหาอุปสรรคมาขัดขวาง ยึดมั่นต่อเป้าหมายไม่คลอนแคลน กาลผ่านไปนานเท่าใดก็ยังคงมุ่งมั่นตามเส้นทางเดินไปสู่จุดหมายอย่างนั้น คนมีอธิษฐานะมันคงเหมือนเสาระเนียดและภูเขาศิลาแท่งที่บิ่นช่นนี้ย่อมพร้อมที่จะทำการใหญ่สำเร็จได้ทั้งหมด

คนมีเมตตาเป็นเจ้าเรือน มีความรักสัตว์โลกทุกชนิดโดยไม่แบ่งแยก ไม่มีเงื่อนไขในความรัก แม่เมตตาอยู่ตลอดเวลา ไม่มีความอึดอัดขัดเคืองแม้ประสบโลกธรรมอนิฏฐารมณ์(สิ่งที่ไม่น่าพอใจ) มีน้ำใจเอื้อเฟื้อห่วงหาอาทรตลอดเวลาให้ความรักเท่าเทียมกันทั้งแก่ญาติสนิทมิตรสหายและคนที่เป็นศัตรู คนมีเมตตาเช่นนี้ย่อมสามารถทำการใหญ่ได้

คนมีอุเบกขาเป็นเจ้าเรือน คอยสอดส่องสังเกตการณ์ใกล้ชิดเป็นกัลยาณมิตร ในยามฉุกเฉิน วางใจเป็นกลางไม่เอนเอียงไปตามกิเลสมีความชอบใจเป็นต้น หรือปล่อยยให้วิถีชีวิตของสัตว์โลกเป็นไปตามกรรมที่ได้กระทำไว้โดยแม่เมตตาและกรุณาให้สัตว์เหล่านั้นเกิดสัมมาทิฐิกลับตัวกลับใจเปลี่ยนชั่วเป็นดีและมีวิริยะอุตสาหะที่จะสร้างคุณความดีในอนาคตอันใกล้ คนมีอุเบกขาเช่นนี้ย่อมสามารถทำการใหญ่สำเร็จได้ทุกอย่าง

ทสภารมีเป็นทั้งคุณธรรมและจริยธรรม บางข้อธรรมเป็นคุณธรรม บางข้อธรรมเป็นจริยธรรม บางข้อธรรมเป็นทั้งคุณธรรมและจริยธรรม ดังนี้ ทานที่เป็นอุปนิสัยภายในจัดเป็นคุณธรรม ที่แสดงออกโดยการให้จัดเป็นจริยธรรม ศีลจัดเป็นจริยธรรม เนกขัมมะที่เป็นอุปนิสัยภายในจัดเป็นคุณธรรม ที่แสดงออกโดยการถือบวชอนาคาริก (คนไม่มีเรือน)จัดเป็นจริยธรรม ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ เมตตา และอุเบกขา เหล่านี้จัดเป็นคุณธรรม เนื้อหาที่แสดงถึงความสำคัญของข้อธรรมแต่ละอย่าง ที่จำเป็นกับฐานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ดังต่อไปนี้

ทานกับอริยาศัยพระโพธิสัตว์

นัยสำคัญแห่งทานทำให้ผู้ประกาศตัวเป็นพระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าก็อยู่บนหลักการที่ว่า คนที่จะเป็นผู้นำโลกต้องมีอุปนิสัยจิตใจใฝ่อยู่กับการให้ที่จะทำให้เป็นที่รักของคนทั้งหลาย ดังพุทธภาษิตว่า “ทพมานโน ปิโย โหติ ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก” แต่ทานคือการให้นี้เป็นเรื่องทำได้ยากสำหรับคนทั่วไป เพราะนิสัยของมนุษย์ก็คือมีจณริยะ ความตระหนี่ถี่เหนียว คนส่วนมากไม่ยอมเสีย มีแต่อยากได้ คนที่มีนิสัยอยากได้โดยไม่ยอมให้ได้สิ่งตอบแทนจึงไม่ใช่คนธรรมดา ผู้ประกาศตนเป็นพระโพธิสัตว์ไม่ใช่คนธรรมดาที่มีอยู่ทั่วไป บางยุคบางสมัยอาจไม่มีคนอริยาศัยกว้างใหญ่อย่างนี้ไม่ได้ด้วยซ้ำไป ทุกคนมีสิทธิ์ประกาศตนเป็นพระโพธิสัตว์ แต่ไม่ใช่ทุกคนที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ได้จริงๆ เพราะ

๑) อริยาศัยจิตใจไม่กว้างใหญ่ขนาดที่จะเป็นได้

๒) การฝึกฝนอบรมอุปนิสัยจิตใจในทานไม่ประสบความสำเร็จในระดับที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ได้

ทานคือการให้มีหลายนัย หมายถึงการให้วัตถุสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภค เรียกว่า อามิสทาน หมายถึงการให้อภัย ให้ความรู้ ให้อำนาจใจ ให้อำนาจแนะนำสั่งสอน หรือให้นามธรรมอื่นๆ เรียกว่า ธรรมทาน ไม่ว่าจะเป็นการให้แบบไหนทำได้ยากทั้งนั้น เพราะธรรมชาติของมนุษย์ส่วนมาก จะถือว่าการให้คือการเสียอะไรบางอย่างไป คนที่มีพื้นฐานจิตใจประกอบด้วยทาน และยึดถือการให้เป็นธงในการดำเนินชีวิต เท่านั้น จึงจะสร้างอริยาศัยการให้แบบพระโพธิสัตว์ได้ จริงอยู่ การให้ปรากฏให้เห็นทั่วไปในสังคมโลก ในสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนก็ถือปฏิบัติทาน ศีล ภาวนาอยู่เป็นประจำ แม้ในสังคมที่นับถือศาสนาอื่นๆ หลักแห่งการให้ก็ถือปฏิบัติโดยทั่วไป แต่การให้ของคนเหล่านั้นส่วนมากเป็นการให้เพื่อได้ เช่น ในการกล่าวคำถวายทานของพุทธศาสนิกชนตอนท้ายจะมีคำว่า “อตถาย หิตาย สุขาย แปลว่า เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข” หมายถึง เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

แก่ตนเอง หรือในกรณีของเศรษฐีระดับโลกตั้งมูลนิธิการกุศล การบริจาคทรัพย์ช่วยเหลือผู้ยากไร้ ก็ยังคิดถึงประโยชน์ของตัวเองอยู่ไม่ลักษณะใดก็ลักษณะหนึ่ง เช่น เมื่อตัวเองมีเพียงพอแล้วก็ให้แก่คนอื่น เพื่อให้ชาวโลกยกย่องเชิดชูสรรเสริญ เพื่อให้ตัวเองเกิดความสุขสบายใจ เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของชาวโลก ซึ่งท้ายที่สุดก็จะเป็นผลทำให้ตัวเองสบายใจด้วย การให้ลักษณะอย่างนี้ไม่ได้สร้างอริยาศัยแบบพระโพธิสัตว์ ไม่ใช่การบำเพ็ญทานในฐานะเป็นทานบารมี แต่เป็นการให้แบบธรรมดาทั่วไป เนื่องจาก

๑) มีความหวังที่จะได้รับผลตอบแทนในลักษณะใดลักษณะหนึ่งอยู่

๒) ความไม่มั่นคงไม่แน่นอนก็มีอยู่จากปัจจัยแทรกซ้อน เช่น เมื่อธุรกิจได้กำไรน้อยหรือมีค่าใช้จ่ายเพื่อการนั้นการนี้เพิ่มขึ้น อาจไม่มีความคิดที่จะบริจาคเลยก็ได้

ดังนั้น การให้ที่จะสร้างอริยาศัยแบบพระโพธิสัตว์จึงเป็นการให้ที่ไม่มีเงื่อนไขใดๆ เป็นการให้ที่ไม่มีขอบเขตครอบคลุมทุกมิติ ดังพุทธภาษิตว่า “พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ เมื่อจะรักษาชีวิตก็พึงสละอวัยวะ เมื่อคำนึงถึงธรรม(ความถูกต้อง) พึงสละทรัพย์ อวัยวะ และชีวิตแม้ทุกอย่าง” แม้สถานการณ์ที่จะทำให้สละสิ่งนั้นๆ ยังไม่มาถึงก็มีอริยาศัยพร้อมที่จะสละได้ตลอดเวลา ในกรณีธรรมทานก็เช่นกัน การที่จะสร้างอริยาศัยแบบพระโพธิสัตว์ได้ บุคคลนั้นจะต้องสร้างอริยาศัยเหล่านี้ตลอดเวลา เช่น อริยาศัยในการให้ความเคารพนับถืออ่อนน้อมถ่อมตน(อปายานะ) การให้ความช่วยเหลือด้านต่างๆ(เวยยาวัจจะ) การให้คุณสมบัติหรือผลงานหรือยกให้เป็นผลงาน(ปัตติทาน) การให้ความชื่นชมยินดีต่อความสำเร็จของคนอื่น (ปัตตานโมทนา) การให้คำแนะนำสั่งสอนหรือให้ความรู้หรือให้กำลังใจในลักษณะต่างๆ การดำเนินชีวิตเริ่มต้นด้วยการให้ เป็นผู้นำก็ทำหน้าที่อย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย นี่ก็คือการเสียสละความสุขส่วนตนเพื่อประโยชน์สุขของคนอื่น เมื่อเกิดปัญหาขึ้นก็นำหน้าอาสารับผิดชอบ นี่ก็คือการเสียสละความสุขส่วนตนเพื่อความสุขส่วนรวม นี่แหละคือวิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ เมื่อมีเหตุขัดข้องที่ต้องใช้กำลังกายหรือ

กำลังสติปัญญาเข้าใจ ผู้ประกาศตนเป็นพระโพธิสัตว์ก็อาสาหน้าเข้าแก้ไขเหตุขัดข้องนั้น เมื่อมีเหตุขัดข้องที่ต้องใช้ทรัพย์สินเพื่อแก้ไข เขาก็อาสาที่จะหาทรัพย์มาเพื่อแก้ไขเหตุขัดข้องนั้น คนดีที่พร้อมจะเสียสละได้ทุกอย่างเช่นนี้ย่อมพร้อมที่จะเป็นผู้นำชาวโลกและชาวโลกก็พร้อมที่จะให้เป็นผู้นำเขา เมื่อสร้างอริยาศัยไผ่ทานได้ถึงขั้นนี้แล้ว จึงมีคุณสมบัติสมบูรณ์พร้อมที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ศีลกับอริยาศัยพระโพธิสัตว์

นัยสำคัญแห่งศีลทำให้ผู้ประกาศตัวเป็นพระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าก็อยู่บนหลักการที่ว่า คนที่จะเป็นผู้นำโลกนั้นต้องมีอุปนิสัยจิตใจใฝ่อยู่กับศีลอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์

“ศีล” คือความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย การควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติภาวะของตนตามระเบียบวินัย การฝึกหัดกายและวาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพนัยดังกล่าวนี้ครอบคลุมทั้งศีลทางศาสนาและศีลคือวินัยที่เป็นระเบียบกฎเกณฑ์หรือกฎหมายบ้านเมือง การดำรงวิถีชีวิตตามนัยแห่งศีลดังกล่าวอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ นี่คืออริยาศัยแบบพระโพธิสัตว์

คำว่า “บริสุทธิ์” หมายถึงปฏิบัติตามไม่ล่วงละเมิดศีล ศีลสิกขาบทนั้นๆ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อยถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ที่บีบคั้นอย่างหนักเป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีลสิกขาบทก็ยังรักษาความบริสุทธิ์แห่งศีลไว้ได้ เช่น ในสถานการณ์ที่ถูกทำร้ายก็ไม่ทำร้ายโต้ตอบเพราะจะทำให้ล่วงละเมิดศีลเห็นทรัพย์สมบัติของผู้อื่นตกอยู่หรือวางอยู่ในที่ลับตาก็ไม่ลักทรัพย์นั้น แม้จะเกิดความอยากได้ก็ข่มความอยากไว้ไม่ลักทรัพย์นั้น ในสถานการณ์ที่จะเป็นเหตุให้พูดเท็จ พูดคำยาบ พูดส่อเสียดหรือพูดเพ้อเจ้อก็มีสติระงับยับยั้งไว้ได้ ในระดับที่ละเอียดขึ้นไปอีก คำว่า “บริสุทธิ์” หมายถึงมีความสุจริตดีงามตามหลักกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ ประกอบด้วย

- ๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์
- ๒) เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้
- ๓) เว้นจากการประพฤตินิดในกาม
- ๔) เว้นจากการพูดเท็จ
- ๕) เว้นจากการพูดส่อเสียด
- ๖) เว้นจากการพูดคำหยาบ
- ๗) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ
- ๘) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา
- ๙) มีจิตไม่พยายาบท
- ๑๐) มีความเห็นชอบ

คำว่า “บริบูรณ์” หมายถึง ถือปฏิบัติด้วยความสำรวมระวังตามศีลครบถ้วน ๔ มิติ ประกอบด้วย

- ๑) ศีลที่เป็นข้อหรือสิกขาบท
- ๒) ศีลคือการจัดระเบียบกายและวาจาให้เรียบร้อย คือการจัดระเบียบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของตนเอง ให้มีความสงบ สะอาด สบาย ระวังไม่ให้เกิดความไม่ตั้งมั่นขึ้นขณะเมื่อรับรู้โลกภายนอก ให้มีสติกำหนดรู้ตลอดเวลาว่าควรจัดเองอย่างไรให้เหมาะสม ตั้งมั่น สมฐานะ เบาสบายไม่ขัดเคืองหรือหลงระเริง จัดตัวเองให้ดูดีทั้งภายในและภายนอก ให้รู้ว่ากาลไหนควรบังคับตัวเองไม่ให้ไหลไปตามกระแสโลก กาลไหนควรให้รางวัลตัวเองให้ไหลไปตามกระแสโลก
- ๓) ศีลคือการจัดระเบียบวิถีชีวิตด้านการประกอบสัมมาอาชีพเป็นสุจริต
- ๔) ศีลคือการบริโภคใช้สอยเครื่องอุปโภคบริโภคด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อย

การถือปฏิบัติศีลเพื่อสร้างอริยาศยพระโพธิสัตว์ต้องบริสุทธิ์บริบูรณ์อย่างนี้ ไม่มีรอยขาด รอยทะลุ รอยด่าง และรอยพร้อยในกายและวาจาที่จะให้เป็นข้อตำหนิได้

ตัวเองก็กำหนดตัวเองไม่ได้ คนอื่นก็กำหนดไม่ได้ เช่น กายสุจริต นอกจากไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกามแล้ว ก็ยังถือปฏิบัติให้ละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก ไม่เบียดเบียนสัตว์ให้ได้รับความเดือดร้อนทางกายและทางใจ ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่นด้านทรัพย์สินเครื่องอุปโภคบริโภค ถือหลักว่าการได้ทรัพย์สินมานั้นต้องเป็นไปด้วยความสุจริตและยุติธรรม ด้านวจีสุจริต นอกจากจะไม่เป็นคำเท็จ ไม่เป็นคำหยาบ ไม่ส่อเสียด ไม่เพ้อเจ้อแล้ว ยังเป็นคำพูดหรือการสื่อสารที่เป็นไปอย่างเป็นระบบระเบียบถูกกาลและเทศะไม่ก่อความเดือดร้อนทั้งแก่ตนและคนอื่น ด้านโมหสุจริต นอกจากไม่โลภอยากได้ของคนอื่น ไม่พยาบาทปองร้ายผู้อื่นและเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรมแล้ว ยังมีอหิสาภัยเสียสละแบ่งปัน ให้อภัยตลอดเวลา และมีความคิดเชิงบวกตลอดเวลา ความบริสุทธิ์บริบูรณ์แห่งศีลดังกล่าวนี้เป็นเหตุให้เมื่อนึกถึงการแสดงออกทางกายและวาจาของตนก็ทำให้มีความโล่งใจ เบาใจ พูใจ อิ่มใจและสงบใจ มีศิลปพัฒนาถึงขั้นอริยศีล มีศีลเป็นวิถีชีวิต มีศีลเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต เป็นต้นแบบด้านการถือปฏิบัติศีล ความบริสุทธิ์บริบูรณ์แห่งศีลเป็นฐานทำให้ความมั่นคงทางจิตใจพร้อมที่จะดำรงตำแหน่งใหญ่และพร้อมที่จะทำงานใหญ่ ผู้เหมาะที่จะนำโลกจึงต้องมีคุณสมบัติด้านศีลครบถ้วนสมบูรณ์ ทั้งศีลที่เป็นหลักศาสนาและศีลคือวินัยที่เป็นหลักของบ้านเมือง

เนกขัมมะกับอหิสาภัยพระโพธิสัตว์

นัยสำคัญแห่งเนกขัมมะทำให้ผู้ประกาศตัวเป็นพระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าที่อยู่บนหลักการที่ว่า คนที่จะเป็นผู้นำโลกนั้นต้องมีอุปนิสัยจิตใจใฝ่อยู่กับการหลีกออกจากกามตลอดเวลา จึงจะทำให้ชีวิตเบาสบายมีความคล่องแคล่วไม่พะวงหน้าห่วงหลังว่าจะได้กามหรือจะเสียกามหรือไม่ กามทำให้ชีวิตรุงรังซึ่งไม่เหมาะกับผู้นำโลก โดยเฉพาะวัตถุกามเป็นสิ่งที่นำอันตรายมาสู่ตัวรอบด้าน ยิ่งเสพยิ่งติด ยิ่งติดยิ่งเหน็ดเหนื่อย เปรียบเหมือนกระตุกโคที่ฆ่าและเอาเนื้อออกหมดแล้วโยนให้สุนัขกัดแทะ ซึ่งไม่รู้จักอ้ม ยิ่งแทะยิ่งหิวกระหายมากขึ้น เหน็ดเหนื่อยมากขึ้น

กามนำอันตรายรอบด้านมาสู่คนครอบครอง เปรียบเหมือนนกเหยี่ยว เป็นต้นคาบขึ้นเนื้อบินไป ผุ่งนกเหยี่ยวเป็นต้นพากันโฉบบินเข้าไปรุมจิกทั้งชิ้นเนื้อนั้น ถ้านกเหยี่ยวเป็นต้นนั้นไม่รีบปล่อยชิ้นเนื้อนั้น มันอาจถึงตายได้

กามเปรียบเหมือนคบหญาที่ติดไฟลุกโชน คนถือคบหญาที่ไฟติดลุกโชน เดินทวนลม ถ้าไม่รีบปล่อยคบหญานั้น ไฟก็จะไหม้มือหรืออวัยวะอาจถึงตายได้

กามเปรียบเหมือนหลุมลึกเต็มด้วยถ่านเพลิงแดงฉาน คนที่หมกมุ่นอยู่ในกาม เปรียบเหมือนชายถูกจับโยนลงไปในหลุมถ่านเพลิงนั้นย่อมถึงแก่ความตายแน่นอน

กามเปรียบเหมือนความฝัน มีแต่ความเป็นมายา ไม่แน่นอนไม่ยั่งยืน กามเปรียบเหมือนทรัพย์ที่หิбыยมเขามารอวันที่เจ้าของจะมาทวงคืน กามเปรียบเหมือนต้นผลตก คนหมกมุ่นในกามเปรียบเหมือนคนที่ปีนขึ้นไปเก็บผลไม้ในขณะที่มีอีกคนหนึ่งกำลังเอาเลื่อยตัดต้นไม้มัน ซึ่งเมื่อต้นไม้ล้มลง ชายที่อยู่บนต้นไม้ย่อมจะถึงแก่ความตาย ถ้าชายคนที่อยู่บนต้นไม้ไม่รีบลงมาอาจถูกต้นไม้ทับตายได้

“กาม” มีอันตรายอยู่รอบด้าน ในขณะเดียวกันก็มี “กามคุณ” คือจุดดึงดูดมนุษย์ให้วิ่งเข้าหาตลอดเวลา การหลีกเลี่ยงจากกามได้ที่เรียกว่า “เนกขัมมะ” จึงทำให้พระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติเหมาะที่จะเป็นผู้นำชาวโลกอย่างแท้จริง ในวิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์มีช่วงของการถือปฏิบัติเนกขัมมะควบคู่ไปกับการถือปฏิบัติบารมีข้ออื่นๆ ตลอดเวลา นั่นคือการสมาทานรักษาศูโบสถศีล(ศีล ๘) ซึ่งสาระของศีลสิกขาบทข้อที่ ๓ มีว่า “อพฺรหฺมจฺริยา เวรมณฺณสิกขาปทํ สมาธิยามิ แปลว่า ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบทที่ต้องเว้นการประพฤติดิตพรหมจรรย์-การประพฤดีไม่ประเสริฐ” คำว่า “เว้นขาดจากการประพฤติดิตพรหมจรรย์” หมายถึง เว้นจากการมีเพศสัมพันธ์ (หรือเสพกาม หรือเสพเมถุนตามภาษาพระ) นอกจากเว้นจากการมีเพศสัมพันธ์แล้ว การถือสมาทานรักษาศูโบสถศีลยังทำให้มีโอกาสงดเว้นจากการยุ่งเกี่ยวกับกามในรูปแบบอื่นๆ ดังสาระของศีลสิกขาบทข้อ ๗ ว่า “นจฺจคิฺตวาหิตฺวิสุทฺทสฺสนมาลา-คนฉวีเลปนธารณมณฺฑนวิภูสณฺณจฺจนา เวรมณฺณสิกขาปทํ สมาธิยามิ แปลว่า ข้าพเจ้า

ขอสมาทานสิกขาบทคืองดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่น อันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การตัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องอุปโลภ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง” และตั้งสาระของศีลสิกขาบทข้อ ๘ ว่า “อุจจาसनมหาสยนา เวรมณีสิกขาบท สมาทียามิ แปลว่า ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบทคือเว้นจากที่นอนสูงใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย” ทั้ง ๒ ข้อนี้โดยสรุปหมายถึงเว้นจากการเสพเสวย กามารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายนันทนซึ่งนอกเหนือจากการมีเพศสัมพันธ์

“กาม” ทำให้คนคิดแคบ มองใกล้ ใฝ่ต่ำ คิดแบบเห็นแก่ตัว ไม่คิดก้าวไปข้างหน้า “เนกขัมมะ” การหลีกจากกามทำให้คนคิดกว้าง มองไกล ใฝ่สูง คิดเพื่อคนอื่น คิดไปข้างหน้าซึ่งเป็นลักษณะนิสัยของพระโพธิสัตว์ เมื่อหลีกจากกามได้ จิตใจก็จะกว้างเหมือนท้องฟ้าอากาศ เย็นเหมือนน้ำ หนักแน่นเหมือนแผ่นดิน และอ่อนนุ่มเหมือนกระสอบหนังแมว หลีกจากกามได้ทำให้ปล่อยวางได้ทุกอย่าง ใช้ชีวิตอยู่ในโลกด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น เสพเสวยสัมพันธ์กับโลกด้วยอาการสักล่าว “เมื่อเห็นให้สัแต่ว่าเห็น เมื่อได้ยินให้สัแต่ว่าได้ยิน เมื่อทราบให้สัแต่ว่าทราบ”

ผู้ประกาศตนเป็นพระโพธิสัตว์จึงถือเป็นความจำเป็นเบื้องต้นที่จะออกบวชโยคี ฤาษี หรืออย่างน้อยก็สมาทานถือปฏิบัติอุโบสถศีลอยู่เนืองนิตย์ เพราะเป็นโอกาสที่จะได้หลีกเว้นจากกามดังกล่าวแล้ว อนึ่ง พลังกามเป็นพลังชีวิต ช่วยขับเคลื่อนชีวิตให้ดำเนินไปอย่างมีชีวิตชีวาและมีสีสัน เพราะกามนี้เองทำให้มนุษย์ชวนชวายุ ไฟหาทรัพย์สินเงินทองเครื่องอุปโภคบริโภค แต่การเสพกามมากเกินไปย่อมมีผลเสียทำให้ชีวิตเหนื่อยล้า “พรหมจารี” ประพฤติพรหมจรรย์คือเว้นจากเสพกามบ้าง ในหนึ่งสัปดาห์ถือเป็นการหยุดพักเพื่อให้เติมพลังชีวิตซึ่งมีผลทำให้ชีวิตแข็งแกร่งอายุยืน พระเจ้าจักรพรรดิทรงสามารถดำรงสถานะความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิไว้ได้ก็ด้วยทรงสมาทานถือปฏิบัติอุโบสถศีลอยู่เป็นประจำ

ปัญญากับอริยาศัยพระโพธิสัตว์

นัยสำคัญแห่งปัญญาทำให้ผู้ประกาศตัวเป็นพระโพธิสัตว์ มีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าก็อยู่บนหลักการที่ว่า คนที่จะเป็นผู้นำโลกนั้นต้องมีอุปนิสัยจิตใจใฝ่อยู่กับการศึกษา เป็นผู้ปรารถนาเรื่องด้านรู้ดี ทำได้ ใช้เป็นและเป็นผู้ปรารถนาเรื่องด้านสอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น พระโพธิสัตว์ดำเนินชีวิตด้วยการแสวงหาความรู้ตลอดเวลา ตามหลักปัญญาวัตรธรรม(หลักการพัฒนาปัญญา) ๔ ประการ คือ

๑. สัมปรีตสังสวะ คบหาสัตบุรุษ คนดี คนที่มีจิตใจสงบเยือกเย็น พระโพธิสัตว์เริ่มต้นสร้างปัญญาหรือบำเพ็ญปัญญาบารมีด้วยการคบหาสัตบุรุษ โดยการไปมาหาสู่การเข้าตีสนิทขิตชอบ ความจงรักภักดี ความเลื่อมใสนับถือ เป็นเพื่อนร่วมคิดร่วมเห็นเป็นเพื่อนร่วมกินร่วมอยู่ ดำเนินชีวิตตามอย่างกันเพื่อหาโอกาสสนทนาเรียนรู้จากคนดีมีวิชา

๒. สัทธัมมัสสวนะ ฟังหลักธรรมสำคัญจากสัตบุรุษ พระโพธิสัตว์สร้างปัญญาหรือความเป็นเลิศทางวิชาการด้วยการฟังธรรมจากสัตบุรุษ ศึกษาผลงานของสัตบุรุษ มีความรู้แตกฉานในเรื่องชั้นธ ธาตุ อายตนะ ไตรลักษณ์ กรรม ปฏิจจสมุปบาท ถึงขั้นที่จะสร้างคุณค่าทางจริยธรรมได้โดยอาศัยหลักสัทธรรมเหล่านี้ เป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก (พหูสูต) มีความทรงจำข้อมูลความรู้ได้มาก (ธตา) สามารถอธิบายถ่ายทอดความรู้ได้อย่างคล่องแคล่ว (วจสา ปริจิตา) ฝังติดแน่นอยู่ในใจแม้ไม่ได้อ่านไม่ได้ฟังเป็นเวลานานก็ยังระลึกจำได้ตลอดเวลา (มนसानุเปกขิตา) และท้ายที่สุดสามารถสร้างทฤษฎีหรือแนวคิดต่อยอดจากความรู้เดิมนั้นได้ (ทัญญิยา สุปฏิวิธธา)

๓. โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยบคายหมายถึงการคิดเป็น คิดถูก คิดอย่างเป็นระบบการใคร่ครวญโดยถ้วนถี่ โดยสรุปอาจแยกเป็น ๔ ลักษณะคือ

๑) อุบาย มนสิการ คิดโดยอุบาย คิดอย่างมีวิธีหรือคิดถูกวิธีที่จะเข้าถึงความจริง

๒) ปณสิการ คิดถูกทางต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับมีขั้นตอนเป็นระเบียบตามแนวเหตุผล ไม่ยุ่งเหยิงสับสน

๓) การณมนสิการ คิดตามเหตุ คือคิดอย่างมีเหตุผล คิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยที่ส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๔) อุปาทกมนสิการ คิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ได้จริง การคิดที่ทำให้เกิดความเพียร เป็นต้น สรุปลักษณะของโยนิโสมนิการทั้ง ๔ ข้อได้สั้นๆ ว่า “คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล คิดเร้ากุศล”^๑

โยนิโสมนิการนี้ ประมวลสรุปได้ ๑๐ วิธีหลัก ดังนี้

๑. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คิดค้นหาสาเหตุและปัจจัยที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา มี ๒ ลักษณะ คือ

๑) คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ คิดบนหลักที่ว่า สิ่งทั้งหลายย่อมต้องอาศัยซึ่งกันและกันจึงเกิดขึ้น เช่น “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”

๒) คิดแบบสอบสวนหรือตั้งคำถามเช่นว่า “อุปาทานมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย” เมื่อใคร่ครวญโดยถ้วนถี่จึงรู้ว่า “อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย”

๒. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ เช่น การไม่มองสัตว์บุคคลตามสมมติบัญญัติ ว่าเป็นนาย ก.เป็นนาย ข. แต่มองตามสภาวะแยกออกไปว่าเป็นเพียงการประชุมกันเข้าของขันธ ๕ หรือการมองว่าเพราะคุณสมบัติส่วนประกอบทั้งหลายคือล้อเพลาคือต้นเข้าด้วยกันจึงเรียกว่า “รถ”

๓. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา หมายถึง การรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย เช่น มีการเกิด เปลี่ยนแปลงและดับสลายไปในที่สุด การคิดแบบนี้จะทำให้รู้เท่าทันและยอมรับความจริงในขณะเดียวกันก็คิดแก้ไข

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, หน้า ๖๒๑-๖๘๑.

และทำการไปตามเหตุปัจจัย กล่าวคือ เมื่อรู้และเข้าใจเหตุปัจจัยแล้วก็จัดการด้วยเหตุปัจจัยนั้น

๔. วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือ คิดแบบแก้ปัญหาเป็นวิธีคิดที่สามารถขยายให้ครอบคลุมวิธีคิด ๒ อย่าง คือ

๑) วิธีคิดตามเหตุผล เป็นการสืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้วแก้ไขที่เหตุนั้น หลักอริยสัจแบ่งเป็น ๒ คู่คือ ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธคือความดับทุกข์เป็นผล มรรคคือทางไปสู่ความดับทุกข์เป็นเหตุ

๕. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ เป็นวิธีคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหลักการ(ธรรม)กับความมุ่งหมาย(อรรถ) คำว่า “หลักการ” ก็คือหลักปฏิบัติที่ถูกต้อง ส่วนคำว่า “ความมุ่งหมาย” ก็คือประโยชน์ที่พึงประสงค์ ความเข้าใจถูกต้องในหลักการและความมุ่งหมายจะนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง การปฏิบัติที่ถูกต้องจะนำไปสู่ความมุ่งหมายที่ต้องการ

๖. วิธีคิดแบบรู้ทันคุณโทษและทางออก วิธีคิดแบบนี้ก็คือการพิจารณาให้เห็นครบทั้งอัสสาทะ(คุณหรือส่วนดี) อาทีนวะ(โทษหรือส่วนเสีย) และนิสสรณะ(ทางออกหรือทางรอดปลอดภัย)

๗. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม คือการพิจารณาเกี่ยวกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ เพื่อฝึกหัดขัดเกลาไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจ คำว่า “คุณค่าแท้” หมายถึงประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายในแง่ที่จำเป็นต่อความต้องการของชีวิตโดยตรงหรือที่เป็นไปเพื่อความดีงาม ความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิตหรือเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนและของผู้อื่น เช่น คุณค่าของอาหารอยู่ที่ประโยชน์ของมันสำหรับหล่อเลี้ยงร่างกายให้ดำรงชีวิต อยู่ได้ มีสุขภาพดี เป็นอยู่อย่างผาสุก ส่วน “คุณค่าเทียม” หมายถึง ประโยชน์ในแง่การปรนเปรอสนองตัณหาหรือเป็นไปตามสมย์นิยม เช่น อาหารที่มีคุณค่าที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนานเป็นเครื่องแสดงฐานะความหรูหรา

๘. วิธีคิดแบบเจ้ากุศล หรือวิธีคิดแบบอุบายปลูกเจ้าคุณธรรม เหตุการณ์หรือเรื่องที่เกิดขึ้นดีหรือไม่ดีก็พยายามคิดปรุงแต่งไปในทางดีงาม เป็นประโยชน์ เพื่อให้เกิดความคิดและการกระทำที่ดีงามเป็นประโยชน์ ในขณะเดียวกันก็ช่วยแก้ไขนิสัยเคยชินร้ายๆ ของจิตที่ได้สะสมไว้แต่เดิมพร้อมกับสร้างนิสัยความเคยชินใหม่ที่ดีงามให้แก่จิตไปในเวลาเดียวกัน โดยสรุปก็คือให้คิดนึกใส่ใจเรื่องอื่นที่ดีงามเป็นกุศล นึกถึงเรื่องที่ทำให้เกิดเมตตา แทนเรื่องที่ทำให้เกิดโทสะ ไม่คิดถึง ไม่ใส่ใจในความชั่วร้ายที่เป็นอกุศล

๙. วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน วิธีคิดแบบนี้คือการคิดด้วยอำนาจปัญญา ใช้ปัญญาคิดเรื่องอดีตเชื่อมโยงกับเรื่องที่จะเกิดตามมาในอนาคตเพื่อวางแผนทางการบริหารจัดการในปัจจุบัน สำคัญก็คือให้มีสติรู้เท่าทันในทุกขณะที่คิด คำว่า “ปัจจุบัน” ในที่นี้ไม่ได้หมายเอาเฉพาะเรื่องที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันเท่านั้น แต่หมายเอาทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องทั้งอดีตและอนาคต ที่จะต้องประมวลรวมเข้าด้วยกันแล้วลงมือบริหารจัดการให้ดี

๑๐. วิธีคิดแบบวิวิธชาต คือวิธีคิดแบบแยกแยะ จำแนกแจกแจง หมายถึงการมองและแสดงความจริงโดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่ละด้านครบทุกแง่ทุกด้าน

วิธีโยนิโสมนสิการแบบต่างๆ เหล่านี้จะเป็นเครื่องมือฝึกในการสร้างนิสัยใหม่ให้แกจิต ซึ่งต้องใช้เวลา ยิ่งฝึกคิดก็ยิ่งทำให้เกิดปัญญาล้ำทำให้สามารถแก้ไขปัญหาก็ทุกอย่าง ด้วยความมีดีและความทุกข์ เสริมความสว่างและสุขได้ ที่สำคัญคือเป็นวิธีสร้างปัญญาอย่างต่อเนื่อง การอบรมสั่งสมปัญญาให้ได้ระดับนี้จึงจะทำให้บุคคลนั้นๆ ดำรงฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ที่สมบูรณ์พร้อมที่จะเป็นผู้นำชาวโลกได้ ปัญญาอรบรู้และการดำเนินชีวิตด้วยปัญญาอย่างนี้เป็นคุณลักษณะของมหาบุรุษเป็นองค์ประกอบหนึ่งของภาวะผู้นำที่จะทำให้สามารถนำชาวโลกได้

พระโพธิสัตว์ผู้ได้บำเพ็ญปัญญาบารมีมาอย่างต่อเนื่อง ย่อมคิดแบบโยนิโสมนสิการอย่างนี้ คิดเป็นระบบ คิดเชิงโครงสร้าง คิดเชิงเหตุผล และคิดเชิงวิเคราะห์ มองปรากฏการณ์ในเชิงระบบเป็นโครงสร้างและเชิงเหตุผลตามนัยที่ปราชญ์โบราณกล่าวว่า “ปัจจุบันเป็นลูกหลานของอดีตและเป็นบิดาแห่งอนาคต” “ไม่มีอะไรมาจากความไม่มี-nothing comes out of nothing” หรือตามนัยที่ท่านกล่าวถึงความสัมพันธ์เชิงเหตุผลตามหลักปฏิจจสมุปบาทว่า “อดีตเหตุ ปัจจุบันผล ปัจจุบันเหตุ อนาคตผล” มองโลกเชิงเชื่อมโยงกัน และในมิติแห่งกาลไม่ได้มองแค่เมื่อวานกับวันนี้และพรุ่งนี้เท่านั้น แต่มองย้อนกลับไปพร้อมกับมองไปข้างหน้าข้ามภพข้ามชาติเชื่อมโยงถึงกัน ๓ กาลเลยทีเดียว(พระโพธิสัตว์ย่อมมีสติตั้งสญาณ-หยั่งรู้อดีต-อดีตเหตุ, อนาคตตั้งสญาณ-หยั่งรู้อนาคต-ผลที่จะเกิดต่อไป, ปัจจุบันนั่งสญาณ-หยั่งรู้ปัจจุบัน-กำหนดเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่)

๔. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ แปลว่า ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หมายถึง การปฏิบัติธรรมย่อมคล้อยธรรมใหญ่ธัมมานุธัมมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมถูกหลักมี ๒ นัย คือ

๑) การประยุกต์ใช้ความรู้หลักวิชา แนวคิด ทฤษฎีให้เหมาะสมกับสถานการณ์ กาลและเทศะ

๒) การบูรณาการความรู้ หลักวิชา แนวคิด ทฤษฎีทางพระพุทธศาสนากับศาสตร์อื่นๆ หรือการบูรณาการระหว่างศาสตร์ ก. เข้ากับศาสตร์ ข. และศาสตร์ ค. เพื่อสร้างวิธีการ แนวทาง หรือรูปแบบใหม่ๆ ขึ้นมาใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ กาลและเทศะนั้นๆ

ความเชี่ยวชาญพิเศษของพระโพธิสัตว์ที่บุคคลธรรมดาทั่วไปไม่มีก็คือความสามารถในการประยุกต์และบูรณาการระหว่าง

๑) ศรัทธากับปัญญาหรืออารมณ์กับเหตุผล หรือกรณากับปัญญา

๒) รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์

๓) ศิลกกับธรรมเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน

ลักษณะพิเศษด้านปัญญาของผู้ประกาศตนเป็นพระโพธิสัตว์ก็คือ การเอาใจใส่ให้ความสำคัญแก่มิติของชีวิต ๔ ด้าน คือ

๑) ด้านความเชื่อท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ

๒) ด้านศาสนา

๓) ด้านปรัชญา

๔) ด้านวิทยาศาสตร์

การที่พระโพธิสัตว์แสวงหาความรู้และใช้ความรู้เป็นฐานในการดำเนินชีวิต และปฏิบัติหน้าที่ตลอดเวลา นั้น ถือเป็นการพัฒนาปัญญาจากสุดมยปัญญา(ปัญญาที่เกิดจากการฟัง)ไปจินตามยปัญญา(ปัญญาเกิดจากการคิด)และไปภาวนามยปัญญา(ปัญญาเกิดจากการเพาะบ่มและประสบการณ์) เป็นปัญญาบารมี นัยหนึ่งปรากฏออกมาในรูปของตรรกวิทยาทั้งแบบนิรนัย(หาความจริงจากเหตุไปหาผล)และแบบอุปนัย(หาความจริงจากผลไปหาเหตุ) อีกนัยหนึ่งปรากฏออกมาในรูปของหลักแห่งเหตุและผล(Cause and Effect)คือหลักปฏิจจนมุขปาทที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” วิธีคิดของพระโพธิสัตว์มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากบุคคลทั่วไป ซึ่งเป็นผลมาจากการบำเพ็ญปัญญาบารมีมายาวนานนั่นเอง

วิริยะกับอหังการของพระโพธิสัตว์

นัยสำคัญแห่งวิริยะทำให้ผู้ประกาศตัวเป็นพระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าก็อยู่บนหลักความจริงที่ว่า คนที่จะเป็นผู้นำโลกนั้นต้องมีอุปนิสัยจิตใจใฝ่อยู่กับความขยันหมั่นเพียรและเข้มแข็งกล้าแกร่งตลอดเวลา

วิริยะเป็นคุณสมบัติของจิต(เจตสิก) เป็นคุณธรรมที่เป็นพลังขับเคลื่อนภายใน ทำให้ทำงานสำเร็จทุกอย่าง เราจึงเห็นคุณธรรมข้อนี้อยู่ในหลายหมวดธรรม เช่น ในหมวดอธิบาทและในหมวดพละหรืออินทรีย์ ในหมวดคุณธรรมที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งแห่งการตรัสรู้ เรียกว่า วิริยสัมโพชฌงค์

วิริยะ แปลว่า ความเพียร นัยที่แท้จริงครอบคลุมคุณธรรม คือ

๑) ศรัทธา ความเชื่อมั่น	๒) วีระ ความกล้าหาญ
๓) วายามะ ความพยายาม	๔) อุปกัมมะ ความบากบั่น

ทำให้บุคคลมีทัศนคติเชิงสร้างสรรค์ขับเคลื่อนชีวิตไปสู่ความดีงาม คือ

- ๑) คิดเชิงบวก
- ๒) ไม่อ้างหรือกล่าวโทษคนหรือสิ่งอื่นเมื่อทำไม่สำเร็จ
- ๓) เล็งเห็นอานิสงส์ของการทำงานเสมอ
- ๔) งานคือชีวิตและชีวิตคืองาน
- ๕) ทำให้ชีวิตผ่อนคลายด้วยการทำงาน ถือเสมอว่ายิ่งไม่ได้ทำงานหรือทำงานไม่สำเร็จยิ่งทำให้เหนื่อยใจมากขึ้น

บุคคลฝึกฝนอบรมปลูกฝังนิสัยวิริยะในการดำเนินชีวิตอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ย่อมมีอริยาศัยวิริยะแบบพระโพธิสัตว์

ปัจเจกชนดำเนินชีวิตหรือทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรเพื่อประโยชน์เฉพาะตัว หัวหน้าครอบครัวดำเนินชีวิตหรือทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรเพื่อประโยชน์แก่สมาชิกในครอบครัว ผู้ใหญ่บ้านดำเนินชีวิตหรือทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรเพื่อประโยชน์แก่ลูกบ้าน กำนันดำเนินชีวิตหรือทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรเพื่อประโยชน์แก่คนในตำบล ... พระโพธิสัตว์ดำเนินชีวิตหรือทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก ทั้งหมดนี้ใช้กำลังวิริยะ(กำลังความเพียร) ไม่เท่ากัน ถ้าคิดวิริยะของปัจเจกชนเป็น ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ วิริยะของหัวหน้าครอบครัวก็ต้องมากกว่านั้น อาจเป็น ๑๕๐ หรือ ๒๐๐ เปอร์เซ็นต์ วิริยะของผู้ใหญ่บ้านอาจเป็น ๕๐๐ เปอร์เซ็นต์ วิริยะของกำนันอาจเป็น ๑,๐๐๐ เปอร์เซ็นต์ ... วิริยะของพระโพธิสัตว์อาจถึง ๑,๐๐๐,๐๐๐ เปอร์เซ็นต์ เพราะต้องทำงานเพื่อประโยชน์แก่คนทั้งโลก จึงปรากฏเป็นที่ประจักษ์ว่า งานของพระโพธิสัตว์สำเร็จลุล่วงทุกเรื่องทุกงาน ดังพุทธภาษิตว่า “วายเมถว บุริโส ยาว อตถสสุ นิปปทา แปลว่า เกิดเป็นคนพึงพยายามรู้ไปจนกว่าจะสำเร็จประโยชน์”

ผู้ประกาศตัวเป็นพระโพธิสัตว์มีหลักคิดในการดำเนินชีวิตเสมอว่า ในยามที่โลกมีสุขก็ต้องมีความขยันหมั่นเพียรอย่างไม่หยุดหย่อนในการสร้างความสุขให้มีปริมาณมากที่สุดเท่าที่จะมากได้แล้วกระจายความสุขนั้นไปสู่สัตว์โลกอย่างทั่วถึงโดยไม่มีเงื่อนไข ในยามที่โลกมีทุกข์ก็ยิ่งต้องมีความขยันหมั่นเพียรเป็นทวีคูณเพราะมีภาระ ๒ อย่างในขณะเดียวกันคือ

๑) กำจัดทุกข์ให้หมดไป

๒) สร้างสุขให้แก่ชาวโลก

ข้อนี้แตกต่างจากคนธรรมดาทั่วไปที่เวลามีสุข ความขยันหมั่นเพียรมักจะลดลง มุ่งแสวงสุขและติดอยู่ในความสุขขาดความกระตือรือร้นและลืมชาวโลก เวลามิทุกข์ก็จะรู้สึกเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าในการกำจัดทุกข์ทั้งๆที่ไม่ได้มีความขยันหมั่นเพียรในการกำจัดทุกข์และมักจะนึกถึงชาวโลก หวังพึ่งคนนั้นคนนี้ อหังการวิริยะของพระโพธิสัตว์กับวิริยะของคนธรรมดาทั่วไปมีความแตกต่างกันอย่างนี้ ข้อนี้เกิดจาก

๑) การอบรมบ่มนิสัยมีความต่อเนื่องไม่เหมือนกัน

๒) ระยะเวลาในการอบรมบ่มนิสัยด้านวิริยะไม่เท่ากัน

๓) ระดับความเข้มข้นในการอบรมบ่มนิสัยด้านวิริยะไม่เท่ากัน

ประเด็นที่ ๑ การอบรมบ่มนิสัยมีความต่อเนื่องไม่เหมือนกันคืออย่างไร ?

คนธรรมดาทั่วไปอาจดำเนินชีวิตหรือทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรติดต่อกัน ๗ วัน แล้วก็ไปทำตามอำเภอใจไม่ขยันหมั่นเพียร ๗ วัน แล้วกลับมาขยันหมั่นเพียรอีก สลับกันไปอย่างนี้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแรงใจหรือองค์ประกอบแวดล้อมต่างๆ ไม่ได้มีวิริยะเป็นนิสัยประจำตัว ส่วนผู้ตั้งพระนิธานเป็นพระโพธิสัตว์มีวิริยะเป็นปกติ นิสัย ไม่ว่าจะอยู่ในกาละและเทศะไหน ไม่ว่าจะอยู่สภาพแวดล้อมเช่นไรก็ยังคงมีวิริยะอยู่อย่างนั้น ไม่ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมภายนอก วิริยะเป็นไปอย่างต่อเนื่องในปริมาณเท่ากันทุกวัน

ประเด็นที่ ๒ ระยะเวลาในการอบรมบ่มนิสัยด้านวิริยะไม่เท่ากันคืออย่างไร ?

คนธรรมดาทั่วไปอาจดำเนินชีวิตหรือทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรเพียง ๑ ชาติ หรือ ๒ ชาติ หรือมากกว่านั้น แต่ก็ยังไม่เป็นระยะเวลายาวนาน ไม่ได้ยาวนานถึงขั้นเรียกว่า “อสงไขย” และ “กัลป์” ส่วนผู้ตั้งประณิธานเป็นพระโพธิสัตว์ดำเนินชีวิตหรือทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรเป็นปกตินิสัย เป็นเวลาอย่างน้อย ๔ อสงไขย แสนกัลป์ตรงกับหลักคิดของปราชญ์ที่ว่า “ฝนตกวันเดียวไม่ทำให้ทุ่งหญ้าเขียวสดได้” เวลาเพียง ๑๐ ปี หรือ ๒๐ ปี ถือว่าน้อยเกินไปสำหรับการสร้างลักษณะนิสัยดีงาม ต้องเป็นเวลานานถึงข้ามภพข้ามชาติหลายร้อยภพชาติ

ประเด็นที่ ๓ ระดับความเข้มข้นในการอบรมบ่มนิสัยด้านวิริยะไม่เท่ากันคืออย่างไร ?

คนธรรมดาทั่วไปอาจดำเนินชีวิตหรือทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรด้วยมุ่งที่จะให้งานสำเร็จ เท่าที่ยังไม่มีปัญหาอุปสรรคเกิดขึ้นก็ทำไป แต่เมื่อใดก็ตามที่เกิดอุปสรรคข้อขัดข้องก็จะละความขยันหมั่นเพียรเสียก็มี ส่วนผู้ตั้งประณิธานเป็นพระโพธิสัตว์ดำเนินชีวิตหรือทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรด้วยเจตนามุ่งมั่นที่จะให้งานสำเร็จแม้จะมีปัญหาอุปสรรคก็ไม่ละความเพียร(วิริยบารมี) ตั้งกุศลเจตนาพร้อมที่จะสละเลือดเนื้อ(วิริยอุปบารมี) และท่ายที่สุดก็พร้อมที่จะสละชีวิตมุ่งมั่นทำงานไปจนกว่าจะสำเร็จตามที่ประสงค์(วิริยปรมัตถบารมี)

ขันติกับอหยาศัยพระโพธิสัตว์

นัยสำคัญแห่งขันติทำให้ผู้ประกาศตัวเป็นพระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าก็อยู่บนหลักความจริงที่ว่า คนที่จะเป็นผู้นำโลกนั้นต้องมีอุปนิสัยจิตใจใฝ่อยู่กับความอดทนและเข้มใจได้ตลอดเวลา โดยมีกุศลเจตนาที่จะใช้ขันติธรรมเป็นฐานไปสร้างสันติสุขแก่ชาวโลก

ปัจเจกชนดำเนินชีวิตหรือทำงานด้วยความอดทนเพื่อประโยชน์เฉพาะตัว หัวหน้าครอบครัวดำเนินชีวิตหรือทำงานด้วยความอดทนเพื่อประโยชน์แก่สมาชิก

ในครอบครัว พระโพธิสัตว์... ทั้งหมดนี้ใช้กำลังขันธ์(กำลังความอดทน)ไม่เท่ากัน ถ้าคิดขันธ์ของปัจเจกชนเป็น ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ ขันธ์ของหัวหน้าครอบครัวก็ต้องมากกว่านั้น อาจเป็น ๑๕๐ หรือ ๒๐๐ เปอร์เซ็นต์.... ขันธ์ของพระโพธิสัตว์ ๑,๐๐๐,๐๐๐ เปอร์เซ็นต์ เพราะต้องทำงานเพื่อประโยชน์แก่คนทั้งโลก

คนธรรมดาทั่วไปทำงานยากด้วยความอดทนเท่าที่มีอยู่ในขณะนั้นๆ บางกรณีก็ใช้ความอดทนมากกว่าปกติ บางกรณีก็ใช้ความอดทนน้อย ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมในขณะนั้นๆ ถ้าเป็นงานที่ยากมากเกินไปก็อาจจะละทิ้งงานนั้นไป เพราะความอดทนมีขีดจำกัดอยู่เพียงนั้น เมื่อประสบทุกข์ทางกายก็ทรมานทรมายหรือเมื่อประสบทุกข์ทางใจก็อาจอดกลั้นไว้ได้ชั่วระยะหนึ่ง แต่เมื่อทุกข์หนักขึ้นก็อาจแสดงทุจริตออกมาทางกาย วาจา หรือใจได้เมื่อได้รับคำสรรเสริญเยินยอชื่นชมก็แสดงอาการดีใจจนเกินเหตุ เมื่อถูกตำหนิตีเยนหรือด่าก็ขมความรู้สึกโกรธไว้ไม่ได้ ส่วนมากมักจะแสดงอาการตอบโต้โดยขาดความอดทน

ผู้ตั้งประณิธานเป็นพระโพธิสัตว์มีความอดทนไม่มีขีดจำกัด ทำงานยากน้อยหรือมากก็ตรากตรำสู้ทนได้ตลอด เมื่อประสบทุกข์ทางกายหรือใจก็ไม่แสดงอาการทุจริต ทรงอาการของบัณฑิตไว้ได้ ดังพุทธภาษิตว่า “น อัจจาวจं ปณฺธิตา ทสฺสยฺนติ แปลว่า บัณฑิตย่อมไม่แสดงอาการสูงและต่ำ...” ข้อนี้หมายถึงเมื่อประสบกับสิ่งที่น่าพอใจ (อิฏฐารมณ์) ก็ไม่แสดงอาการดีใจ หรือเมื่อประสบสิ่งที่ไม่น่าพอใจ (อนิฏฐารมณ์) ก็ไม่แสดงอาการเสียใจ อาการโกรธ อาการไม่พอใจ รักษาอาการแต่เพียงว่า “เมื่อเห็นก็มีอาการสักว่าเห็น เมื่อได้ยินก็มีอาการสักว่าได้ยิน เมื่อทราบก็มีอาการสักว่าทราบ” โดยนัยนี้ ความไม่ยึดมั่นไม่ถือมั่นถือเป็นรากฐานแห่งขันติธรรม อยู่บนฐานคิดที่ว่า “เนตํ มม เนโสหฺมสมิ น เอโส เม อตฺตา แปลว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวของเรา”

ขันติธรรมมีความสำคัญอย่างไร ? บุคคลสมาทานเบญจศีลก็เป็นแต่เพียงการแสดงเจตนาจะงดเว้นความไม่ดีตามที่ศึกษาปฏิบัติ จะงดเว้นได้จริงๆ ก็ต้องมี

ชั้นดิตรมสูงส่ง เช่น คนแสดงเจตนาจะดเว้นจากการฆ่าสัตว์ แต่เมื่อเกิดความโกรธ ก่อกดกลั้นไว้ไม่ได้ถึงขาดสติฆ่าเขาตาย ดังนั้น ชั้นดิความอดทนจึงเป็นการชะลอเวลาให้สติสัมปชัญญะกลับมาทำหน้าที่ก่อนที่โทสะคือความโกรธจะทำหน้าที่ ดังพุทธภาษิตว่า “ความอดทนห้ามไว้ได้ซึ่งความผลุนผลัน” คนแสดงเจตนาจะดเว้นจากการลักทรัพย์ แต่เมื่อเห็นทรัพย์สินของผู้อื่นก็เกิดความโลภจนข่มไว้ไม่ได้ถึงขาดสติลักขโมยทรัพย์สินเขา ในกรณีนี้ความอดทนจึงเป็นเหมือนไฟเผาความโลภให้หมดไป ดังพุทธภาษิตว่า “ความอดทนเป็นตบะอย่างยิ่ง” ขาดชั้นดิตรมเสียแล้ว ก็ไม่สามารถดเว้นได้ตามที่แสดงเจตนา

ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ไม่ว่าจะเกิดเป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์ประเภทใดต้องบำเพ็ญ ชั้นดิตรมสูงยิ่ง เพื่ออภัยาคัยพระโพธิสัตว์นั้นคือสร้างวุฒิภาวะทางใจ (Mental Maturity) และความเข้มแข็งทางกายให้พร้อมที่จะเป็นผู้นำของโลก หลักคิดเพื่อการบำเพ็ญชั้นดิตรมก็คือ “ไม่พยายามที่จะเปลี่ยนโลก แต่พยายามเปลี่ยนตัวเอง” นัยก็คือว่า เราไม่สามารถคาดหวังให้นาย ก. นาย ข. และนาย ค.เป็นอย่างที่เราต้องการได้ แต่เราสามารถปรับเปลี่ยนตัวเองให้ยอมรับความเป็นนาย ก. นาย ข. และนาย ค. ได้ ต้องอดทนได้กับสิ่งที่เขาเหล่านั้นเป็นไม่ได้อย่างที่เราคาดหวัง เราไม่สามารถควบคุมไม่ให้ฝนตก ไม่ให้ลมพัด หรือไม่ให้แดดออก แต่เราสามารถบริหารจัดการตัวเองให้อยู่ได้ในขณะมีฝนตก ลมพัดหรือแดดออก ดังนั้น ความจำเป็นเบื้องต้นก็คือชั้นดิตรมแล้วก็ปรับเปลี่ยนตัวเอง เมื่ออบรมสั่งสมลักษณะนิสัยเช่นนี้ได้อย่างต่อเนื่อง วิถีชีวิตก็จะเป็นปกติในขณะที่โลกภายนอกไม่เป็นปกติ นี่คืออภัยาคัยแบบพระโพธิสัตว์

สัจจะกับอภัยาคัยพระโพธิสัตว์

นัยสำคัญแห่งสัจจะทำให้ผู้ประกาศตัวเป็นพระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าก็อยู่บนหลักความจริงที่ว่า คนที่จะเป็นผู้นำโลกนั้นต้องมีอุปนิสัยจิตใจใฝ่อยู่กับสัจจะ คือ

๑) จริงใจ ได้แก่ ซื่อสัตย์

๒) จริงวาจา ได้แก่ พูดจริง

๓) จริงการ ได้แก่ ทำจริง

สัจจะเป็นรากฐานของธรรมาภิบาล คือหลักการบริหารจัดการที่ดีซึ่งมีสาระครอบคลุมทั้งคุณธรรมและจริยธรรม นั่นคือ ความจริงใจ จริงวาจา และจริงการ ทำให้เป็นไปตามหลักนิติธรรมการตรากฎหมายดีเหมาะสมเข้ากับกาลและเทศะ ถือเป็นสมัย เป็นที่ยอมรับของสังคม ถือเป็นการวางแผนปฏิบัติเท่านั้น แต่การบังคับใช้กฎหมายจะเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพได้ต้องอาศัยคุณธรรมคือสัจจะ ค่านิยม ดีงาม ความซื่อสัตย์สุจริต ความอดทนและขยันหมั่นเพียรก็เป็นภาพสะท้อนของสัจจะนั่นเอง คนหรือองค์กรที่จริงใจ จริงวาจา และจริงการ ย่อมมีความโปร่งใสรอบด้านอยู่แล้ว พร้อมทั้งจะเปิดเผยข้อมูลข่าวสารให้ประชาชนสามารถเข้าถึง ข้อมูลข่าวสารได้ มีระบบหรือกระบวนการตรวจสอบและประเมินผลที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งจะเป็นการสร้างควมไว้วางใจแก่สาธารณชน ข้อนี้ก็อาศัยสัจจะนั่นเอง เป็นการสร้างหลักการมีส่วนร่วม เปิดโอกาสให้คนทั่วไปมีช่องทางเข้ามามีส่วนร่วม เป็นการสร้างความรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งจะทำให้การบริหารงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและคุ้มค่า

สัจจะเป็นรากฐานของความไว้นือเชื่อใจ คนจริงวาจา ยึดถือวาจาสัตย์ เป็นสรณะสร้างความเชื่อถือ ความไว้วางใจมหาศาล จากความเป็นผู้จริงวาจา นี้ ผู้คนย่อมมั่นใจว่า เขาผู้นี้จะไม่ทำความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจแน่นอน ความไม่จริงวาจา(การพูดเท็จ)ทำลายความน่าเชื่อถือทั้งหมดในบุคคลนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลล่วงละเมิดธรรมอย่างหนึ่งแล้ว เราขอบอกว่า บาปกรรมอะไรๆ อย่างอื่นที่เขาจะไม่ทำนั้นย่อมไม่มี ธรรมอย่างหนึ่งคืออะไร คือ สัมปชานมุสาวาท(การกล่าวเท็จทั้งที่รู้ๆ)” หมายถึง คนพูดโกหกทำชั่วได้ทุกอย่าง คนพูดโกหกไม่ทำชั่วนั้นไม่มี ผลเสียของการพูดโกหกก็คือ ใน ๑๐๐ เรื่อง พูดจริงแล้ว ๙๙ เรื่อง พูดโกหกเพียง ๑ เรื่องก็ทำให้ที่พูดแล้ว ๙๙ เรื่องนั้นขาดความน่าเชื่อถือไปทันที

สัจจะเป็นรากฐานของความภักดี เมื่อเกิดความไว้นือเชื่อใจแล้ว ย่อมเกิดความภักดีตามมา (Royalty) มาจากคำเต็มในภาษาไทยว่า “จงรักภักดี” หมายถึง ความสนิทแนบแน่นด้วยความรักความชื่นชม โดยไม่เป็นอื่น คนผู้มีความจริงใจ จริ่งวาจา และจริงการแสดงออกมาอย่างต่อเนื่อง คนผู้เสมอกันและคนผู้ฐานะต่ำกว่าย่อมมีความภักดี คนที่มีฐานะสูงกว่าย่อมมีความชื่นชม ผู้ตั้งพระณิธานเป็นพระโพธิสัตว์มีฐานะสูงกว่าคนทั้งหลายอยู่แล้ว เป็นที่ตั้งแห่งความภักดีอยู่แล้ว สัจจะเท่านั้นที่จะทำให้เกิดความภักดี

สัจจะเป็นรากฐานของภาวะผู้นำที่มีความสมบูรณ์ “ภาวะผู้นำ” มีองค์ประกอบสำคัญ ๒ อย่างคือ

๑) บารมี

๒) ทักษะในการสื่อสาร

คำว่า “บารมี” ในที่นี้ หมายถึง ทสбарมีนั่นเอง อันหมายถึงภาวะผู้นำ เกิดจากการบำเพ็ญบารมี ๑๐ อย่างครบถ้วน มีบารมีและทักษะในการสื่อสารแล้ว บางครั้งก็ไม่สามารถอย่างมีประสิทธิภาพได้ คนที่ตามยังมีความคลางแคลงใจ ในบางเรื่องอยู่ บางครั้งดำเนินการตามแนวที่ผู้นำนั้นให้ไว้หรือตามที่ผู้นำนั้นสั่งการ ก็ไม่มั่นใจว่าจริงตามนั้น ผู้นำนั้นจริงใจ จริ่งวาจา และจริงการจริงหรือไม่ ดังนั้น วิถีชีวิตส่วนตัวและหน้าที่การงานที่ยึดมั่นในสัจจะและปรากฏให้เห็นเชิงประจักษ์อย่างต่อเนื่องเท่านั้นจะทำให้เกิดความเชื่อมั่นต่อผู้ตามอย่างแท้จริง

สัจจะเป็นรากฐานของภูมิคุ้มกันคนทำงาน คนมีสัจจะอาจทำผิดพลาดได้ ในบางครั้ง แต่จะได้รับการปกป้องช่วยเหลือแก้ไขให้ถูกต้อง จากหนักเป็นเบา จากเบาเป็นเหมือนไม่มีความผิดพลาดเกิดขึ้นเลย เพราะจากการที่ปรากฏเป็นที่ประจักษ์ว่าเขาผู้นั้นมีความจริงใจ จริ่งวาจา และจริงการเป็นเจ้าเรือน เขาอยู่กับสัจจะ สัจจะเป็นชีวิตจิตใจของเขาตั้งเป็นรู้โดยทั่วไป สัจจะเป็นสัญลักษณ์ประจำตัวเขาไปแล้ว ดังนั้น คนทั้งหลายก็จะถือว่า “ความผิดพลาดเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นได้สำหรับการทำงาน คนที่ไม่ผิดพลาดเลยก็คือคนที่ไม่ได้ทำงานเลย”

ผู้ตั้งประณิธานเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญสังจबारมีโดยยัตพุทธานุชาตที่ว่า “ความสัตย์ดีกว่ำรสทั้งหลาย คำสัตย์เป็นวจาอมตะ ความสัตย์ทำให้มีชื่อเสียงเกียรติยศ”

นัยที่ ๑ ความสัตย์ดีกว่ำรสทั้งหลาย คำว่า “รส” ในที่นี้หมายถึงความนิยมชมชอบ ความพึงพอใจ หมายถึงความเป็นคนจริงใจ จริงจัง และจริงการนี้ทำให้เป็นที่นิยมชมชอบและพึงพอใจของคนทั้งหลาย การสร้างความนิยมชมชอบและความพึงพอใจด้วยสังจะดีกว่ำการใช้วิธีการอื่น เช่น การให้ทรัพย์สินเงินทอง การให้เครื่องอุปโภคบริโภค ซึ่งไม่ความยั่งยืน จะหมดไปได้สักวันหนึ่ง

นัยที่ ๒ คำสัตย์เป็นวจาอมตะ หมายถึง พูดคำจริงไม่ต้องทำให้ลำบากใจ และไม่ต้องคิดหาเหตุผลมาอธิบายประกอบทำให้เกิดความตึงเครียดโดยไม่จำเป็น ปราชญ์โบราณจึงว่า “พูดเท็จคำแรก ต้องพูดคำเท็จอีกเป็น ๑๐๐ คำเพื่อกลบเกลื่อน คำเท็จคำแรกนั้น” เห็นได้ว่า จะลำบากขนาดไหนที่จะต้องพูดคำเท็จเพื่อกลบเกลื่อน คำเท็จเพียงคำเดียวที่พูดออกไปครั้งแรกนั้น ดังนั้น คำจริง(สังจวจา)แม้จะไม่เป็นที่พอใจของเราเองหรือของคนอื่นอยู่บ้าง แต่พูดออกไปแล้วก็ไม่ต้องเดือดร้อนลำบากตัวเอง

นัยที่ ๓ ความสัตย์ทำให้มีชื่อเสียงเกียรติยศ หมายถึง ความเป็นคนจริงใจ จริงจัง และจริงการทำให้คนที่มีโอกาสสัมพันธ์ใกล้ชิดมีความเบาใจไม่หวาดระแวง เป็นธรรมชาติอยู่เองที่คนเราเมื่อมีเรื่องติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นแล้วมีความสบายใจ และสุขใจก็จะบอกเล่ากันปากต่อปากขยายวงออกไปไม่สิ้นสุด ชื่อเสียงของคนที่มี ความสัตย์นั้นก็จะกระจายออกไปอย่างรวดเร็ว

ฐานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ผู้ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอนาคตยิ่งใหญ่มาก จึงต้องมีคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ

- ๑) ความเป็นที่นิยมชมชอบและพึงพอใจของชาวโลก
- ๒) ความมีชีวิตที่เบาสบายไม่ลำบากที่จะต้องไปแก้ปัญหาส่วนตัวเรื่องนั้น
เรื่องนี้

๓) เกียรติยศชื่อเสียง

ซึ่งทั้ง ๓ ประการนี้ได้มาด้วยความสัตย์

อธิษฐานะกับอัยยาศัยพระโพธิสัตว์

นัยสำคัญแห่งอธิษฐานะทำให้ผู้ประกาศตัวเป็นพระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าที่อยู่บนหลักความจริงที่ว่า คนที่จะเป็นผู้นำโลกนั้นต้องมีอุปนิสัยจิตใจใฝ่อยู่กับความมั่นคงแน่วแน่มั่นไม่หวั่นไหวไม่คลอนแคลนตลอดเวลาในการบำเพ็ญทสภารมมี

สูตรสำเร็จแห่งการฝึกฝนอบรมตนให้มีคุณธรรมจริยธรรมตามหลักทสภารมมี มี ๓ อย่าง คือ

๑) ความต่อเนื่อง

๒) ระยะเวลา

๓) ความเข้มข้น

ทั้ง ๓ อย่างนี้ตั้งอยู่บนอธิษฐานธรรมคือความมั่นคงแน่วแน่มั่นไม่หวั่นไหวไม่คลอนแคลน นี่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง หลักการสร้างลักษณะนิสัยให้พร้อมด้วยอธิษฐานธรรมก็คือ

๑) สร้างแรงบันดาลใจจากการดูต้นแบบความดี

๒) ตั้งเป้าหมายให้ชัด

๓) หาแนวปฏิบัติที่ดีเพื่อไปสู่เป้าหมายนั้น

ความมั่นคงแน่วแน่มั่นเหมือนเสาระเนียด(เสาค่าย) เหมือนภูเขาศิลาแท่งทึบเป็นลักษณะของผู้นำโลก การดำเนินชีวิตของบุคคลธรรมดาทั่วไปอาจมีการเปลี่ยนแปลงบ้างในบางสถานการณ์ เช่น นาย ก.โดยลำพังปกติเป็นคนไม่ดื่มสุรา แต่ในเวลาเข้าสังคมงานสังสรรค์ต่างๆ อาจดื่มบ้างพอเป็นพิธี นาย ข. โดยลำพังปกติ

เป็นคนพูดจาสุภาพอ่อนหวาน แต่เมื่อเกิดความโกรธขึ้นมาก็อาจพูดคำหยาบบ้าง แต่พระโพธิสัตว์ซึ่งจะเป็นผู้นำโลกจะไม่มี ความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิต มีความมั่นคง แน่วแน่เหมือนเสาระเนียดและหนักแน่นเหมือนภูเขาศิลาแท่งทึบ ไม่ว่าจะอยู่ใน กาละและเทศะไหน เป็นผู้ที่มั่นคงในจุดหมาย

สมัยเกิดเป็นพระเวสสันดร ตอนที่จะบริจาคพระขาสีกัณหาให้แก่ชูชก เมื่อพระกุมารและพระกุมารีวิ่งหนีไปซ่อนตัวอยู่ในสระน้ำก็ยงทรงไปติดตามนำตัว กลับมาให้ชูชก โดยตรัสว่า “ขาสีลูกรักมานี่เถิด เจ้าทั้ง ๒ จงช่วยกันบำเพ็ญบารมี ของพ่อให้เต็มเถิด จงช่วยกันไสรจสรหงหทัยของพ่อให้เต็มเถิด จงเชื่อฟังคำของพ่อเถิด เจ้าทั้ง ๒ จงเป็นดุจยานนาวาของพ่ออันไม่โยกโคลงในสาครคือภพเถิด พ่อจักข้าม ฝั่งคือชาติ จักช่วยสัตว์โลกพร้อมเทวโลกให้ข้ามด้วย” และเมื่อเห็นชูชกเขียนตีโอรส ธิดาต่อหน้า แม้จะเกิดความสงสารมากเพียงใดก็ยังยืนยันที่จะบริจาคเพื่อจุดหมาย สูงสุดคือความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

สมัยเกิดเป็นพระเตมีย์ มีพระประสงค์แน่วแน่ที่จะสละทรัพย์สมบัติออกบวช เพื่อโอกาสในการบำเพ็ญบารมียิ่งๆ ขึ้นไปเพื่อบรรลุความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงสร้างทำเป็นคนง่อยเปลี้ย เป็นคนหูหนวก และเป็นคนใบ้อยู่ถึง ๑๖ ปี ทรงสร้าง ทำในสิ่งที่ไม่ได้ทรงเป็นอย่างนั้นจริงๆ ถูกทดสอบด้วยบทเรียนที่ล้วนแต่จะทำให้จิตใจ หวันไหวตลอดเวลา เช่น เสี่ยงอันวอนของมารดาที่เห็นว่าลูกไม่ได้เป็นคนง่อยเปลี้ย ไม่ได้เป็นใบ้ ไม่ได้หูหนวก แต่สร้างทำไปอย่างนั้น จึงเฝ้าอันวอนให้ลูกเผยตัวตน ที่แท้จริงออกมาเพื่อทำหน้าที่สืบทอดราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา แต่พระเตมีย์ ก็ทรงหนักแน่นไม่หวั่นไหว ทั้งๆ ที่เป็นการสร้างทำ แม้จะทดสอบด้วยวิธีการต่างๆ ตลอดระยะเวลา ๑๖ ปี ก็ทรงหนักแน่นอยู่อย่างนั้น เช่น

ในตอนอายุ ๑ ขวบ พวกอำมาตย์เอาขนมหวานมาวางไว้ใกล้ๆ พระกุมาร ก็ทรงอาการสงบนิ่งไม่หวั่นไหว ไม่ทรงแสดงอาการอยากเสวยขนมหวาน

ตอนอายุ ๒ ขวบ พวกอำมาตย์เอาผลไม้มาวางใกล้ๆ พระกุมารก็สงบนิ่ง ไม่ทรงแสดงอาการอยากเสวยผลไม้

ตอนอายุ ๓ ขวบ พวกอำมาตย์เอาของเล่นมาวางใกล้ๆ พระกุมารก็สงบนิ่ง ไม่ทรงเหลียวมองของเล่นเหล่านั้นเลย

ตอนอายุ ๔ ขวบ พวกอำมาตย์เอาโภชนาหารมาวางใกล้ๆ พระกุมารก็สงบนิ่ง ไม่ทรงแสดงอาการที่จะบริโภคโภชนาหารนั้น

ตอนอายุ ๕ ขวบ พวกอำมาตย์อุ้มพระกุมารไปนั่งโรงเรือนแล้วจุดไฟเผาโรงเรือนนั้น แม่เปลวไฟจะลามใกล้เข้ามา พระกุมารก็ไม่ได้แสดงอาการกลัวไฟนั้น เมื่อเปลวไฟไหม้ลามใกล้เข้ามา พวกอำมาตย์ต้องอุ้มพระกุมารหนีไป

ตอนอายุ ๑๕ พรรษา พวกอำมาตย์เอาแผ่นกระเบื้องเผาไฟแล้ววางไว้ใต้พระแท่นบรรทมของพระกุมาร ด้วยหวังว่า “เมื่อถูกความร้อนแผดเผา พระกุมารจะเคลื่อนไหวอิริยาบถบ้าง” แต่พระกุมารก็สงบนิ่งไม่ได้แสดงอาการอะไร

ตอนอายุ ๑๖ พรรษา พวกอำมาตย์นำนางรำมาพ้อนยั่วยวนพระกุมารด้วยลีลาท่าทางต่างๆ ด้วยหวังว่า “ถึงแม้พระกุมารจะเป็นคนง่อยเปลี้ยเสียขา เป็นใบ้หูหนวก แต่เมื่อถูกสตรียั่วยวนย่อมจะมีความกำหนัด” แต่พระกุมารก็สงบนิ่งไม่แสดงอาการกำหนัดให้เห็น

หมู่อำมาตย์ พราหมณ์ พระราชาแม้จะทดลอง ๑๖ ครั้ง เป็นเวลา ๑๖ ปี ด้วยวิธีการต่างๆ หลายรูปแบบอย่างนี้ก็ยังไม่สามารถทำให้พระเทมียกุมารเปลี่ยนพระทัยได้ ยิ่งคงหนักแน่นไม่หวั่นไหวต่อจุดหมายคือการออกบวชบำเพ็ญบารมีเพื่อจุดหมายสูงสุดคือความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท้ายที่สุด แม้ในคราวที่พระเจ้ากาสิครันทรงสดับคำทำนายของพวกพราหมณ์ว่า “พระกุมารนี้เป็นคนกาฬกนิ (กาฬกรณิ-คนหูดำ) ถ้าให้อยู่ในพระราชวังจะเป็นอันตรายต่อชีวิตและราชบัลลังก์ของพระองค์” จึงรับสั่งให้นำพระกุมารไปฝังในป่าช้าผิติดิ พระนางจันทาเทวีผู้เป็นพระมารดาได้มาอ้อนวอนว่า “พ่อเทมียกุมาร เพราะอาศัยเจ้า ดวงตาของแม่เหมือน

จะแตกด้วยความเศร้าโศก แม้รู้ว่าเจ้ามิได้เป็นคนง่ายเปลี่ยน เป็นใบ้ หนวกเลย เจ้าอย่าทำให้แม่หาที่พึ่งไม่ได้เลย” พระเทวีทรงอ่อนวอนอย่างนี้ ๖ วัน ก็ไม่เป็นผล พระเตมียกยั้งทรงนิ่งไม่หวั่นไหว นี่คือความมั่นคงแน่วแน่ต่อจุดหมาย เป็นอธิษฐานบารมี

ผู้ตั้งอธิษฐานเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทสภารมีบนฐานแห่งอธิษฐานธรรม นั่นคือมีความต่อเนื่อง มีระยะเวลานาน และมีความเข้มข้น ด้วยความแน่วแน่ต่อจุดหมายแม้บนเส้นทางแห่งการบำเพ็ญบารมีจะมีปัญหาอุปสรรคทุกข์ยากก็ตาม นี่คืออภัยชัยแบบพระโพธิสัตว์

เมตตากับอภัยชัยพระโพธิสัตว์

นัยสำคัญแห่งเมตตาทำให้ผู้ประกาศตัวเป็นพระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าที่อยู่บนหลักความจริงที่ว่า คนที่จะเป็นผู้นำโลกนั้นต้องมีอุปนิสัยจิตใจใฝ่อยู่กับความรักที่ไร้ขอบเขตและปราศจากเงื่อนไขตลอดเวลา

ผู้ตั้งอธิษฐานเป็นพระโพธิสัตว์มีความรักไร้ขอบเขตและไม่มีเงื่อนไข แม้เมตตาไปในสรรพสัตว์ สิ่งมีชีวิต ภูตผีปีศาจ บุคคลชายหญิงทั้งที่เป็นอริยะและไม่ใช่ อริยะ เทวดาอารักษ์ บรรดาสัตว์ในหุคตภูมิอยู่ในทุกทิศทางว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงอย่าผูกเวรกัน อย่าเบียดเบียนกัน จงอย่ามีทุกข์ จงมีสุขประคองตนไปให้รอดเกิด” ในขณะเดียวกันก็ปลุกอภัยชัยเจริญงอกงามด้วยเมตตาอย่างต่อเนื่อง ธรรมที่เป็นคู่ปรับของเมตตาคือโทสะ ธรรมคู่ปรับนี้อยู่ร่วมกันไม่ได้ นั่นคือ เมื่อมีเมตตา โทสะก็หายไป เมื่อมีโทสะ เมตตาก็หายไป ดังนั้น หลักคิดในการดำเนินชีวิตเพื่อความงอกงามของเมตตานี้มี ๓ ประการ คือ

๑) นึกถึงโทษของความโกรธซึ่งเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับเมตตา

๒) นึกถึงอนิสสหรือประโยชน์ของเมตตา

๓) เมื่อเกิดความโกรธขึ้นมาก็คิดหาวิธีการต่างๆ ที่จะระงับความโกรธ

ประการที่ ๑ โทษของความโกรธ มีพระพุทธภาษิตเกี่ยวกับความไม่ดีหรือโทษของความโกรธ เช่น ความโกรธไม่ทำให้อะไรดีขึ้น ความโกรธเป็นเหมือนสนิมที่เกาะกินมิด ความโกรธก่อให้เกิดความสูญเสียอย่างขนานใหญ่ คนโกรธย่อมมีแต่ความมืดบอด ความโกรธผูกคนให้ติดอยู่กับเรื่องนั้นๆ ความโกรธทำให้ผิวพรรณเศร้าหมอง คนโกรธอยู่ไม่เป็นสุข คนมีนิสัยมักโกรธได้ทรัพย์สินมาแล้วก็ได้ประโยชน์ คนมีนิสัยมักยอมไร้เกียรติยศ ญาติสนิทมิตรสหายหลีกเลี่ยง เป็นคนไม่มีเหตุผล การนึกถึงโทษหรือข้อเสียของความโกรธอยู่เนืองๆ จะเกิดแรงจูงใจให้ระวังตัวไม่ให้เกิดความโกรธ เมื่อเกิดความโกรธขึ้นมากก็มีแรงจูงใจที่จะจับหรือบรรเทา

ประการที่ ๒ นึกถึงอานิสงส์หรือประโยชน์ของเมตตา โดยถ้าเกิดความโกรธอยู่แล้วก็นึกถึงข้อดีของการกำจัดความโกรธ ดังพระพุทธภาษิตว่า “กำจัดความโกรธได้ อยู่เป็นสุข กำจัดความโกรธได้ ไม่เศร้าโศก” ต่อจากนั้นจึงนึกถึงอานิสงส์คือข้อดีของเมตตา ๑๑ อย่าง ดังนี้

๑) หลับสบาย	๒) ไม่สะดุ้งตื่น
๓) ไม่ฝันร้าย	๔) เป็นที่รักของคนทั้งหลาย
๕) เป็นที่รักของสัตว์โลกทั้งหลาย	๖) เทวดาคุ้มครองรักษา
๗) ไฟ ของมิพิช หรือของมีคมคือศัสตราไม่เข้ามาร้ากรายชีวิต	
๘) จิตเป็นสมาธิเร็ว	๙) สีน่าน่าพอใจ
๑๐) ไม่หลงตาย	๑๑) เมื่อตายไปย่อมเกิดในพรหมโลก

การนึกถึงอานิสงส์หรือข้อดีของเมตตาอยู่เนืองๆ จะเกิดแรงจูงใจให้สร้างเมตตาจิตอยู่เนืองๆ

ประการที่ ๓ เมื่อเกิดความโกรธขึ้นมากก็หาวิธีระงับความโกรธโดยเร็ว ไม่ปล่อยให้ยาวนานออกซึ่งจะเปิดโอกาสให้คิดปรุงแต่งต่อ ยอดความโกรธออกไปเรื่อย โดยในเบื้องต้นให้คิดว่า “ตนเองรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นสัตว์อื่นก็ฉันนั้น” ถ้าไม่สามารถระงับความรู้สึกโกรธขัดเคืองอาฆาตพยาบาทได้ด้วยวิธีการนี้ก็ให้ระลึก

ท่องบ่นภาวนาต่อไป ด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่งที่จะมีประสิทธิผลดังแสดงไว้ในคัมภีร์
พระพุทธศาสนา ๙ วิธี ดังนี้

- ๑) เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ระลึกถึงโทษของความโกรธ
- ๒) เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ระลึกถึงความดีของเขา
- ๓) เมื่อรู้สึกโกรธ ให้รู้เสียด้วยว่า “โกรธคือทำทุกขให้ตนเอง”
- ๔) เมื่อรู้สึกโกรธ ให้พิจารณาว่า “มนุษย์ทุกผู้ตัวตนมีกรรมเป็นของตน”
- ๕) เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ระลึกบุญพหุจริยา (การทำความดีครั้งอดีต) ของ

พระพุทธองค์

- ๖) เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ระลึกถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในวัฏฏสงสาร
- ๗) เมื่อรู้สึกโกรธ ให้พิจารณาอันสงส์เมตตา
- ๘) เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ใช้วิธีพิจารณาตัวคนโดยแยกธาตุ
- ๙) เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ทำทานสังวิภาค คือให้สิ่งของแก่คนที่โกรธและรับ

สิ่งของจากคนที่โกรธ

ทั้ง ๙ วิธีนี้ เป็นการตัดกระแสความรู้สึกไม่ดีมิให้เกิดขึ้นในจิต ถือเป็นอุบาย
วิธีที่จะป้องกันไม่ให้ความรู้สึกโกรธเคืองอาฆาตพยาบาทเกิดขึ้นในจิตใจ เป็นการตัด
เชื้อไฟที่จะมาเผาไหม้จิตใจ ซึ่งในขณะเดียวกันก็ถือเป็น การเพาะปลูกหน่อแห่ง
เมตตาธรรมขึ้นในจิต นานวันเข้าเมตตาธรรมก็จะประทับฝังแน่นอยู่ในจิต กลายเป็น
คนมีอภัยรักใคร่

พระโพธิสัตว์ในขณะบำเพ็ญบารมียังไม่ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าต้อง
มีอภัยเมตตาพร้อมที่จะเป็นผู้นำโลก แม้ในความเป็นจริงอาจเกิดเป็นข้างบ้าง
เกิดเป็นนกบ้าง เกิดเป็นพญานาคบ้าง ก็มีเมตตาธรรมเป็นเจ้าเรือน มีเมตตาธรรม
เป็นธง ไม่มีแม้แต่เสียวินาทีที่จะมีความอึดอัดขัดเคืองในจิต มีเมตตาแม้ในขณะที่
ถูกด่าว่าด้วยคำเท็จ มีเมตตาแม้ในขณะที่ถูกทำร้ายจิตใจและร่างกายได้รับทุกข
แสนสาหัส “มีเมตตาหาประมาณมิได้ ไม่มีขอบเขต ไม่มีขีดจำกัดด้านกาลเวลาและ
สถานที่ มีเมตตาแผ่ไปใน ๘ ทิศรอบ ๓๕๐ องศา แผ่ในสัตว์ทุกประเภท”

อุเบกขากับอริยาศัยพระโพธิสัตว์

นัยสำคัญแห่งอุเบกขาทำให้ผู้ประกาศตัวเป็นพระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าก็อยู่บนหลักความจริงที่ว่า คนที่จะเป็นผู้นำโลกนั้นต้องมีอุบนิสสัยจิตใจใฝ่อยู่กับความเป็นกลางตามเหตุตามผลตลอดเวลา อุเบกขามี ๓ นัย คือ

๑) การเข้าไปสังเกตการณ์อยู่ใกล้ๆ เพื่อประทับประคองให้เป็นไปตามทำนองคลองธรรม อย่างสมเหตุสมผล

๒) ความวางใจเป็นกลางในกรณีนั้นๆ หรือตัดรัสมิ์ขันธ์ดูเพกขา ไม่เอนเอียง เพราะชอบ เพราะชัง เพราะกลัว หรือเพราะไม่รู้ความจริง

๓) ความปล่อยวางให้เป็นไปตามกรรม

อุเบกขามีขันติบารมีและอิชฺฐานบารมีเป็นฐาน กล่าวคือเพราะความมั่นคง แน่วแน่มั่นหวั่นไหว เพราะความอดทนอดกลั้นและอดออมนั่นเอง ทำให้พระโพธิสัตว์สามารถบริหารจัดการความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับชาวโลกด้วยความเหมาะสม ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมของชาวโลกจนทำให้เสียการ หรือทำให้พวกเขาขาดอิสรภาพหรือขาดความมั่นใจ แสดงให้เห็นถึงความเที่ยงธรรมตลอดเวลา และเมื่อถึงที่สุดแล้วทำให้ชาวโลกเกิดความตระหนักรู้กฎแห่งกรรม ดังพระพุทธภาษิตว่า “กมฺมฺนา วตฺตตี โลโก แปลว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม” ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบสุภมาณพโตเทยยบุตรตอนหนึ่งว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน (กัมมัสสกะ) มีกรรมเป็นทายาท(กัมมทายาท)มีกรรมเป็นกำเนิด(กัมมโยนิ) มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์(กัมมพันธุ์) มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย(กัมมปฏิสนธิ) กรรมย่อมจำแนกให้สัตว์ทั้งหลายให้แล้วและดีต่างกัน”

พระโพธิสัตว์ตั้งประธานที่จะเป็นผู้นำโลก บำเพ็ญอุเบกขาบารมีด้วยเหตุที่ว่า โลกกว้างใหญ่ไพศาล มีสัตว์โลกหลายประเภทอาศัยด้วยกัน มีความแตกต่างกันทั้งด้านร่างกายและจิตใจ มีความต้องการปัจจัยเครื่องอุปโภคบริโภคที่แตกต่างกันออกไป สัตว์โลกบางประเภทต้องการเมตตา สัตว์โลกบางประเภทต้องการกรุณา สัตว์โลกบางประเภทต้องการมุติตา และสัตว์โลกบางประเภทต้องการอุเบกขา

ในความเป็นจริง พระโพธิสัตว์แม้จะมีกรุณาจิตต่อสัตว์โลกบางประเภท แม้กรุณาให้สัตว์เหล่านั้นอย่างเต็มที่ แต่อำนาจแห่งกรุณาไม่สามารถช่วยอะไร เขาได้เพราะเหตุปัจจัยบางอย่าง เช่น นาย ก. ทำกรรมชั่วมากกำลังจะไปตกนรก พระโพธิสัตว์แม้มีกรุณาจิตอยากให้เขาพ้นจากความทุกข์นั้น แต่ท้ายสุดแล้วก็แผ่ อุเบกขา นาย ข. เป็นคนพาลสันดานหยาบ สั่งสมอธยาศัยพาลมาหลายชาติจนยาก ที่จะแก้ไข แม้ได้รับการอบรมกล่อมเกล่าอย่างไรก็ไม่สามารถเปลี่ยนนิสัยพาลได้ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ ดื่มสุราเมรัย เสพของมีนเมาตลอด เวลา พระโพธิสัตว์แม้จะมีเมตตาจิตและกรุณาจิตต่อคนเหล่านี้นี้มาก แต่ท้ายที่สุด ก็ต้องปล่อยให้เขาประสบชะตากรรม นั่นคือบำเพ็ญอุเบกขาบารมี

ในความเป็นจริงอีกหลายกรณีเช่นกัน พระโพธิสัตว์มีมุทิตาจิตต่อสัตว์โลก ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตอยู่เย็นเป็นสุข แม้มุทิตาจิตต่อสัตว์เหล่านั้นเต็มที่ แต่บางกรณีการแผ่มุทิตาจิตอย่างไม่มีขอบเขตอาจเป็นผลเสียต่อเขาได้ ทำให้เขา ประมาทมัวเมาลึมนึกถึงหลักไตรลักษณ์ เสพติดอยู่กับโลกธรรมฝ่ายอวิชชา (สิ่งที่น่าพอใจ) อย่างเดียวซึ่งจะทำให้เกิดความอ่อนแอได้ ท้ายที่สุดพระโพธิสัตว์ก็ต้อง ถอยออกมาสังเกตดูอยู่ห่างๆ ปล่อยให้เขาไปตามกรรม

เห็นได้ว่า อุเบกขาเป็นธรรมพื้นฐานรองรับอธยาศัยแบบพระโพธิสัตว์ ในยาม ที่สัตว์โลกมีสุข พระโพธิสัตว์ก็มีเมตตาต้องการให้มีสุขยิ่งขึ้น ในยามที่สัตว์โลก มีทุกข์ พระโพธิสัตว์ก็มีกรุณาอยากให้เขาพ้นจากความทุกข์ ในยามที่สัตว์โลกมีสุข หรือพ้นจากทุกข์ พระโพธิสัตว์ก็มีมุทิตายินดีชื่นชมโสมนัสด้วย ฉากสุดท้ายจริงๆ พระโพธิสัตว์ก็วางใจไว้ที่อุเบกขาเมื่อสัตว์โลกนั้นๆ มีความสุขยิ่งขึ้นไปแล้ว พ้นจาก ความทุกข์แล้ว ประสบความสำเร็จเจริญรุ่งเรืองอยู่เย็นเป็นสุขแล้ว อุเบกขาบารมีนี้ แท้จริงก็คือการบูรณาการระหว่างปัญญากับกรุณาเข้าด้วยกัน หรือการบูรณาการ อารมณ์กับเหตุผลเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน เมตตา กรุณา และมุทิตาเป็นเรื่องของ อารมณ์ อุเบกขาเป็นการดึงหลักเหตุผลเข้ามาปรับอารมณ์ให้อยู่ในระดับพอเหมาะ

พอควร การมองด้วยใจเป็นกลางก็คือท่าทีที่เกิดจากการใช้ปัญญาใคร่ครวญดูเหตุ และผลครบถ้วนแล้ว อุเบกขาบารมีจึงเป็นปลายเหตุของปัญญาบารมี เกิดจากการบำเพ็ญปัญญาบารมีนั่นเอง

อัยยาศัยพระโพธิสัตว์กับสังคมไทย

วัฒนธรรมสร้างอัยยาศัยพระโพธิสัตว์สำหรับผู้นำในสังคมไทย มีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในสมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๗๙๒-๑๙๘๑=๑๘๘๙ ปี) ในยุคแรกใช้ระบบพ่อปกครองลูก พระมหากษัตริย์จึงมีพระนามขึ้นต้นด้วยคำว่า “พ่อขุน” เช่น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนรามคำแหง ในยุคหลังที่รับเอาพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ใช้ระบบธรรมราชา พระนามของพระมหากษัตริย์จึงใช้คำว่า “ธรรม” รวมอยู่ด้วย เช่น พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย) พระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสยลือไทย) เป็นเครื่องแสดงว่า พระมหากษัตริย์ทรงบำเพ็ญทสภารมมี ทสพิตราชธรรม และจักรวรรดิวัตร ดำรงสถานะเหมือนเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นผู้นำทั้งด้านร่างกายและจิตใจ เป็นที่พึ่งพำนักของอาณาประชาราษฎร์

ในสมัยอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๘๓-๒๓๑๐=๔๒๗ ปี) ระบบธรรมราชายังคงได้รับการสืบทอดจากสมัยสุโขทัย ในขณะเดียวกันก็มีระบบเทวราชา (ลัทธิเทวราชา) เข้ามามีบทบาทด้วย คงเนื่องด้วยศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้เข้ามามีบทบาทในวิถีชีวิตมากขึ้น พระนามของพระมหากษัตริย์จึงมีคำว่า “ธรรม” บ้าง คำว่า “อิศวร” (หมายถึง พระอิศวรหรือพระอินทร์)” บ้าง คำว่า “ราม (หมายถึง พระรามซึ่งเป็นอวตารปางที่ ๗ ของพระนารายณ์)” บ้าง คำว่า “นารายณ์” บ้าง คำว่า “โลกนาถ (หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของโลก)” บ้าง รวมอยู่ด้วย เช่น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) สมเด็จพระรามาธิบดี สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งก็มีนัยเช่นเดียวกันว่า พระมหากษัตริย์ทรงบำเพ็ญทสภารมมี ทสพิตราชธรรม และ

จักรวรรดิวัตร ดำรงสถานะเหมือนเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นผู้นำทั้งด้านร่างกายและจิตใจ เป็นที่พึ่งพำนักของอาณาประชาราษฎร์

หลักสำคัญอยู่ที่การสร้างและดำรงฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งในขณะปัจจุบันก็ดำรงฐานะสูงส่ง เป็นคนดีเหนือคนดีทั่วไป บำเพ็ญคุณธรรมจริยธรรมขั้นสูง คือ ทสบารมี ทสพิทธราชธรรม และจักรวรรดิวัตร ในอนาคตอันไกลโพ้นหลังจากสวรรคตแล้วก็จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บางยุคสมัยจึงมีการถวายสมญานามว่า “พระพุทธเจ้าหลวง” สำหรับพระมหากษัตริย์ที่สวรรคตแล้ว เช่น สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราชญ์ทอง(สมเด็จพระเจ้าปราชญ์ทอง) พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับสมญาว่า พระพุทธเจ้าหลวง ฐานะและอริยาศยพระโพธิสัตว์จึงจำเป็นอย่างยิ่งในการนำสังคมประเทศชาติตั้งแตอดีตมาจนถึงปัจจุบัน

เฉพาะสังคมปัจจุบัน ฐานะและอริยาศยพระโพธิสัตว์ยังจะต้องสร้างและทำให้ปรากฏชัดยิ่งกว่าครั้งอดีตเป็นสองถึงสามเท่า ก็เนื่องจากจำนวนคนมากขึ้น ความก้าวหน้าทางวิทยาการใหม่ๆมีมากขึ้น สภาพของสังคมซับซ้อนมากขึ้น ปัญหาและสาเหตุของปัญหาสังคมมีความหลากหลายและซับซ้อนมากขึ้น คนที่มีภูมิปัญญาดีระดับธรรมดา มีคุณธรรมจริยธรรมระดับธรรมดา มีภาวะผู้นำระดับธรรมดา ไม่สามารถนำพาสังคมและแก้ปัญหาสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต้องอาศัยคนที่มีภูมิปัญญาพระโพธิสัตว์ มีคุณธรรมจริยธรรมพระโพธิสัตว์ และมีภาวะผู้นำแบบพระโพธิสัตว์จึงจะได้

อริยาศยพระโพธิสัตว์

อริยาศยของผู้นำที่มีภาวะผู้นำ

อริยาศยพระโพธิสัตว์คือคุณธรรมจริยธรรมที่เกิดจากการบำเพ็ญทสบารมี ดังกล่าวมานี้ ครอบคลุมสมบูรณ์ โดยปรากฏทางไตรทวารคือกาย วาจา และใจ ได้รับการปลูกฝังพัฒนางอกงามอยู่ในจิตใจเป็นคุณธรรมภายใน ปรากฏเป็นมโนกรรม

๓) มีจิตวิทย์าในการนำ

๔) มีประสบการณ์รอบด้าน

แต่ผู้นำที่ดีสมบูรณ์แบบนั้น นอกจากคุณสมบัติ ๔ ประการดังกล่าวแล้ว ยังประกอบด้วยอัยยาศัยพระโพธิสัตว์อีกด้วย วิธีชีวิตของคนมีปัญหาโดยธรรมชาติ มีภาระรอบด้านเช่น แสวงหาอาหารมารับประทานและแสวงหาเครื่องอุปโภคบริโภค เพื่อตัวเอง เพื่อญาติสนิทมิตรสหายสัมพันธ์ชน การอยู่ร่วมกับคนอื่น การดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามกฎของศาสนาและสังคม การบริหารจัดการชีวิตให้อยู่รอดปลอดภัย จากภัยคุกคามต่างๆ การพัฒนาตัวเองให้ทันโลก การทำหน้าที่การงานในฐานะ เป็นผู้นำหรือผู้ตาม ภาระเหล่านี้บางครั้งก็เป็นไปราบรื่น บางครั้งก็มีปัญหาอุปสรรค ยิ่งในสังคมปัจจุบัน ทั้งปริมาณและความซับซ้อนของภาระเหล่านี้เพิ่มขึ้นตามความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยี ดังนั้น ลำพังความรู้หลักวิชา มีจิตวิทย์า และมีประสบการณ์ ยังไม่เพียงพอที่จะจัดการให้ลุล่วงเป็นไปด้วยดีได้ จำต้องอาศัยอัยยาศัยพระโพธิสัตว์

เฉพาะองค์ประกอบสำคัญ ๒ ส่วนเบื้องต้นของภาวะผู้นำคือ

๑) บารมี

๒) ทักษะในการสื่อสารนั้น

ให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า สังคมสมัยอดีตแม้จะไม่มี ความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยี ต่างๆ แต่คนมีความฉลาดล้ำลึกทั้งด้านภูมิปัญญาและภูมิธรรมถึงขั้นอนิภูญา ๕ บางคนมีภูมิธรรมถึงขั้นอนิภูญา ๖ ความฉลาดเก่งกล้าของคนสมัยอดีตสามารถ ทดแทนความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีสมัยปัจจุบันได้ คนที่จะนำสังคมในอดีตก็ต้อง มีภาวะผู้นำสูงจึงจะสามารถนำสังคมได้ ปัจจุบันความฉลาดล้ำลึกของคนอาจสู้คน สมัยอดีตไม่ได้ แต่อาศัยความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีมาช่วยก็เพิ่มขีดความสามารถ ได้เทียบเท่ากับคนในอดีต นี่คือความจริง ดังนั้น องค์ประกอบเบื้องต้น ๒ ประการ ของภาวะผู้นำจึงจำเป็นทุกยุคทุกสมัย ครั้งอดีตในอินเดียโบราณ ผู้นำสังคมล้วน บำเพ็ญบารมีทั้งในรูปของทสบารมีและรูปแบบอื่นๆที่สงเคราะห์เข้ากับทสบารมีได้ และล้วนมีความฉลาดรอบรู้ล้ำลึกทั้งนั้น ด้านวิชาการทั่วไปก็จบศิลปศาสตร์ ๑๘

ประการ^๒ พวกเจ้าชายหรือชนชั้นผู้นำต้องเดินทางไปเรียนที่เมืองตักสิลาโดยมีความเชี่ยวชาญรอบรู้วิชาวาทการหรือหลักการพูด(เกตุ) วิชาหลักภาษาหรือไวยากรณ์ (สัททา) วิชาเวทมนตร์ (มณฑา) ด้านวิชาศาสนาบ้างก็จบไตรเพท (เวทคุ) บ้างก็ได้วิชา ๘ (รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔=สมบัติ ๘) ฉลาดล้าลึกถึงขนาดนี้ จึงทำให้นาสังคมได้มีความจริงอยู่ว่า “โลกต้องไม่ว่างเว้นจากวีรบุรุษ” ข้อนี้หมายถึงว่า ทุกยุคทุกสมัย สังคมต้องมีบุคคลที่เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมจริยธรรม ความฉลาดล้าลึกเป็นผู้นำสูงสุด ซึ่งในความเป็นจริง บางยุคก็มีพระพุทธเจ้าที่ยังพระชนม์อยู่เป็นผู้นำ บางยุคแม้พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานแล้ว แต่คำสอนของพระองค์ก็ยังได้รับการศึกษาปฏิบัติเผยแผ่อยู่ บางยุคที่ไม่มีพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระชนม์อยู่และคำสั่งสอนของพระองค์ไม่ได้รับการศึกษาปฏิบัติเผยแผ่เต็มที่ก็มีพระปัจเจกพุทธเจ้ามาทำหน้าที่เป็นผู้นำชั่วคราว ในด้านศาสนจักรก็เป็นอย่างนี้ ในด้านอาณาจักรก็จะเป็นเช่นเดียวกัน ความร่วมเย็นเป็นสุขของสังคมเกิดจากการมีผู้นำที่มีบารมี มีธรรมาศัย พระโพธิสัตว์และมีทักษะในการสื่อสาร ในปัจจุบันอาจปรากฏมีบางสังคมที่ไม่มีความร่วมเย็นเป็นสุขให้เห็นโดยทั่วไป ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะขาดผู้นำที่มีคุณสมบัติดังกล่าว ข้อนี้จริงโดยไม่ต้องพิสูจน์

^๒ ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการคือ ๑) สุตติ ความรู้ทั่วไป ๒) สัมมุตติ ความรู้กฎธรรมนิยม ๓) สังขยา วิชาคำนวณ ๔) โยคา การช่าง การยন্ত্র ๕) นิติ วิชาปกครอง ๖) วิเสสิกา ความรู้การอันให้เกิดมงคล ๗) คันธพพา วิชาร้องรำ ๘) คณิกา วิชาบริหารร่างกาย ๙) ธนุพเพชา วิชายิงธนู ๑๐) ปุรณา วิชาบุรณะ ๑๑) ติกิจฉา วิชาบำบัดโรคหรือแพทยศาสตร์ ๑๒) อิตติหาสา วิชาประวัติศาสตร์ ๑๓) โซติ วิชาดาราศาสตร์ ๑๔) มายา ตำราพิชัยสงคราม ๑๕) ฉันทสา วิชาประพันธ์ ๑๖) เกตุ วิชาวาทการหรือหลักการพูด ๑๗) มณฑา วิชาเวทมนตร์ และ ๑๘) สัททา วิชาไวยากรณ์คือหลักภาษา; พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๔๔.

เรื่องที่ ๒ บทเรียนจากจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ เพื่อสร้างหลักแห่งการทำดีในสังคมไทย

๑. การบำเพ็ญทสบาร์มีเชิงบูรณาการ

อะไรคือการบำเพ็ญทสบาร์มีเชิงบูรณาการ ? การบำเพ็ญทสบาร์มีเชิงบูรณาการคืออะไร ? การบำเพ็ญทสบาร์มีของพระโพธิสัตว์แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑ บาร์มีที่เจตนาจะบำเพ็ญให้ยิ่ง รวมทั้งบาร์มีอื่นที่นำมาบูรณาการส่วนที่ ๒ บาร์มีที่ใช้เป็นฐานเพื่อการบำเพ็ญบาร์มีที่เจตนาจะทำให้อีกนั้น

ทั้งส่วนที่ ๑ และ ส่วนที่ ๒ คือ บาร์มีที่เจตนาจะบำเพ็ญให้ยิ่งและบาร์มีอื่นที่นำมาบูรณาการนั้น พึงเห็นตัวอย่างได้ในตอนบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ในชาติต่างๆ เช่น สมัยเกิดเป็นพระเตมีย์ มีเจตนาที่จะบำเพ็ญเนกขัมมบาร์มีให้ยิ่งโดยใช้ อธิษฐานบาร์มีเป็นฐาน ในขณะเดียวกันก็บำเพ็ญบาร์มีข้ออื่นๆ ไปด้วย เช่น การที่พระกุมารทรงเห็นพระราชบิดาว่าราชการบางครั้งมีการพิจารณาตัดสินคดีความลงโทษผู้กระทำความผิด รับสั่งให้ประหารโจร ทรงสลดพระทัย ยิ่งเมื่อย้อนนึกไปอดีตชาติก็เห็นว่าทรงเคยเกิดในอุสสทนรก จึงไม่ยึดติดไม่คิดจะครองราชย์สมบัติสืบต่อจากพระราชบิดา ข้อนี้เป็นการบำเพ็ญปัญญาบาร์มี เนกขัมมบาร์มีและทานบาร์มี การที่พระกุมารทำดี เป็นคนง่ายเปื้อน เป็นคนหุนหวน เป็นคนใบ้อยู่ ๑๖ ปี แม้จะถูกทดสอบด้วยวิธีต่างๆ ก็ยังคงแสดงอาการเป็นเหมือนคนง่ายเปื้อน คนหุนหวน คนใบ้อยู่อย่างนั้น ข้อนี้จัดเป็นการบำเพ็ญสัจจบาร์มี อธิษฐานบาร์มี และอุเบกขาบาร์มี

อีกตัวอย่างหนึ่ง สมัยเกิดเป็นเจ้าชายยุธัญชัย แม้จะบำเพ็ญเนกขัมมบาร์มีเป็นหลัก ก็ชื่อว่าได้บำเพ็ญบาร์มีครบ ๑๐ ประการ คือ การบริจาคมหาทานเมื่อก่อนบวช และการสละราชสมบัติเป็นต้นของพระมหาสัตว์นั้นเป็นทานบาร์มี การสำรวมกายวาจาเป็นศีลบาร์มี การบรรพชาและการบรรลุมานเป็นเนกขัมมบาร์มี ปัญญาเริ่มต้นด้วยทำมณสิการโดยความเป็นของไม่เที่ยง จนบรรลุอุภยัญญาเป็นที่สุดและปัญญากำหนดธรรมเป็นอุปการะและไม่เป็นอุปการะแห่งทานเป็นต้น เป็นปัญญา

บารมีมีความเพียรยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จในที่ทั้งปวง เป็นวิริยบารมีญาณขันธ์และ
อิทธิสาสนขันธ์ เป็นขันธ์บารมีการไม่พุดผิดจากคำปฏิญญา ชื่อว่า สัจจบารมี การตั้งใจ
สมาทานอันไม่หวั่นไหวในที่ทั้งปวง ชื่อว่า อธิษฐานบารมี เพราะจิตคิดแต่ประโยชน์
ในสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยอำนาจ แห่งเมตตาพรหมวิหารชื่อว่า เมตตาบารมี ด้วยการ
วางเฉยในความผิดปกติที่ทำแล้วในสัตตสังขารและด้วยอุเบกขาพรหมวิหาร ชื่อว่า
อุเบกขาบารมี

สมัยเกิดเป็นพระมหาชนกบำเพ็ญวิริยบารมีเป็นหลัก แต่ในขณะดำเนินชีวิต
ทำหน้าที่พระโพธิสัตว์ช่วยเหลือสัตว์โลกก็บำเพ็ญบารมีอื่นๆ ไปด้วย เช่น สมัยที่
โดยสารเรือเดินทางจากเมืองจัมปาไปค้าขายยังเมืองสุวรรณภูมิ เมื่อเรือเริ่มปริแตก
จะจมลงในมหาสมุทร ในขณะที่ผู้โดยสารคนอื่น ๖๘๙ คน ตื่นตกใจกลัวความตาย
พากันร้องให้คร่ำครวญบนบานเทวดา พระมหาชนกประคองตนไว้มันไม่หวั่นไหว
พิจารณาใคร่ครวญเตรียมการ คลุกน้ำตาลกรวดกับเนยใสแล้วรับประทานจนอิ่มหน้า
เอาผ้า ๒ ผืนชุบน้ำมันจนชุ่มโขกทรงนุ่งรัดไว้อย่างมั่นคง ปีนขึ้นยอดเสากระโดงเรือ
เมื่อเรือกำลังจมลงก็ทรงกระโดดพุ่งออกไปจากยอดเสากระโดงเรือ ให้พื้นเขตที่
สัตว์ร้ายจะมารุมกินคนในเรือ จากนั้นก็ทรงเพียรพยายามว่ายน้ำอยู่ในมหาสมุทร
๗ วัน จนกระทั่งเทพธิดาชื่อมณีเมขลามาช่วยขึ้นฝั่ง ข้อนี้จัดว่าเป็นการบำเพ็ญปัญญา
บารมี อธิษฐานบารมี อุเบกขาบารมี โดยมีวิริยบารมีเป็นหลัก ดังที่ขณะว่ายน้ำอยู่ใน
มหาสมุทร เมื่อถูกเทพธิดามณีเมขลาถามว่า “ใครกันนี้ ทั้งๆ ที่มองไม่เห็นฝั่งก็ยัง
เพียรพยายามอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร ท่านรู้อำนาจประโยชน์อะไร จึงพยายาม
เต็มที่อยู่อย่างนี้” ตรัสตอบว่า “เทพธิดา เราพิเคราะห์เห็นธรรมนิยมของโลกและ
อานิสงส์ของความพยายาม เพราะฉะนั้น ทั้งๆ ที่เราไม่เห็นฝั่ง เราจึงเพียรพยายาม
อยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร บุคคลผู้ทำหน้าที่ของลูกผู้ชายอยู่ จะไม่ถูกหมุ่ญาติ เทวดา
และพรหมทั้งหลายนิทา ทั้งจะไม่เดือดร้อนในภายหลัง ... เรานั้นจักพยายาม
ตามกำลังความสามารถ จักไปให้ถึงฝั่งสมุทร จะทำความพยายามอย่างลูกผู้ชาย”

ในตอนที่พระมหากษัตริย์ไชยปริศนาขุมทรัพย์ ๑๖ ขุมของพระเจ้าโปลชนกก็จัดว่าเป็นการบำเพ็ญปัญญาบารมี^๓

สมัยเกิดเป็นพระเจ้าเนมิราชบำเพ็ญอธิษฐานบารมีเป็นหลักในขณะเดียวกันก็ทรงบำเพ็ญอื่นๆ ด้วย เช่น ขณะที่ทรงเป็นเนมิกุมารทรงยินดีในการบำเพ็ญทานรับสั่งให้สร้างโรงทานที่ประตูเมืองทั้ง ๔ ด้านและที่กลางใจเมือง พระราชทานทรัพย์ในโรงทานวันละ ๕๐๐,๐๐๐ กหาปณะ สมทานเบญจศีลเป็นนิตยและสมทานอุโบสถกรรมทุกวันปักษ์ ถือว่าเป็นการบำเพ็ญทานบารมีและศีลบารมี ครั้นทอดพระเนตรเห็นเส้นพระเกศาหองกบนพระเศียรก็ทรงเบื่อหน่าย เสด็จออกบวช ถือว่าเป็นการบำเพ็ญปัญญาบารมีและเนกขัมมบารมี

สมัยเกิดเป็นพระมโหสถ(พระมโหสถ)บำเพ็ญปัญญาบารมีเป็นหลัก ถูกทดสอบปัญญาด้วยการให้ขบคิดแก้ปัญหา ๓๔ เรื่อง^๔ พระโพธิสัตว์มโหสถก็สามารถแก้ปัญหา

^๓ พระเจ้าโปลชนกก่อนเสด็จสวรรคตได้ตรัสบอกรหัสลับขุมทรัพย์ ๑๖ ขุมไว้ว่า “ขุมทรัพย์ที่อยู่ทางดวงอาทิตย์ขึ้น ขุมทรัพย์ที่อยู่ทางดวงอาทิตย์ตก ขุมทรัพย์ที่อยู่ภายใน ขุมทรัพย์ที่อยู่ภายนอก ขุมทรัพย์ที่ไม่ใช้อยู่ภายในภายนอก ขุมทรัพย์ที่ทางขึ้น ขุมทรัพย์ที่ทางลง ขุมทรัพย์ที่ไม่สาละทั้ง ๔ ขุมทรัพย์ที่โยชน์หนึ่งโดยรอบ ขุมทรัพย์ที่ปลายงาทั้ง ๒ ขุมทรัพย์ที่ปลายหาง ขุมทรัพย์ที่สระน้ำ ขุมทรัพย์ที่ยอดไม้” ซึ่งพระมหากษัตริย์สามารถไขรหัสลับนี้ได้ทั้งหมด; ดูรายละเอียดใน พ.ชา.อ. ๙/๑๓๒/๗๐-๗๗.

^๔ พระมโหสถ(พระมโหสถ)ถูกทดสอบปัญญากับปัญหาต่างๆ รวม ๓๔ เรื่อง ดังนี้ ๑) เรื่องขึ้นเนื้อ ๒) เรื่องโค ๓) เรื่องเครื่องประดับทำเป็นปล้องๆ ๔) เรื่องกลุ่มด้าย ๕) เรื่องบุตร ๖) เรื่องคนเตี้ยซื้อโคธากาฬ ๗) เรื่องรถ ๘) เรื่องท่อนไม้ ๙) เรื่องศีรษะคน ๑๐) เรื่องงู ๑๑) เรื่องไก่ ๑๒) เรื่องแก้วมณี ๑๓) เรื่องให้โคตัวผู้ออกลูก ๑๔) เรื่องข้าวสุก ๑๕) เรื่องทราย ๑๖) เรื่องสระน้ำ ๑๗) เรื่องอุทยาน ๑๘) เรื่องลา ๑๙) เรื่องแก้วมณีในรังกา ๒๐) เรื่องกึ่งกำ-กักณภูมิปัญหา ๒๑) เรื่องหญิงที่คู่ควรเป็นภรรยาหรือไม่คู่ควร-สิริภาพกณณภูมิปัญหา ๒๒) เรื่องแพะกับสุนัขเป็นเพื่อนกัน-เมณทกปัญหา ๒๓) เรื่องทดสอบปัญญาด้วยสิริมณฑปัญหา ๒๔) เรื่องการทดสอบปัญญาหญิงเพื่อเลือกมาเป็นคู่ครอง-ฉันทนปปัญหา ๒๕) เรื่องการทดสอบนางอมราเทวีเกี่ยวกับคุณสมบัติผู้เหมาะสมจะเป็นภรรยา-อมราเทวีปริเยสนา ๒๖) เรื่องโจรชโมยรัตนะทั้ง ๔ ๒๗) เรื่องปัญหาเปรียบเทียบกับหิงห้อย ๒๘) เรื่องปัญหาว่าด้วยปัญญาเหมือนแผ่นดิน ๒๙) เรื่องปัญหาของเทวดา ๓๐) เรื่องบัณฑิต ๕ คน ๓๑) เรื่องความปราชัยในการรบของพระเจ้าพรหมทัต ๓๒) เรื่องสุวบัณฑิต ๓๓) เรื่องการสร้างมหาอุโมงค์ ๓๔) เรื่องการทลายปริศนาธรรมกับปริพาชกาชื่อเกร-ทกรักษปัญหา

ได้ทั้งหมด ซึ่งการที่สามารถแก้ปัญหาได้นั้นไม่ใช่อาศัยเพียงปัญญาอย่างเดียว แต่มี บารมีอื่นๆ เป็นฐานด้วย เช่น ปัญหาเรื่องโค ชาวปราจีนยวมัชมกคามคนหนึ่งถูกโจร ขโมยโค ติดตามหาเห็นโจรกำลังจูงโคไปอยู่จึงเข้าไปขอโคคืน โจรกล่าวว่า “นี่เป็นโค ของเรา” ห่มเถียงกัน อังกรมลสิทธิเป็นเจ้าของโค พระมโหสถจึงอาสาเป็นผู้พิจารณา ตัดสินให้ แม้จะรู้ว่าใครเป็นเจ้าของโค ใครเป็นโจรแต่เพื่อให้มีหลักฐานประจักษ์ ไม่ต้องสงสัยอีกต่อไป จึงให้มีการพิสูจน์กัน ถามคนที่เป้นโจรว่า “ท่านให้โคกินอะไร ตี๋มอะไร” คนที่เป็นโจรตอบว่า “ข้าพเจ้าให้โคตี๋มข้าวยาคุ ให้กินงา กินแป้ง และกิน ขนมกุ่มมาส” จากนั้นจึงถามคนที่เป้นเจ้าของโคและได้รับคำตอบว่า “ข้าพเจ้า เป็นคนยากจน จะหาข้าวยาคุ งา แป้ง และขนมกุ่มมาสมาจากไหน ข้าพเจ้าให้โค กินหญ้าเท่านั้น” จากนั้นพระมโหสถจึงให้คนนำใบประยงค์มาตำในครก ขยำด้วย น้ำแล้วให้โคตี๋ม โคอาเจียนออกมาเป็นหญ้า จึงเป็นที่ชัดเจนว่าใครเป็นเจ้าของโคโดย ไม่มีข้อสงสัย การที่พระมโหสถสามารถวินิจฉัยแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องเช่นนี้ อาศัย การบำเพ็ญปัญญาบารมีต่อเนื่องมายาวนาน ในขณะเดียวกันก็อาศัยสัจจบารมี อธิษฐานบารมี และอุเบกขาบารมีเป็นฐานด้วยเช่นกัน อีกกรณีหนึ่ง พระมโหสถ ถูกพวกอำมาตย์ของพระเจ้าวิเทหะทดสอบด้วยการให้ชาวปาจีนยวมัชมกคาม หุงข้าวเปรี้ยวส่งไปถวายพระราชา โดยมีข้อแม้ ๘ ประการนี้ คือ

๑) ไม่ให้หุงด้วยข้าวสาร	๒) ไม่ให้ใช้น้ำในการหุง
๓) ไม่ให้ใช้หม้อหุง	๔) ไม่ให้หุงด้วยเตาหุงข้าว
๕) ไม่ให้หุงด้วยไฟ	๖) ไม่ให้หุงด้วยฟืน
๗) ไม่ใช้ให้หญิงหรือชายยกมา	๘) ไม่ให้ส่งมาโดยหนทาง

พวกชาวบ้านไปขอให้พระมโหสถช่วยหาวิธีการแก้ปัญหาให้ พระมโหสถให้ คำแนะนำ ดังนี้

- แก้ปัญหาข้อ (๑) หุงด้วยข้าวเหลก ชื่อว่าไม่ได้หุงด้วยข้าวสาร
 แก้ปัญหาข้อ (๒) หุงด้วยน้ำค้ำ ชื่อว่าไม่ได้ใช้น้ำในการหุง

แก้ปัญหาข้อ (๓) หุงด้วยภาชนะดินใหม่ ชื่อว่าไม่ได้ใช้หม้อข้าวในการหุง

แก้ปัญหาข้อ (๔) ตอกตอไม้แล้วตั้งภาชนะบนตอไม้ หุง ชื่อว่าไม่ได้หุงด้วยเตา
หุงข้าว

แก้ปัญหาข้อ (๕) หุงด้วยไฟที่เกิดจากการสีไฟ ไม่ใช่ไฟปกติหุง ชื่อว่าไม่ได้หุง
ด้วยไฟ

แก้ปัญหาข้อ (๖) ใช้ใบไม้ก่อไฟหุง ชื่อว่าไม่ได้หุงด้วยไฟจากฟืน

แก้ปัญหาข้อ (๗) หุงเสร็จแล้วให้กระเทยยกไป ชื่อว่าไม่ให้หญิงหรือชายยกมา

แก้ปัญหาข้อ (๘) ให้คนยกไปโดยเดินลัดเลาะไปตามทางน้อย ชื่อว่าไม่ได้ยกมา
โดยหนทาง

พระมหोศสามารถให้คำแนะนำเป็นทางแก้ปัญหาเช่นนี้ได้ก็เพราะปัญญ
าจารย์เป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันก็อาศัยทานบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และ
อุเบกขาบารมีที่ทำให้พระองค์ไม่สะทกไม่สะท้านไม่หวั่นไหวเวลาทรงแก้ปัญหาต่างๆ

สมัยเกิดเป็นภริยัตถนาคราชบำเพ็ญศีลบารมีเป็นหลักในขณะที่เดียวกันก็ทรง
บำเพ็ญบารมีอื่นๆ ด้วย เช่น ขณะไปยังที่รับรองของท้าวสักกะ เห็นเวชยันตปราสาท
ที่ประดับตกแต่งตระการตา เห็นสมบัติของท้าวสักกะนารีนรมย์ เห็นหมู่นางอัปสร
เกิดความเบื่อหน่ายจึงกลับไปยังนาคพิภพ สมาทานอุโบสถศีล ถือเป็นการบำเพ็ญ
ปัญญาบารมีและเนกขัมมบารมี ในตอนที่ถูกหมองูนำตัวไปแสดงในที่ต่างๆ
เบียดเบียนทรมานด้วยวิธีการต่างๆก็อดทนไม่ตอบโต้เพราะกลัวว่าทำให้ศีลขาด
ถือว่าการบำเพ็ญขันติบารมี เมตตาบารมี และอธิษฐานบารมี

สมัยเกิดเป็นมหาพรหมนามว่านารท(พระมหานารทกัสสปะ)บำเพ็ญอุเบกขา
บารมีเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันก็บำเพ็ญบารมีอื่น ๆ ด้วย เช่น ตอนที่แปลงเพศเป็น
ฤาษีลงมาโลกมนุษย์เพื่อช่วยพระนางจุจาราชิดาผู้กำลังพยายามให้พระเจ้าอังคติ
คลายมิจฉาทิฏฐิ เมื่อพระเจ้าอังคติตรัสถามปัญหาว่า “ท่านนารทะ ถ้าท่านเชื่อว่า
ปรโลก(โลกหน้า)มีจริง เหล่าสัตว์ที่ตายไปแล้วก็ต้องมีที่อยู่ในปรโลก ขอท่านจงให้

ทรัพย์ ๕๐๐ แก่ข้าพเจ้าในโลกนี้แหละ ข้าพเจ้าจักให้แก่ท่าน ๑,๐๐๐ ในปรโลก” นารทฤาษีโพธิสัตว์ทูลตอบว่า “ถ้าอาตมารู้ว่า มหาบพิตรทรงมีศีล ทรงรู้ความประสงค์ของผู้ขอ อาตมาก็จะให้มหาบพิตร ๕๐๐ แต่มหาบพิตรหยาบช้า ทรงจุติ(ตาย)จากโลกนี้แล้ว จะต้องไปอยู่ในนรก ใครเล่าจะพึงไปทวงทรัพย์ ๑,๐๐๐ ในปรโลกได้” การที่พระโพธิสัตว์ทูลตอบปัญหากับพระเจ้าอังคติได้ชัดเจนแจ่มแจ้งจนสามารถคลายมิถนาทิกฐิของพระองค์ได้ก็เพราะปัญญาบารมี ขันติบารมี อธิษฐานบารมี และเมตตาบารมีเป็นฐานรองรับด้วย

อีกตัวอย่างหนึ่ง สมัยเกิดเป็นมหาโลมหังสบัณฑิต ในตระกูลมั่งคั่ง ศึกษาศิลปวิทยาการจบทุกแขนงแล้วเห็นว่า ทรัพย์สินภายนอกทุกอย่างไม่เพียงไม่ยั่งยืน แม้ชีวิตร่างกายล้วนเป็นสิ่งไม่งาม น่ารังเกียจ ไร้แก่นสาร จึงมุ่งบำเพ็ญอุเบกขาบารมีเป็นหลักเพื่อให้ได้ออกบวชบำเพ็ญเนกขัมมบารมี บำเพ็ญอุเบกขาบารมีเป็นประการสำคัญในขณะเดียวกันก็ใช้ขันติบารมีเป็นฐาน ดังประณิธานตอนหนึ่งความโดยสรุปว่า “เราบำเพ็ญปฏิบัติหามีความอดทนต่อคำเย้ยหยันของผู้อื่น จักยังอุเบกขาบารมีให้สมบูรณ์ได้ ออกบวช ประพฤติขัดเกลาย่างยิ่ง หมัดกำลังก็ทำเป็นมีกำลัง ไม่โง่ก็ทำเป็นโง่ ถูกคนเยาะเย้ย เย้ยหยันก็ทำเป็นเหมือนไม่มีชีวิตจิตใจ เทียวไปชุมชนใดมีคนเยาะเย้ย เย้ยหยันมากก็อยู่นาน(เพื่อบำเพ็ญบารมี)” สมัยหนึ่งถูกพวกเด็กวัยรุ่นนักร้องเพลงอันธพาลรังแก ถ่มน้ำลายรดและทำการไม่เหมาะสมหลายอย่างในขณะเดียวกันก็มีพวกชาวที่เป็นคนดีมีศีลธรรมมาทำสักการะและช่วยห้ามปรามเด็กเกรงเหล่านั้น พระโพธิสัตว์มหาโลมหังสบัณฑิตก็วางตนเป็นกลางในทุกอย่าง ทั้งในพวกเด็กวัยรุ่นที่มาทำร้าย ทั้งในหมู่ชาวบ้านที่มาทำสักการะ นี่คือการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีระดับบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมีเป็นหลัก ในขณะเดียวกันพระโพธิสัตว์ก็เชื่อว่าได้บำเพ็ญบารมีครบ ๑๐ ประการ(ทสภารมมี) ดังนี้ การสละทรัพย์สมบัติภายนอกและบริวารชีวิตของตนโดยไม่มีเงื่อนไข เป็นการบำเพ็ญทานบารมี การละไม่ทำชั่วทุกอย่าง เป็นการบำเพ็ญศีลบารมี การเพิ่มพูนอสุภสัญญาในกาย

(ความหมายรู้ว่าชีวิตร่างกายนี้ไม่งาม) สลัดทิ้งความยินดีในกามอกบาศ เป็นการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ความฉลาดในการประพฤติธรรมที่เกื้อหนุนแก่การตรัสรู้ และละธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการตรัสรู้ พร้อมทั้งคิดพิจารณาธรรมชาติอันแท้จริง โลกและชีวิต เป็นการบำเพ็ญปัญญาบารมี การบรรเทาความตรึกนึกถึงกามเป็นต้น และพยายามอดกลั้นทุกข์ เป็นการบำเพ็ญวิริยบารมี ความอดทนด้วยการอดกลั้น และอดออม เป็นการบำเพ็ญขันติบารมี ความจริงทางวาจาและกายไม่ผิดเพี้ยนจาก สุจริตธรรม เป็นการบำเพ็ญสัจจบารมี การตั้งใจปฏิบัติสุจริตธรรม ยึดมั่นไม่หวั่น ในกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นการบำเพ็ญอธิษฐานบารมี ความมีเมตตาในสัตว์ ทุกประเภทโดยไม่แบ่งแยก เป็นการบำเพ็ญเมตตาบารมี

สมัยเกิดเป็นวิรุณบัณฑิตบำเพ็ญปัญญาบารมีเป็นหลัก ในขณะเดียวกันก็บำเพ็ญบารมีอื่นๆ ควบคู่ไปด้วย เช่น สมัยหนึ่ง พระราชา ๔ พระองค์คือ ท้าวสักกเทวราช วรुณนาคราช พญาครุฑ พระเจ้าธัญชัย ทั้ง ๔ พระองค์มีคติธรรมในการดำเนินชีวิตแตกต่างกัน ดังนี้

วรุณนาคราชมีคติธรรมว่า “นรชนใดไม่ทำความโกรธในบุคคลที่ควรโกรธและไม่โกรธในกาลไหนๆ นรชนนั้นเป็นสัตบุรุษ สัตบุรุษนั้นแม้จะโกรธก็ไม่เปิดเผยความโกรธ นรชนนั้นแลบัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นสมณะในโลก”

พญาครุฑมีคติธรรมว่า “นรชนใดมีท้องพ่องอยู่ ยังอดทนต่อความหิวได้ ผีก็ทนได้ มีตบะ ตีมน้ำและบริโภคอาหารพอประมาณ ไม่ทำความชั่วเพราะเหตุแห่งอาหาร นรชนนั้นบัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นสมณะในโลก”

ท้าวสักกเทวราชมีคติธรรมว่า “นรชนใดละการเล่นและความยินดีในกามทั้งปวงได้ ไม่พูดเหลวหะอะไรๆ ในโลก งดเว้นจากการประดับตกแต่งร่างกาย และจากเมถุนธรรม นรชนนั้น บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นสมณะในโลก”

พระเจ้าธัญชัยมีคติธรรมว่า “อนึ่ง นรชนใดสละความหวงแหนและโลภธรรมทั้งปวงได้ด้วยปัญญาเครื่องกำหนดรู้ นรชนนั้นแลผู้ฝึกตน มีความมั่นคง ไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของเรา หมดความหวง บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นสมณะในโลก”

พระราชาทัง ๔ พระองค์นั้นเกิดความสงสัยว่า “ในหมู่พวกตนที่มีคติดิธรรมแตกต่างกันนั้นใครมีศีลมากกว่ากัน” จึงพากันไปหาให้วิรุบบัณฑิตช่วยวินิจฉัยให้ พระโพธิสัตว์วิรุบบัณฑิตพิจารณาใคร่ครวญแล้ววินิจฉัยเป็นที่พอใจของทุกฝ่าย โดยทูลถามนำก่อนว่า “พระราชแต่ละพระองค์กล่าวสรรเสริญเรื่องอะไร ?” เมื่อได้รับคำตอบว่า “พญานาคกล่าวสรรเสริญอริสาสนขันตีคือความไม่โกรธในบุคคลที่ควรโกรธ พญาครุฑกล่าวสรรเสริญการไม่ทำชั่วเพราะอาหารเป็นเหตุคือบริโภคอาหารแต่น้อย ท้าวสักกเทวราชกล่าวสรรเสริญการละความยินดีในกามคุณ ๕ พระเจ้าธัญชัยกล่าวสรรเสริญความไม่มีความกังวล” พระโพธิสัตว์วิรุบบัณฑิตได้ทูลตอบสรุปว่า “คำเหล่านี้ทั้งหมดเป็นคำสุภาษิต ก็ในคำเหล่านี้หาคำที่เป็นทพภาษิตไม่ได้สักข้อเดียว และคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ มีอยู่ในนรชนโดยอย่างมั่นคงเหมือนอย่างซี่ก่าที่สอดใส่ไว้ในดุมเกวียน นรชนนั้นแลผู้พร้อมด้วยธรรมทั้ง ๔ ประการ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นสมณะในโลก” จริยวัตรนี้ถือว่าเป็นการบำเพ็ญปัญญาบารมีเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันก็ถือว่าบำเพ็ญอุชิฐานบารมี สัจจบารมี และอุเบกขาบารมีด้วย

สมัยเกิดเป็นมาณพชื่อว่าอภิตติในกรุงพาราณสี บำเพ็ญทานบารมีเป็นหลัก โดยบริจาคทรัพย์สมบัติทั้งหมด ออกบวชเป็นฤาษี บำเพ็ญทานตลอดเวลาแต่ก็ได้ชื่อว่าบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการเหล่านี้คือ การออกบวชชื่อว่าบำเพ็ญเนกขัมมบารมี การมีศีลและอาการะบริสุทธิ์ด้วยดี ชื่อว่าบำเพ็ญศีลบารมี การข่มความนึกคิดถึงกาม เป็นต้นชื่อว่าบำเพ็ญวิริยบารมี การสำรวมระวังตนด้วยความอดทนอย่างยิ่ง ชื่อว่าบำเพ็ญขันติบารมี การปฏิบัติตนยึดมั่นสมควรแก่คำปฏิญญา ชื่อว่าบำเพ็ญสัจจบารมี การตั้งใจสมาทานอันไม่หวั่นไหวในที่ทั้งปวง ชื่อว่าบำเพ็ญอุชิฐานบารมี การมีอัธยาศัยเกื้อกูลในสรรพสัตว์ชื่อว่าบำเพ็ญเมตตาบารมี การดำรงความเป็นกลางในความผิดปกติที่สัตว์และสังขารกระทำแล้ว ชื่อว่าบำเพ็ญอุเบกขาบารมี การมีปัญญาอันเป็นกุสโลบายที่ติดตัวมาแต่เกิดและมีปัญญาขัดเกลากิเลส รู้ความถูก

ความผิด สิ่งควรและไม่ควรเชื่อว่าบำเพ็ญปัญญาบารมี^๕ กรณีตัวอย่างจากจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์เหล่านั้นแสดงว่า ในการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมส่วนรวมนั้น ต้องมีคุณธรรมจริยธรรมหลายข้อ

๒. ทสবারมีเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพกับเวลา

หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาก็คือ

- ๑) ไม่ทำความชั่วทุกอย่าง
- ๒) ทำความดีให้ถึงพร้อม
- ๓) ทำจิตให้ผ่องใส

กล่าวเฉพาะประเด็นเรื่องทำความดีให้ถึงพร้อมนี้ ความดีในขั้นที่ ๑ การไม่ทำชั่วทุกอย่างโดยนัยก็เป็นความดีในตัวอยู่แล้ว ความดีในขั้นที่ ๒ ทำความดีให้ถึงพร้อม หมายถึงทำความดีอาจเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งให้สมบูรณ์บริบูรณ์ ความดีในขั้นที่ ๓ ทำความดีให้ครบถ้วนสมบูรณ์ด้านกาย วาจา และใจ กล่าวคือด้านกายก็เป็นกายสุจริต ด้านวาจาก็เป็นวจีสุจริต ด้านใจก็เป็นมโนสุจริต

แก่นธรรมในทสবারมีสรุปลงได้ในหลักการสำคัญนี้ ถือเป็นชีวิตความเป็นคนดีตามหลักพระพุทธศาสนา ในสังคมระดับโลกียะมีคนดีอยู่ ๒ ระดับก็นับเพียงพอแล้ว คือ

- ๑) คนดีแบบกัลยาณชน
- ๒) คนดีแบบพระโพธิสัตว์

เป็นคนดีระดับผู้ตามกับคนดีระดับผู้นำ จัดเป็นสังคมในอุดมคติได้ เพียงเท่านี้ก็เพียงพอแล้วที่จะสร้างความเบาใจ ปราโมทย์ ปีติ(อิ่มใจ) ปัสสัทธิ(สงบใจ) และความร่มเย็นเป็นสุข

^๕ ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๑๐/๔๖.

คนดีแบบกัลยาณชนมีคุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งก็เพียงพอแล้วสำหรับการดำเนินชีวิตของเขา ขอให้ความดีนั้นสมบูรณ์บริบูรณ์ แต่คนดีแบบพระโพธิสัตว์มีคุณธรรมเพียงข้อใดข้อหนึ่งยังไม่เพียงพอต่อการนำชาวโลกได้ ต้องมีความดีครบถ้วนสมบูรณ์บริบูรณ์ทั้งด้านกาย วาจา และใจ ซึ่งครอบคลุมสาระของบาร์มีทั้ง ๑๐ ประการ(ทสบาร์มี)และครบ ๓ ระดับ คือ ระดับต้นเรียกว่า บาร์มี ระดับกลางเรียกว่า อุปบาร์มี ระดับสูงเรียกว่า ปรมัตถบาร์มีในเชิงปริมาณก็ได้ครบถ้วน ๑๐ ประการ มีทานบาร์มีเป็นต้น มีอุเบกขาบาร์มีเป็นที่สุด ในเชิงคุณภาพก็ครอบคลุมระดับบาร์มี อุปบาร์มี และปรมัตถบาร์มีดังกล่าวแล้ว

การทำความดีทั่วไปมีหลักคิดอยู่ ๒ ประการ คือ

ประการที่ ๑ ในการทำดี คือทำดีเมื่อใดก็เป็นความดีเมื่อนั้น ดังพระบาลีว่า “สุนกขตตํ สุมงคลํ สุภาตํ สุหฺนฺจิตํ สุขโณ สุมุหฺตโต จ สุยฺยจํ พรหมจาริสฺส ประพตฺติชอวเวลาใด เวลานั้นชื่อว่าฤกษ์ดี มงคลดี เข้าดี รุ่งอรุณดี ขณะดี และชื่อว่าเป็นการบูชาดีแล้วในทานผู้ประพตฺติพรหมจรรย์ทั้งหลาย”

และดังพระบาลีอีกตอนหนึ่งว่า “นกขตตํ ปฏิมาเนนตํ อตฺถโณ พาลํ อุปจจคา อตฺถโณ อตฺถสฺส นกขตตํ ก็ กริสฺสนติ ตารกา ประโยชนฺลวงฺเลยผ่านคนพาลที่มัวแต่นั่งนับฤกษ์ยามอยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ยามอยู่ในตัวแล้ว ดวงดาวทั้งหลายจะทำอะไรได้”

ประการที่ ๒ ในการทำดีคือ ความดีไม่ขึ้นอยู่กับกาลและเทศะ ข้อนี้คือหลักที่ ๑ และให้คิดต่อไปว่า “การทำดีก็เหมือนกับปลูกพืชผักผลไม้ซึ่งต้องใช้เวลาในการรดน้ำพรวนดินอย่างต่อเนื่อง จึงจะก่อดอกออกผล” ดังสุภาษิตว่า “ฝนตกวันเดียวไม่ทำให้ทุ่งหญ้าเขียวสดได้”

ดังนั้น ต้องต่อเนื่องและทำเป็นเวลานาน ซึ่งจะมีผล ๒ อย่าง คือ

๑) ทำให้ความดียั่งยืนไม่พลิกกลับไปเป็นความชั่วได้

๒) ทำให้ความดีมีปริมาณมากพอที่จะก่อผลสืบเนื่อง(Impact)ออกไปในวงกว้างยิ่งขึ้น^๖

แต่การทำความดีในรูปของการบำเพ็ญทสภารมีที่จะให้สมบูรณ์ครบถ้วนนั้น มีความสัมพันธ์กับเวลาอย่างมีนัยสำคัญ ความดีกับความชั่วเหมือนกับ ๒ ด้านของเหรียญเดียวกัน เหมือนกับหน้ามือและหลังมือ พลิกกลับไปกลับมาได้ ข้อควรตระหนักของผู้คนทำความดีก็คือ เราทำดีอยู่ แต่ความดีไม่พอเนื่องจากทำไม่ต่อเนื่อง และใช้เวลาในการทำดีไม่นานพอ จึงทำให้ความดีไม่มากพอและไม่คงทนหรือไม่ยั่งยืน เปลี่ยนแปลงกลับนำพาตนสู่ความชั่วก็มี ความดีที่ถึงขั้นเรียกว่า “บารมี” นั้น เกิดจากการทำความดีต่อเนื่องยาวนานตามกรอบแห่งคุณธรรมจริยธรรม ๑๐ ประการ มีทานเป็นต้น โดยมีกำหนดเวลาความสมบูรณ์แห่งความดีไว้เป็นขั้นๆ ดังนี้

^๖ ทั้ง ๒ นี้ มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า ผลของกรรมนี้อาจแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ ๑) ผลก่อนหน้าที่จะทำหรือที่เกิดทันทีที่ทำเนื่องจากกรรมทางกาย-กายกรรมและกรรมทางวาจา-วจีกรรม ย่อมเกิดจากกรรมทางใจ-มโนกรรมทั้งสิ้น ดังนั้น ถ้ามโนกรรมเป็นกุศล กายกรรมหรือวจีกรรมก็เป็นกุศล มโนกรรมเป็นอกุศล กายกรรมหรือวจีกรรมก็เป็นอกุศล นี่คือการทำความดี หรือทำชั่วเป็นความชั่ว ๒) ผลที่เกิดหลังจากที่ทำแล้ว เป็นผลโดยตรง(Outcome) เช่น ถวายปัจจัยแด่พระสงฆ์ทำให้สบายใจมีความสุข ให้สิ่งของแก่คนยากไร้ทำให้มีความสุขใจ สมาทานรักษาศีลทำให้จิตใจสงบร่มเย็น ปฏิบัติกรรมฐานทำให้จิตใจสงบนิ่งเกิดปัญญารู้แจ้ง นี่คือการได้รับผลดีตามกฎหมายแห่งกรรม เป็นกรรมนิยาม หลังจากตายไปย่อมไปสู่สุคติโลกสวรรค์หรือได้รับมรรคผลระดับต่างๆ ๓) ผลสืบเนื่อง(Impact)ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากทำตัวอย่างต่อเนื่อง เช่น เพราะเป็นคนใจบุญถวายความอุปถัมภ์แด่พระสงฆ์สามเณรอยู่เป็นประจำ เพราะเป็นคนเสียสละให้ความช่วยเหลือแก่สังคมเสมอมา เพราะเป็นผู้สมาทานรักษาศีลปฏิบัติเคร่งครัดตามหลักศีลเป็นแบบอย่างที่ดีของสังคมเสมอมา ทำให้สังคมยกย่องให้เป็นผู้นำ ได้รับตำแหน่งฐานะจากทางการ หรือได้รับคำสรรเสริญ นี้เรียกว่าสังคมนิยมน์

ขั้นต้น ผู้ประสงค์จะบรรลุดุธรรมเป็นพระอรหันต์ เป็นพระสาวกธรรมดาของพระพุทธเจ้า เช่น พระอานนท์ พระอุบาลี พระอัสสชิ ตั้งจิตอธิษฐานบำเพ็ญบารมีเป็นเวลา ๑ อสงไขยกับแสนกัลป์ก็สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้

ขั้นต้นพิเศษ ผู้ประสงค์จะบรรลุดุธรรมเป็นพระอรหันต์ เป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้า เช่น พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา พระโมคคัลลานะเป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย ตั้งจิตอธิษฐานบำเพ็ญบารมีเป็นเวลา ๒ อสงไขยกับแสนกัลป์ก็บรรลุวัตถุประสงค์ได้

ขั้นกลาง ผู้ประสงค์จะบรรลุดุธรรมเป็นพระอรหันต์ เป็นพระปัจเจกพระพุทธเจ้า (ผู้ตรัสรู้เองเฉพาะผู้เดียว) ตั้งจิตอธิษฐานบำเพ็ญบารมีเป็นเวลา ๒ อสงไขยกับแสนกัลป์ก็บรรลุวัตถุประสงค์ได้

ขั้นสูง ผู้ประสงค์จะตรัสรู้ธรรมเป็นพระอรหันต์ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งจิตอธิษฐานบำเพ็ญบารมีใช้เวลาแตกต่างกันตามคุณสมบัติเฉพาะตัว ดังนี้

๑) พระโพธิสัตว์ผู้มากด้วยปัญญา(ปัญญาธิกโพธิสัตว์) บำเพ็ญบารมีเป็นเวลา ๔ อสงไขย แสนกัลป์

๒) พระโพธิสัตว์ผู้มากด้วยศรัทธา(สัทธาธิกโพธิสัตว์) บำเพ็ญบารมีเป็นเวลา ๘ อสงไขย แสนกัลป์

๓) พระโพธิสัตว์ผู้มากด้วยความเพียร(วิริยาธิกโพธิสัตว์) บำเพ็ญบารมีเป็นเวลา ๑๖ อสงไขย แสนกัลป์

ข้อคิดในเรื่องทำดีนี้ คือ ทำดีที่จะให้ถึงขั้นและก่อดอกออกผลดีได้ ต้องทำเป็นวัฒนธรรม ต้องอยู่ในวิถีชีวิต เป็นกิจวัตร คำว่า “กิจวัตร” หมายถึง ทำทุกวัน ไม่ควรทำเพียงเป็นกิจกรรมหรือโครงการเป็นคราวๆ การบำเพ็ญบารมีก็เช่นเดียวกัน การบำเพ็ญบารมีขณะเวียนว่ายตายเกิดเป็นเวลา ๕๔๗ ชาติของพระโพธิสัตว์ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระศากยमुณีพุทธเจ้านั้นเริ่มนับเฉพาะสมัยที่ได้รับการพยากรณ์ (ทำนาย) จากพระทีปังกรพุทธเจ้าเท่านั้น ก่อนหน้าที่จะเข้าเฝ้าพระทีปังกรพุทธเจ้า

ได้เวียนว่ายตายเกิดมาแล้วนับชาติไม่ถ้วนแหล่งข้อมูลบางแห่งบอกว่า ผู้ประสงค
จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นับเฉพาะช่วงที่ปรารถนาอยู่ในใจใช้เวลา ดังนี้

- ๑) ผู้มากด้วยปัญญา-ปัญญาธิกะ ใช้เวลา ๗ อสงไขย
- ๒) ผู้มากด้วยศรัทธา-ศัทธาธิกะ ใช้เวลา ๑๔ อสงไขย
- ๓) ผู้มากด้วยความเพียร-วิริยาธิกะ ใช้เวลา ๒๘ อสงไขย

จากนั้นก็มาถึงเวลาที่แปลง(กล่าว)วาจาต่อหน้าพระพุทเจ้าโดย

- ๑) ผู้มากด้วยปัญญา-ปัญญาธิกะ ใช้เวลา ๙ อสงไขย
- ๒) ผู้มากด้วยศรัทธา-ศัทธาธิกะ ใช้เวลา ๑๘ อสงไขย
- ๓) ผู้มากด้วยความเพียร-วิริยาธิกะ ใช้เวลา ๓๖ อสงไขย

พิจารณาแล้วนับว่าสมเหตุสมผลอยู่ เพราะเป็นการเตรียมความพร้อมด้าน
ต่างๆ โดยเฉพาะการทำความดีจนได้คุณสมบัติครบ ๘ ประการ(อัฐธรรมสโมธาน)
คือ

๑) มนุสสุตติ ความเป็นมนุษย์ กว่าจะได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นแสนยาก
ดังพุทธภาษิตว่า กิจฺฉิ มนุสสปปภฺวิลาโภ การได้ความเป็นมนุษย์แสนยาก ผู้ที่จะ
มาเกิดเป็นมนุษย์ก็ต้องทำความดีบำเพ็ญศีลบริบถอย่างต่อเนื่อง

๒) ลิงคสมปตติ ความสมบูรณ์ด้วยเพศ นั่นคือเกิดเป็นชาย

๓) เหตุ มีอุปนิสัยพร้อมที่จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นได้(แต่ไม่ได้)
ปรารถนาเพียงเป็นพระอรหันต์ แต่ปรารถนาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า)

๔) สตถารทสสนํ ได้พบพระพุทธเจ้าที่ทรงพระชนมอยู่

๕) ปพพชชา ได้บวชเป็นสมณะ เป็นโยคี เป็นฤาษี

๖) คุณสมปตติ สมบูรณ์ด้วยคุณคืออภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘

๗) อธิกาโร ได้กระทำการยิ่งใหญ่คือพร้อมที่จะสละชีวิตแก่พระพุทธเจ้าได้

๘) ฉนทตา มีกุศลฉันทะ มีอุตสาหะ ความพยายามมาก

จะเห็นว่าในคุณสมบัติ ๘ ประการนี้ไม่ใช่เรื่องที่จะมี ต้องใช้เวลาในการบำเพ็ญสร้างให้เกิดมีทั้งนั้น กำหนดระยะเวลาบำเพ็ญบารมีจึงใช้คำเรียกว่า “อสงไขย” แปลว่า นับไม่ถ้วน หรือไม่ควรกำหนดนับ กำหนดนับไม่ได้ ทำเป็นกิจวัตร ทำในวิถีชีวิต สร้างเป็นวัฒนธรรมในวิถีชีวิต ไม่ใช่ทำเป็นกิจกรรมหรือทำเป็นโครงการ เป็นครั้งเป็นคราว วิถีชีวิตดีงามที่ได้รับการปลูกฝังเป็นวัฒนธรรมนี้เป็นอมตะ มีความยั่งยืนไม่กลับกลายเป็นอื่นได้ง่าย เช่น วัฒนธรรมแห่งความขยันหมั่นเพียร วัฒนธรรมแห่งความมีเหตุมีผล วัฒนธรรมแห่งความเคารพนับถือผู้ทรงวิญญูและคุณวุฒิ สังคมที่สร้างวัฒนธรรมดีงามเหล่านี้ขึ้นมาได้ก็จะเป็นมรดกตกทอดจากรุ่นสู่รุ่น ปรากฏในวิถีชีวิตของคนในสังคมนั้นๆ ทำให้สังคมนั้นๆ เป็นปฎิรูปเทศ(ถิ่นที่เหมาะสมดีงาม) การบำเพ็ญทสปรามีก็มีนัยเดียวกัน อธิษาศัยพระโพธิสัตว์ อธิษาศัยบนฐานทสปรามี จึงเป็นอธิษาศัยที่มั่นคงยั่งยืน ยึดมั่นในความดี คงทนต่อการพิสูจน์ ไม่มีเหตุปัจจัยใดๆ มาขวางให้แปรสภาพเป็นอื่นไม่ได้ พระโพธิสัตว์จึงเป็นบุคคลที่มีคุณธรรมจริยธรรมยั่งยืน เพราะได้บำเพ็ญทสปรามีมากทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพโดยใช้เวลานานดังกล่าวแล้ว

เรื่องที่ ๓ บทเรียนจากจริยวัตรพระโพธิสัตว์

เพื่อสร้างวัฒนธรรมแห่งการทำความดีด้วยกัมมสัทธา

กัมมสัทธาหรือกรรมศรัทธา มีนัยอย่างไร ? “ศรัทธา” แปลว่า ความเชื่อ โดยหลักการมี ๒ อย่าง คือ

๑) สัทธาญาณสัมปยุต ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล

๒) สัทธาญาณวิปยุต ความเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยเหตุผล

“ศรัทธา” ในที่นี้หมายถึงเอาความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล(สัทธาญาณสัมปยุต) ซึ่งเป็นการบ่งบอกว่าชีวิตควรเป็นอยู่ด้วยความเชื่อที่มีเหตุผล เพราะในการจัดหมวดหมู่พุทธธรรมนั้น ธรรมในหมวดใดก็ตาม ถ้ามีศรัทธาเป็นส่วนประกอบข้อหนึ่งแล้ว

จะต้องมีปัญญาเป็นอีกข้อหนึ่งด้วยเสมอไป จะเห็นว่าการจัดวางข้อธรรมทั่วไป ศรัทธามาเป็นข้อที่หนึ่ง ปัญญามาเป็นข้อสุดท้าย

แท้จริงแล้ว ในทางพระพุทธศาสนา ศรัทธาที่พึงประสงค์แบ่งเป็น ๒ ระดับ ระดับที่ ๑ ศรัทธาในพระรัตนตรัย คือศรัทธา ความเชื่อ ความมั่นใจใน พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้สัจธรรม ทรงมีพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระกรุณา คุณและในฐานะที่เป็นบุคคลต้นแบบซึ่งยืนยันวิสัยความสามารถของมนุษย์ว่า สามารถยังรู้สัจธรรมเข้าถึงความจริงและความดีสูงสุดได้ด้วยสติปัญญาและ ความสามารถของมนุษย์เอง ศรัทธาข้อนี้เรียกโดยคำสรุปว่า “ตถาคตโพธิสัทธา”

๑) ศรัทธา ความเชื่อ ความมั่นใจในธรรมทั้งสัจธรรมและศีลธรรมที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้นั้นว่า เป็นสิ่งที่พระองค์ได้ปฏิบัติเห็นผลประจักษ์กับตนเองมาก่อนแล้ว ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ ธรรมนั้นเป็นกฎเกณฑ์แน่นอน เป็นกฎแห่งเหตุและผล เป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่คงอยู่อย่างนั้น มนุษย์เมื่อพัฒนาตนให้พร้อมมีปัญญาแก่กล้า พอแล้วก็รู้และประจักษ์ได้ด้วยตัวเอง

๒) ศรัทธา ความเชื่อ ความมั่นใจในสงฆ์ในฐานะเป็นชุมชนต้นแบบ สมาชิกแห่ง สงฆ์นี้เป็นพยานยืนยันว่ามนุษย์ทั่วไปมีความสามารถที่จะบรรลุความจริงความดีงาม สูงสุดได้อย่างบุคคลต้นแบบ เป็นชุมชนที่มีความดีงามน่าชื่นชม ควรเชิดชูรักษาและ เข้าร่วม

ศรัทธาในพระรัตนตรัยนั้น เป็นความมั่นใจว่าความดีงามและกฎเกณฑ์แห่ง เหตุและผลมีอยู่ตามธรรมดาของธรรมชาติ มนุษย์มีความสามารถที่จะเข้าถึงและ หยั่งรู้ความจริงความดีงามและกฎธรรมชาตินั้นได้ ในศรัทธา ๓ อย่าง ศรัทธาใน พระพุทธเจ้า(ตถาคตโพธิสัทธา)สำคัญที่สุด เพราะเมื่อเชื่อมั่นในพระปัญญาตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมมีความเชื่อมั่นในธรรมที่พระองค์ทรงแสดง และท้ายที่สุด มีความเชื่อมั่นในสงฆ์สาวกที่ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์แล้วเกิดความรู้แจ้ง เห็นจริงตามพระพุทธองค์

ระดับที่ ๒ ศรัทธา ๔ อย่าง คือ

๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อการกระทำ เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไร โดยมีเจตนาคือจงใจทำทั้งรู้ยอมเป็นกรรม คือเป็นความดีความชั่วมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องกันไป

๒) วิปากสัทธา เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผลและผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นต้นแบบแห่งการพัฒนาตน

ศรัทธาทั้ง ๔ อย่างนี้ที่จัดอยู่ในระดับที่ ๒ เพราะเป็นเรื่องที่จะเกิดมีขึ้นได้ด้วยจิตที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ตถาคตโพธิสัทธามีความสำคัญยิ่งเป็นเบื้องต้น เป็นฐานทำให้เกิดศรัทธาในธรรมและในสงฆ์ซึ่งอยู่ในระดับสูงขึ้นไปอีก เนื่องจากธรรมเป็นข้อคิดความเห็นอันแสดงหลักการวิธีการและอุดมคติของชีวิต มีนัยเชิงนามธรรมจับต้องไม่ได้ การที่บุคคลจะเชื่อตามเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก ขึ้นอยู่กับระดับของจิตที่ได้พัฒนาสูงขึ้นไปอีก และศรัทธาในสงฆ์ก็เป็นไปได้ยากยิ่งกว่า เพราะสมาชิกแห่งสงฆ์ในภาษาชาวบ้านก็คือบุคคลที่อยู่ในฐานะเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า การเชื่อในตัวผู้เป็นศิษย์ในระดับเท่าเทียมกับผู้เป็นอาจารย์ (พระพุทธเจ้า) จึงเป็นเรื่องยากขึ้นไปอีก

อย่างไรก็ตาม ศรัทธาคือความเชื่อเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ง่ายที่สุดและยากที่สุดในขณะเดียวกัน หลายเรื่องน่าเชื่อแต่ไม่มีใครเชื่อ หลายเรื่องไม่น่าเชื่อแต่มีคนเชื่อเป็นจำนวนมาก ที่เป็นเช่นนั้น เพราะสาเหตุ ๒ อย่าง คือ

๑) ลักษณะนิสัยเฉพาะตัวหรือจิตของแต่ละบุคคล

๒) ไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอนที่จะตัดสินว่าเรื่องไหนจริงเชื่อได้ เรื่องไหนไม่จริงเชื่อไม่ได้

ดังนั้น เมื่อได้เห็น ได้ยินได้ฟัง หรือได้รับรู้ด้วยประสาทสัมผัสใดๆ การที่จะเชื่อหรือไม่เชื่อสิ่งใดๆ จึงมีหลักเกณฑ์กว้างๆ ๒ ประการ คือ

๑) พิจารณาให้เห็นประจักษ์โดยถ่องแท้ด้วยตนเอง โดยใช้สามัญสำนึกใคร่ครวญตรวจสอบบนฐานข้อมูลรอบด้าน

๒) นำข้อคิดความเห็นที่บัณฑิตผู้รู้นำเสนอไว้เกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ มาเป็นส่วนประกอบในการพิจารณาตัดสิน

ครั้งหนึ่ง เมื่อมีเจ้าลัทธิหลายพวกมาแสดงพรรณะหลากหลายเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ แก่ประชาชนชาวกาลามะแห่งเกสปุตตนิคม ทำให้เกิดความสับสนไม่แน่ใจว่าควรเชื่อพรรณะไหน ไม่ควรเชื่อพรรณะไหน ? เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาและเกียรติศักดิ์ศรีคุณค่าของมนุษย์ในการที่จะแสดงภูมิปัญญาออกอย่างอิสระเสรี พระพุทธเจ้าจึงไม่ตัดสินว่าพรรณะไหนผิด พรรณะไหนถูก ทั้งๆ ที่พระองค์ทรงรู้อยู่แล้วว่าพรรณะไหนผิด พรรณะไหนถูก ด้วยเหตุผล ๒ อย่าง คือ

๑) ทรงให้เกียรติแก่เจ้าลัทธิเหล่านั้น ซึ่งโดยนัยก็คือให้คุณค่าต่อภูมิปัญญาของมนุษย์และให้เกียรติศักดิ์ศรีคุณค่าของมนุษย์นั่นเอง

๒) ให้อิสระแก่พวกกาลามะแห่งเกสปุตตนิคมในการพิจารณาตัดสิน พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงเกณฑ์ในการเชื่อหรือไม่เชื่อภายใต้กรอบกว้างๆ ดังนี้^๗

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบๆ กันมา

อย่าปลงใจเชื่อเพราะคำเล่าลือ

^๗ อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๖-๒๕๗.

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง)
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุมาน(คาดคะเนตามหลักเหตุผล)
 อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจแล้ว
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า “ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา”

เกณฑ์ทั้ง ๑๐ ข้อนี้เกี่ยวกับเรื่องหรือสิ่งที่ไม่ได้ประจักษ์โดยตรงด้วยประสาทสัมผัสของตนเองทั้งสิ้น ประเด็นเกี่ยวกับสิ่งที่ประจักษ์ไม่ได้ด้วยอายตนะทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แม้กระทั่งจะน้อมนิจินตนาการด้วยอายตนะที่ ๖ คือ ใจก็ยังทำได้ มีหลักคิดอย่างไรในการที่จะเชื่อหรือไม่เชื่อสิ่งนี้สิ่งนั้น ? ในกาลามสูตร (หรือเกสปุตติยสูตร) พระพุทธเจ้าตรัสกับชาวกาลามะเกี่ยวกับทรรศนะและทำที่ต่อเรื่องโลกหน้าอันจะทำให้เกิดความอุ่นใจไม่กังวล ความโดยสรุปว่า “กาลามะทั้งหลาย อริยสาวกนั้นมิจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มิจิตไม่พยาบาทอย่างนี้ มิจิตไม่เศร้าหมองอย่างนี้ มิจิตบริสุทธิ์อย่างนี้ เธอย่อมได้ประสบความอุ่นใจ ๔ ประการ ตั้งแต่ในปัจจุบันนี้แล้ว คือ

๑. ถ้าโลกหน้ามีจริง ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมีจริงการที่เราเมื่อตายไปแล้วจะเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ก็ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ นี่คือการที่ ๑

๒. ถ้าโลกหน้าไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี เราก็ครองตนอยู่ได้โดยไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีทุกข์ เป็นสุขอยู่แต่ในชาติปัจจุบันนี้แล้ว นี่คือการที่ ๒

^๔ อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๒-๒๖๓.

๓. ถ้าบุคคลเมื่อทำความชั่ว(บาป)ก็เชื่อว่าเป็นอันทำ เรามิได้คิดการชั่วร้ายต่อใครๆ ทุกข์จะมากกระทบเราผู้ไม่ได้ทำชั่วจากที่ไหนเล่า นี่คือความเบาใจ ประการที่ ๓

๔. ถ้าบุคคลเมื่อทำชั่วแล้ว ก็เชื่อว่าเป็นอันทำ เราก็มองเห็นตนเป็นผู้บริสุทธิ์ ทั้งสองด้าน นี่คือความเบาใจ ประการที่ ๔

ศรัทธาเป็นเหมือนระบบนำร่องของชีวิต ในระดับสังคมประเทศชาติ ศรัทธาอยู่ใน ๓ รูปแบบ คือ

๑) ศรัทธาในวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ทิศทางของชาติจะเป็นอย่างไร จะดำเนินไปในทางไหนขึ้นอยู่กับความเชื่อและยึดถือปฏิบัติร่วมกันในวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของสังคมประเทศชาตินั้นๆ ที่มีอย่างยาวนาน ถ้าเป็นเรื่องที่ดีงาม เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความประหยัคมัธยัสถ์ ความขยันหมั่นเพียร ความสะอาด ความกตัญญู ก็จะทำให้ประเทศชาตินั้นเจริญรุ่งเรือง ถ้าเป็นเรื่องที่ไม่ดีงามตรงกันข้าม จากที่กล่าวนี้ก็จะทำให้ประเทศชาตินั้นทรุดโทรมเสื่อมถอยไม่ก้าวหน้า

๒) ศรัทธาในหลักศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ วิถีชีวิตของคนมี ๒ ภาคที่ซ้อนกันอยู่ ภาคที่ ๑ คือชีวิตการทำมาหากิน ภาคที่ ๒ คือชีวิตด้านจิตใจ ซึ่งทั้ง ๒ ภาคนี้มีความสัมพันธ์กันอยู่ เช่น ก่อนออกไปทำงาน มีการสวดมนต์ไหว้พระหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก่อนการประกอบธุรกิจใดๆ มีการประกอบพิธีทางศาสนาหรือพิธีบูชาสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คนในสังคมประเทศชาตินั้นๆ จะยึดถือปฏิบัติเหมือนกันเกือบทั้งหมด นี่คือศรัทธาเป็นระบบนำร่องชีวิต

๓) ศรัทธาในอาชีพหรือหน้าที่การงานของตัวเอง

จากปัญหากรรม(คำถาม)เกี่ยวกับทสবারมีข้อที่ ๑๔ ว่า “บารมีให้สำเร็จได้โดยกาลไหน ?” ได้มีคำตอบชัดว่า ทสবারมีที่จะให้สำเร็จประโยชน์สูงสุดคือ สัมมาสัมโพธิญาณนั้น ได้มีกำหนดระยะเวลาบำเพ็ญ ๓ ระดับขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของผู้บำเพ็ญ ดังนี้

๑) ผู้มากด้วยปัญญา(ปัญญาธิกปรามี)ใช้เวลา ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัลป์

๒) ผู้มากด้วยศรัทธา(สัทธาธิกปรามี)ใช้เวลา ๘ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัลป์

๓) ผู้มากด้วยวิริยะ(วิริยาธิกปรามี)ใช้เวลา ๑๖ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัลป์

ประเด็นนี้จึงทำให้ได้ข้อคิดว่า ในการทำความดีจะให้สำเร็จผลเป็นคุณธรรมจริยธรรมฝังอยู่ในจิตใจสร้างอริยาศัยพระโพธิสัตว์นั้นต้องใช้เวลา นักปรัชญาตะวันตกโบราณกล่าวว่า “ฝนตกครั้งเดียวไม่ทำให้ทุ่งหญ้าเขียวสดได้” หรือตอนหนึ่งพระมงคลเทพมุนี(สด จนทสโร)กล่าวไว้ว่า “หมั่นสร้างเหตุ สังเกตผล ทนเอาเถิด ประเสริฐนัก” ข้อนี้เป็นนัยแห่งกัมมสัทธานั่นเอง นัยแห่งกัมมสัทธา คืออะไร?

“กรรม” แปลว่า การกระทำ โดยปรมาัตถ์หมายถึงเจตนา แต่กล่าวให้ว่า หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจ ดังพระพุทธดำรัสว่า “^๙ภิกษุทั้งหลาย เจตยานั่นเอง เราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้ว จึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ” แบ่งตามคุณภาพหรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุ มี ๒ อย่าง คือ

๑. อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูลคือโลภะ(โลภอยากได้) โทสะ(โกรธ) หรือโมหะ(หลง) ที่เป็นการกระทำทางกาย เรียกว่ากายทุจริต การกระทำทางวาจาเรียกว่าวจีทุจริต การกระทำทางใจเรียกว่ามโนทุจริต กล่าวโดยรวมได้แก่อกุศลกรรมบถ (ทางทำความชั่ว) ๑๐ อย่าง

จัดเป็นกลุ่มกายกรรม ๓ ประกอบด้วย

๑) ฆ่าสัตว์

๒) ลักทรัพย์

๓) ประพฤติผิดในกาม

^๙ อก.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๔๖๓.

จัดเป็นกลุ่มวชิกรรม ๔ ประกอบด้วย

๑) พุดเท็จ	๒) วาจาส่อเสียด
๓) วาจาหยาบ	๔) พุดเพ้อเจ้อ

จัดเป็นกลุ่มมโนกรรม ๓ ประกอบด้วย

๑) เฟ่งเล็งอยากได้ของเขา	๒) คิดร้ายผู้อื่น
๓) เห็นผิดจากคลองธรรม	

๒. กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดี กรรมดี หมายถึงการกระทำที่เกิดจากกุศลมูลคือ อโลภะ(ไม่โลภไม่อยากได้) โทสะ(ไม่โกรธ) หรืออโมหะ(ไม่หลง)ที่เป็นการกระทำทางกาย เรียกว่ากายสุจริต การกระทำทางวาจาเรียกว่า วาจาสุจริต การกระทำทางใจเรียกว่ามโนสุจริต กล่าวโดยรวม ได้แก่ กุศลกรรมบถ (ทางทำความดี) ๑๐ อย่าง

จัดเป็นกลุ่มกายกรรม ๓ ประกอบด้วย

๑) เว้นจากฆ่าสัตว์	๒) เว้นจากลักทรัพย์
๓) เว้นจากประพฤติดินในกาม	

จัดเป็นกลุ่มวชิกรรม ๔ ประกอบด้วย

๑) เว้นจากพุดเท็จ	๒) เว้นจากวาจาส่อเสียด
๓) เว้นจากวาจาหยาบ	๔) เว้นจากพุดเพ้อเจ้อ

จัดเป็นกลุ่มมโนกรรม ๓ ประกอบด้วย

๑) ไม่เฟ่งเล็งอยากได้ของเขา	๒) ไม่คิดร้ายผู้อื่น
๓) เห็นชอบตามคลองธรรม	

อีกนัยหนึ่ง แบ่งตามทางที่ทำความกรรมหรือตามทางแสดงออกของกรรม มี ๓ อย่างคือ

๑. กายกรรม คือการกระทำทางกาย
๒. วชิกรรม คือการกระทำทางวาจา
๓. มโนกรรม คือการกระทำทางใจ

ในกรรม ๓ อย่างนี้ คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมดังที่กล่าวแล้ว มโนกรรมสำคัญที่สุด เพราะเป็นจุดเริ่มต้น บุคคลคิดก่อนแล้วจึงพูดจึงทำคือแสดงออกทางกายและวาจา กายกรรมและวจีกรรมขยายออกมาจากมโนกรรมนั่นเอง และโดยปริมัตถ์ ไม่มีกายกรรมกับวจีกรรม มีแต่มโนกรรม

กระบวนการของกรรมกับกระบวนการของชีวิต(รวมถึงกระบวนการของชีวิตด้วย)เป็นอันเดียวกัน เมื่อสุกามาณโศทเทยบุตรกราบทูลถามพระพุทธเจ้าความโดยสรุปว่า “อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์ที่เกิดเป็นมนุษย์เป็นคนเลวและเป็นคนดีเป็นต้น?” พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย และกรรมย่อมจำแนกให้สัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๑๐} พระพุทธดำรัสนี้แสดงนัยชัดเจนว่า กรรม(เริ่มจากจิตหรือมโน แสดงพฤติกรรมออกมาทางกาย วาจา)คือกระบวนการชีวิตทั้งหมด เป็นพลังชีวิตทั้งขณะปัจจุบันและขณะข้ามภพข้ามชาติเรื่อง “กรรม” ไม่เพียงเข้าใจว่าเป็นเรื่องที่ไม่ดีในอดีตอย่างเดียวและเป็นผลอย่างเดียวย่างที่นิยมพูดกันว่า “แล้วแต่เวรแต่กรรม” หรือเมื่อเห็นใครบางคนตกทุกข์ได้ยากก็กล่าวว่า “เป็นเวรเป็นกรรมของเขา” แท้จริงแล้ว “กรรม” มีทั้งดีและไม่ดี มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งหมดทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จึงมีคำของนักปราชญ์ว่า “ปัจจุบันเป็นลูกหลานของอดีต และเป็นบิดาของอนาคต เรานัยหนึ่งเป็นผลแห่งอดีต อีกนัยหนึ่งก็จะเป็นผู้ก่ออนาคต”

ในระดับสมมติบัญญัติในกระบวนการแห่งชีวิต จะเห็นว่ากรรมมีส่วนร่วมในกระบวนการแห่งชีวิตทั้งหมดทั้งในเวลาต้นและในเวลาหลัง ประมวลโครงสร้างและวิถีชีวิตของบุคคลนั้นๆ ในการดำเนินชีวิตอยู่ในโลก บุคคลผู้หนึ่งๆ แสดงบทบาทต่างๆ กันไป มีการทำ การพูด การคิดและรับผลของการทำ การพูด การคิดนั้นตลอดเวลาทั้งในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตทั่วไปดังที่พระพุทธเจ้าตรัส

^{๑๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙-๒๙๗/๓๔๙-๓๕๗.

กับวาสนาฐานะ ความโดยสรุปว่า “ผู้อาศัยโครภักขกรรมเลี้ยงชีพ ชื่อว่าเป็นชาวนา ผู้เลี้ยงชีพด้วยศิลปะต่างๆ ชื่อว่าเป็นศิลปิน ผู้อาศัยการค้าขายเลี้ยงชีพ ชื่อว่าเป็นพ่อค้า ผู้เลี้ยงชีพด้วยการรับใช้ผู้อื่น ชื่อว่าคนรับใช้ ผู้อาศัยการลักทรัพย์เลี้ยงชีพ ชื่อว่าเป็นโจร”^{๑๑}

ในระดับปรมาตบัตถุญติ กรรมมี ๒ ฐานะ คือ

ฐานะที่ ๑ กรรมในฐานะเป็นกฎแห่งเหตุผล (cause and effect) หรือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ที่นิยมพูดว่า “กฎแห่งกรรม” เป็นหลักการเดียวกันดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนทตอนหนึ่งว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ” ซึ่งเป็นหลักการใหญ่ของปฏิจจสมุปบาท ข้อความนี้อาจแปลงให้เข้าใจง่ายขึ้นว่า “เมื่อเหตุนี้ ผลนี้จึงมี เพราะเหตุนี้เกิดขึ้น ผลนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อเหตุนี้ไม่มี ผลนี้ก็ไม่มี เพราะเหตุนี้ดับ ผลนี้ก็ดับ”

ฐานะที่ ๒ กรรมในฐานะเป็นกฎแห่งศีลธรรม ความจริงก็เป็นกฎแห่งเหตุผลเหมือนกัน แต่อยู่ในระดับศีลธรรม เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ดังพระพุทธพจน์ว่า “หวานพืชเช่นใด ได้ผลเช่นนั้น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว”

“กรรม” มีสาระเป็นทั้งเหตุและผล โดยที่ความเป็นเหตุเด่นชัดมากกว่าความเป็นผล หมายถึงว่า ในการทำทางกาย วาจา และใจแต่ละครั้งถือเป็นการก่อเหตุที่จะทำให้เกิดผลตามมา แต่การที่กรรม(ซึ่งเป็นเหตุ)จะให้ผลนั้น มีความซับซ้อนพอสมควร กล่าวคือมีองค์ประกอบหลายอย่างเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย กล่าวเฉพาะกรรมดี (กุศลกรรม) การที่กรรมดีจะให้ผลปรากฏออกมาให้เห็นประจักษ์ในวิถีชีวิตต้องประกอบด้วยสมบัติ ๔ อย่างคือ

๑) คติ หมายถึงผู้ทำกรรมอยู่ในภพภูมิ ถิ่นประเทศที่เจริญเหมาะสม เกื้อกูลอำนวยให้กรรม(การกระทำนั้นๆ)สำเร็จผล

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๐๗/๖๔๓-๖๔๙, พ.ศ. ๒๕/๓๕๒/๔๕๑-๔๕๘.

๒) อุปธิ หมายถึงผู้ทำกรรมมีร่างกายสมบูรณ์ เหมาะสม สวยงาม สุขภาพดี

๓) กาล หมายถึงผู้ทำกรรมอยู่ในยุคที่บ้านเมืองมีความสงบสุข ผู้คนมีศีลธรรม ช่วยยกย่องส่งเสริมคนดี หรือทำกรรมถูกจังหวะถูกเวลา

๔) ปโยค หมายถึงทำกรรมถูกกับความสามารถของตน ทำถูกวิธี ทำได้ครบถ้วนทุกขั้นตอน

เมื่อมีความพร้อมสมบูรณ์ด้วยองค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้ ก็จะช่วยอำนวยความสะดวกให้กรรมดีนั้นๆ ปรากฏผล ถ้าเป็นองค์ประกอบตรงกันข้ามจากสมบัติ ๔ อย่างนี้ที่เรียกว่า วิบัติ ๔ ก็จะเป็นอุปสรรคต่อการให้ผลของกรรมดีนั้นๆ

คำกล่าวของนักปรัชญาตะวันตกโบราณที่ว่า “ฝนตกครั้งเดียวไม่ทำให้ทุ่งหญ้าเขียวสดได้” หรือที่พระมงคลเทพมุนี(สด จนทสโร)กล่าวไว้ว่า “หมั่นสร้างเหตุ ส่งผลผล ทนเอาเถิด ประเสริฐนัก” ข้อนี้เป็นนัยแห่งกัมมสัทธาดังกล่าวก่อนหน้านี้ให้ข้อคิดอะไร ? ข้อคิดที่ได้คือ

๑) การทำความดีต้องต่อเนื่องและใช้เวลานาน

๒) กฎแห่งเหตุและผล-Cause and Effect

ความเชื่อกรรมตามนัยดังกล่าวมานี้เท่านั้นจึงจะทำให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมได้ นั่นคือ มนุษย์เกิดความเชื่อมั่นในตัวเอง เพราะกรรมคือการกระทำของเราเองที่เกิดขึ้นทุกขณะ เป็นมโนกรรมบ้าง เป็นกายกรรมบ้าง เป็นวจีกรรมบ้าง ดีบ้าง ชั่วบ้างตามเหตุปัจจัย เป็นเรื่องในวิถีสีวิต เป็นวิถีสีวิตทั้งที่ผ่านมาแล้ว(อดีต) ทั้งที่กำลังเป็นไปอยู่(ปัจจุบัน) ทั้งที่ยังมาไม่ถึง(อนาคต) ไม่ใช่เรื่องนอกวิถีสีวิต เมื่อเชื่ออย่างนี้ก็ทำให้เชื่อมั่นต่อไปว่า ความดีเกิดจากเราเองคิดดี ทำดี พูดดี ความชั่วก็เกิดจากเราเองคิดชั่ว ทำชั่ว พูดชั่ว กล่าวเฉพาะในเรื่องดีเช่นกรณีการบำเพ็ญบารมี ยังจะทำให้เกิดแรงจูงใจในการทำดีมากขึ้นอย่างไม่รู้จบ เกิดวัฒนธรรมแห่งการทำดีทั่วทุกส่วนของสังคม

กรรมศรัทธา เชื้อกรรม(คือการกระทำของเราเอง)ย่อมทำให้เกิดวิปากศรัทธา คือเชื่อผลกรรมตามมา ข้อนี้ยังทำให้เกิดแรงจูงใจละชั่วใฝ่ดียิ่งขึ้นไปอีก ตัวอย่างจากจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ใช้เวลานานจนคำนวณไม่ได้ในการบำเพ็ญบารมีนั้น ยิ่งจะทำให้อนุชนเกิดแรงบันดาลใจที่จะทำตามอย่าง ยิ่งนานยิ่งได้รับอานิสงส์มาก เพิ่มทวีคูณไปเรื่อย ผลแห่งกรรมที่เก็บสะสมไว้ติดตามผู้กระทำเหมือนเงาตามตัว ไม่หล่นหายไปไหน ยิ่งทำให้เกิดความมั่นใจ ทุกคนทำความดีด้วยความหวัง ๒ อย่าง ในขณะเดียวกัน คือ

- ๑) หวังให้เกิดความร่วมมือเป็นสุขในสังคมปัจจุบัน
- ๒) หวังได้รับผลแห่งกรรมดีหลังจากละชีวิตนี้ไปแล้ว

ตามหลักพระพุทธศาสนา ผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วปรากฏชัดแล้วดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในจุฬามณีวาทคสูตรตอนหนึ่งว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน(กัมมัสสกะ) มีกรรมเป็นทายาท(กัมมทายาท) มีกรรมเป็นกำเนิด(กัมมโยนิ) มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์(กัมมพันธุ์) มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย(กัมมปฏิสนธิ) กรรมย่อมจำแนกให้สัตว์ทั้งหลายเลวและดีต่างกัน” จากนั้นพระพุทธเจ้าตรัสผลของกรรมสรุปความได้ ดังนี้

๑. บุคคลที่ฆ่าสัตว์ หยิบฆ่า ฝึกไฟในการประหัตประหาร ขาดความกรุณา เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีอายุสั้น ส่วนบุคคลที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ มีความเอ็นดูเกื้อกูลในสรรพสัตว์ เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีอายุยืน

๒. บุคคลที่ทุบตีทำร้ายสัตว์ด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยศัสตรา เมื่อตายไป เกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีโรครมาก ส่วนบุคคลที่ไม่ทุบตีไม่ทำร้ายสัตว์ ด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยศัสตรา เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีโรคน้อย

๓. บุคคลผู้มักโกรธ ถูกว่ากล่าวเล็กน้อยก็ขัดใจ พยาบาทปองร้าย เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีผิวพรรณทราม ส่วนบุคคลผู้ไม่มักโกรธ ถูกว่ากล่าวมากก็ไม่ขัดไม่พยาบาทปองร้าย เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีผิวพรรณดี

๔. บุคคลผู้มีใจริษยาประทุษร้าย ผูกความริษยาในลาภสักการะ เป็นต้นของบุคคลอื่น เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีอำนาจน้อย ส่วนบุคคลผู้มีใจไม่ริษยา ไม่ประทุษร้าย ไม่ผูกความริษยาในลาภสักการะ เป็นต้นของบุคคลอื่น เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีอำนาจมาก

๕. บุคคลผู้ไม่ให้ข้าวเป็นต้นแก่สมณะหรือพราหมณ์ เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีโภคะน้อย ส่วนบุคคลผู้ให้ข้าวเป็นต้นแก่สมณะหรือพราหมณ์ เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีโภคะมาก

๖. บุคคลผู้กระด้างเย่อหยิ่ง ไม่กราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ไม่สักการะผู้ที่ควรสักการะ เป็นต้น เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเกิดในตระกูลต่ำ ส่วนบุคคลผู้ไม่กระด้างไม่เย่อหยิ่ง กราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ สักการะผู้ที่ควรสักการะ เป็นต้น เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเกิดในตระกูลสูง

๗. บุคคลผู้ไม่เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์สอบถามเล่าเรียนสิ่งที่เป็นกุศล เป็นอกุศล สิ่งที่มีโทษไม่มีโทษ เป็นต้น เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีปัญญาทราม ส่วนบุคคลผู้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์สอบถามเล่าเรียนสิ่งที่เป็นกุศลเป็นอกุศล สิ่งที่มีโทษไม่มีโทษ เป็นต้น เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีปัญญามาก

จริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในการบำเพ็ญทสปรามี เป็นตัวอย่างเชิงประจักษ์ในการละชั่วทำดีและทำจิตให้ผ่องใส พระพุทธเจ้าตรัสถึงผลของกรรมและกรรมชั่วไว้ในหลายแห่งต่างวาระกัน ที่ยกมานี้ก็เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนและสร้างแรงบันดาลใจให้แผ่ฤทธิ์ได้ การสร้างความใส่ใจและตระหนักรู้เรื่องกรรมและผลของกรรมเป็นความจำเป็นแล้วในการบริหารกิจการมใด ๆ เหมือนดังที่พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยสุโขทัยที่ทรงนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วงแล้วเผยแพร่ให้ประชาชนในยุคนั้นได้รับรู้ สารสำคัญก็คือเรื่องกรรมและผลของกรรมดี-กรรมชั่วนั่นเอง โดยทรงมีวัตถุประสงค์ที่จะให้ประชากรราษฎรได้ใส่ใจตระหนักรู้เรื่องนี้ เพื่อจะได้สังวรระวังละชั่วทำดี และทำจิตให้ผ่องใสนั่นเอง

เรื่อง “กรรม” ทำให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมอย่างไร ? มีลัทธิความเชื่อ ๓ อย่าง ขัดกับหลักกรรมในพระพุทธศาสนา ดังนี้

ลัทธิที่ ๑ ปุพเพกตเหตุวาท ลัทธิที่ถือว่า สุขทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ อย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม เป็นเพราะกรรมเก่า

ลัทธิที่ ๒ อิสสรนิมมานเหตุวาท ลัทธิที่ถือว่า สุขทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ อย่างหนึ่งอย่างใด เป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้เป็นใหญ่

ลัทธิที่ ๓ อเหตุอุปจยวาท ลัทธิที่ถือว่า สุขทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ อย่างหนึ่งอย่างใด เป็นไปสุดแต่โชคชะตาลอย ๆ ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย

ความเชื่อทั้ง ๓ อย่างนี้ทำลายคุณค่าทางจริยธรรม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ความโดยสรุปว่า “เมื่อบุคคลยึดเอากรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นสาระ ยึดเอาการบันดาลของเทพผู้เป็นใหญ่เป็นสาระ ยึดเอาความไม่มีเหตุเป็นสาระ เขาย่อมไม่มีความสนใจ(ความพอใจ)ในสิ่งที่ควรทำและความพยายามละสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะเชื่อว่า กรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุให้เขาทำกรรมนั้นๆ การบันดาลของเทพผู้เป็นใหญ่ เป็นเหตุให้เขาทำกรรมนั้นๆ หรือเขาทำกรรมนั้นๆ โดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย”

“กรรม” แปลว่า การกระทำ หมายถึงการกระทำทางใจ(mental action) ทางกาย และทางวาจาของบุคคล นาย ก.ทำในอดีต นาย ก.ได้รับผลในอดีตและส่งผลมาถึงปัจจุบัน นาย ก.ทำในปัจจุบัน นาย ก.ย่อมได้รับผลในปัจจุบันและส่งผลไปในอนาคต อดีต ปัจจุบัน อนาคตสืบเนื่องกันดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ปัจจุบัน เป็นลูกหลานของอดีต และเป็นบิดาแห่งอนาคต” ความคิดและความเชื่ออย่างนี้ ทำให้บุคคลเกิดความเชื่อมั่นและเห็นคุณค่าในตนเอง อยู่กับปัจจุบัน พอใจมุ่งมั่นทำในปัจจุบันให้ดีที่สุด ถือเป็นการหักล้างลัทธิปุพเพกตเหตุวาท

ถามว่า “กรรมชำระล้างได้หรือไม่ ?” ในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรม ความโดยสรุปดังนี้ผู้ที่กล่าวว่า ‘บุคคลนี้ทำกรรมไว้อย่างใดๆ เขาต้องเสวยกรรมนั้นอย่างนั้นๆ’ เมื่อคิดและเชื่อเช่นนั้น (เขา)

ย่อมไม่ประพาศิพรมจรรย์ หมดโอกาสที่จะบรรลุถึงความสิ้นทุกข์ ส่วนผู้ที่กล่าวว่า ‘บุคคลนี้ทำกรรมที่ต้องเสวยผลไว้อย่างใดๆ เขาต้องเสวยผลของกรรมนั้นอย่างนั้นๆ’ เมื่อคิดและเชื่อเช่นนั้น (เขา)ย่อมประพาศิพรมจรรย์ มีโอกาสที่จะบรรลุถึงความสิ้นทุกข์ บุคคลบางคนในโลกนี้ทำบาปกรรมเล็กน้อยก็ตกนรกได้ ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่าเขาผู้นั้นไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา มีคุณน้อย มีอิตถาพน้อย ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ทำบาปกรรมเล็กน้อยเช่นกัน ได้รับผลกรรมในปัจจุบันเท่านั้น ไม่ต้องไปรับในชาติหน้า ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่า เขาผู้นั้นเจริญกาย เจริญศีล เจริญจิต เจริญปัญญา มีคุณมาก มีอิตถาพใหญ่

นาย ก. ทำ นาย ก. ได้รับผลของการกระทำเอง นาย ข. ทำ นาย ข. เสวยผลของการกระทำด้วยตัวเขาเอง “ตนทำบาปกรรมเอง ก็เศร้าหมองเอง ตนไม่ทำบาปกรรมเอง ก็บริสุทธิ์เอง ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้” ความคิดและความเชื่ออย่างนี้ทำให้บุคคลเกิดความมั่นใจในตัวเอง เชื่อมั่นในกำลังกายและกำลังสติปัญญาของตนเองที่จะกำหนดชะตาชีวิตของตนเองได้ ถือเป็นการหักล้างลัทธิอิสสรนิมมานเหตุวาท

กรรมในฐานะเป็นกฎแห่งเหตุผลหรือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ที่เรียกว่ากฎแห่งกรรมก็คือ “เมื่อเหตุนี้ ผลนี้จึงมี เพราะเหตุนี้เกิดขึ้น ผลนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อเหตุนี้ไม่มี ผลนี้ก็ไม่มี เพราะเหตุนี้ดับ ผลนี้ก็ดับ” อีกนัยหนึ่ง กรรมในฐานะเป็นกฎแห่งศีลธรรม ซึ่งเป็นกฎแห่งเหตุผลเหมือนกัน แต่อยู่ในระดับศีลธรรม เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน มีพระพุทธพจน์ว่า “หวานพีชเช่นใด ได้ผลเช่นนั้น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ความคิดและความเชื่อเรื่องกรรมดังกล่าวนี้ทำให้บุคคลมั่นใจในการกระทำของตัวเองทุกครั้ง และถือว่าการกระทำดีทุกครั้งคือการสร้างเหตุดีและจะได้รับผลดีแน่นอน ข้อนี้ถือเป็นการหักล้างลัทธิเหตุปัจจัยวาท

ผู้ตั้งประณิธานเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญทสปรามีได้อย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน ก็เพราะกัมมสัทธา คือเชื่อกรรมโดยนัยดังกล่าวมานี้ แม้จะผ่านการเวียนว่ายตายเกิด

ก่อนที่จะได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระชนม์อยู่กับชาติไม่วัน เมื่อได้รับการพยากรณ์แล้วก็เวียนว่ายตายเกิด ๕๔๗ ชาติ บำเพ็ญทสภารมี กล่าวโดยนัยของกรรมก็คือทำความดีทางกาย(กายกรรมอันเป็นกุศล) ทางวาจา(วจีกรรมอันเป็นกุศล) และทางใจ(มโนกรรมอันเป็นกุศล) กัมมัสัทธิของพระโพธิสัตว์เป็นอจลัสัทธิ(ศรัทธาคือความเชื่อไม่หวั่นไหว) จริงๆ กรรมบางอย่างให้ผลเร็ว กรรมบางอย่างให้ผลช้า กรรมบางอย่างให้ผลในชาตินี้ กรรมบางอย่างให้ผลในชาตินี้ และชาติต่อไป พระโพธิสัตว์ไม่ได้นึกถึงผลของกรรมดีที่จะได้รับ ไม่เฝ้าหวังผลกรรมดีที่จะเกิดขึ้น แต่ตั้งกุศลเจตนาบำเพ็ญทสภารมีช่วยเหลือสัตว์โลก สะสมกรรมดีอย่างต่อเนื่อง โดยเชื่อมั่นอย่างไม่มีข้อสงสัยว่า กรรมดีที่ได้กระทำนั้น ย่อมให้ผลดีแน่นอนทั้งแก่ตัวเองและแก่สัตว์โลกที่เข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วย

การพัฒนาสังคมให้มีความยั่งยืน จำเป็นต้องสร้างวัฒนธรรมแห่งการทำดีแบบพระโพธิสัตว์ ด้วยอริยาศัยพระโพธิสัตว์ กล่าวคือทำดีด้วยการหวังผลก็จริง แต่ไม่คาดหวังผลอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่คาดหวังว่าจะได้รับผลในวันนั้นวันนี้ ตั้งกุศลเจตนา มุ่งทำกรรมดีอย่างเดียวเพื่อให้เกิดผลดีแก่สังคมเป็นเบื้องต้น มีจิตอาสาทำความดีด้วยหัวใจ เมื่อสังคมดีเป็นเบื้องต้น ทุกคนก็จะได้รับผลดีเหมือนกันหมด ท้ายที่สุด ผลกรรมดีอันยิ่งใหญ่ก็จะเกิดแก่ตัวผู้กระทำเองตามกฎแห่งเหตุและผลนั่นเอง ที่สำคัญ ขณะทำดีแม้จะมีปัญหาอุปสรรค มีความยากลำบากอย่างไรก็ไม่ย่อท้อ ไม่ท้อถอย เมื่อมีกุศลเจตนาและมั่นใจว่าเป็นความดีแท้จริง มีหลักยึดว่า “หว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ทำดีก็เป็นความดี ทำชั่วก็เป็นความชั่ว” เมื่อเหตุดี ย่อมเป็นหลักประกันถึงผลดีแน่นอน แต่รูปแบบของผลและระยะเวลาให้ผลอาจไม่สามารถกำหนดแน่นอนได้ ยึดเป็นหลักใจอย่างนี้ในการทำ ความดี

เรื่องที่ ๔ จริยวัตรของพระโพธิสัตว์กับหลักการ ๓ :

ไม่ทำชั่ว ทำดี และทำจิตให้ผ่องใส

บนหลักการ ๓ อย่างนี้ จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ให้บทเรียนอะไรแก่เราบ้าง ?
พระโพธิสัตว์ไม่ทำอะไรและทำอะไรจึงชื่อว่าไม่ทำชั่ว ทำดี และทำจิตให้ผ่องใส ?
ความชั่วคือ

๑) ขำสัสต์	๒) ลักทรัพย์
๓) ประพฤติผิดในกาม	๔) พุดเท็จ
๕) พุดส่อเสียด	๖) พุดคำหยาบ
๗) พุดเพ้อเจ้อ	๘) เฟ่งเล้งอยากได้ของคนอื่น
๙) มีจิตพยาบาท	๑๐) มีความเห็นผิดเหล่านี้คือความชั่ว

พระโพธิสัตว์ชื่อว่าทำดีนั้นก็คือประพฤติสุจริตทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจคือ

๑) เว้นจากการขำสัสต์	๒) เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้
๓) เว้นจากการประพฤติผิดในกาม	๔) เว้นจากการพุดเท็จ
๕) เว้นจากการพุดส่อเสียด	๖) เว้นจากการพุดคำหยาบ
๗) เว้นจากการพุดเพ้อเจ้อ	๘) ไม่เฟ่งเล้งอยากได้ของของเขา
๙) มีจิตไม่พยาบาท	๑๐) มีความเห็นชอบ

นอกจากความดีส่วนที่ ๑ การไม่ทำชั่ว ๑๐ อย่างดังกล่าวมาแล้ว พระโพธิสัตว์ยังได้ทำดีส่วนที่ ๒ เสริมเข้าไปอีกเพื่อให้เกิดความดียิ่งขึ้นไป จัดเป็นบุญบารมีประกอบด้วย

- ๑) ทาน การให้ปันสิ่งของ
- ๒) ศีล ประพฤติเรียบร้อยดีงาม
- ๓) ภาวนา อบรมจิตใจ

- ๔) อปายานะ อ่อนน้อมถ่อมตน
- ๕) เวยยาวัจจะ ขวนขวายรับใช้ มีจิตอาสา
- ๖) ปัตติทาน เณรียความดีให้ผู้อื่น
- ๗) ปัตตานโมทนา ยินดีในความดีของผู้อื่น
- ๘) อัมมัสสวณะ ฟังธรรมศึกษาหาความรู้
- ๙) อัมมเทสนา สั่งสอนธรรมให้ความรู้แก่ผู้อื่น
- ๑๐) ทิฏฐชุกัมม ปรับความเห็นให้ถูกต้อง

การทำจิตใจให้ผ่องใสที่แท้ก็คือการปฏิบัติกรรมฐาน(จิตภาวนา)ซึ่งมี ๒ แบบ คือ

- ๑) สมถกรรมฐาน งานฝึกจิตให้สงบ ปฏิบัติธรรมทำจิตให้แน่วแน่เป็นสมาธิ
- ๒) วิปัสสนากรรมฐาน งานเจริญปัญญาเพื่อให้เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง

คำว่า “ทำจิตให้ผ่องใส” ในที่นี้หมายถึงเอาสมถกรรมฐานเป็นหลัก เพราะจิตผ่องใสเกิดจากความมั่นคงแน่วแน่ของจิต นั่นคือสมาธิ วิธีการสร้างสมาธิมี ๔ แบบ คือ

วิธี ๑ วิธีธรรมชาติ

เพื่อให้เป็นตนมีสมาธิ บางกรณีบุคคลทำสิ่งดีงามอย่างใดอย่างหนึ่ง(สิ่งดีงามก็คือมีศีล) เมื่อระลึกถึงความประพฤติดีงามสุจริตของตนแล้วเกิดความปลาบปลื้มบันเทิงใจ ระลึกถึงการบำเพ็ญประโยชน์ของตน หรือระลึกถึงพระรัตนตรัยแล้วเกิดความปลาบปลื้มปราโมทย์ จากนั้นเกิดปิติ ตามมาด้วยปีติ สุข และท้ายที่สุดเกิดสมาธิ ดังที่พระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้เสมอว่า “สุโขโน จิตตํ สมายิยติ” แปลว่า ผู้มีสุขจิตย่อมเป็นสมาธิ ในชีวิตประจำวันขณะทำงานในหน้าที่หรือขณะใช้ชีวิตนอกรเวลาทำงาน บางกรณีแม้แต่การขบคิดปัญหาบางอย่างได้ทะลุปรุโปร่ง การแก้ปัญหาบางอย่างได้โดยการคิดสืบสาวหาต้นสายปลายเหตุได้ หรือมองปรากฏการณ์ที่เป็น

ปัญหา)บางอย่างด้วยความเข้าใจ ท้ายสุดก็มีผลทำให้เกิดสมาธิได้ ดังข้อความใน คัมภีร์พระไตรปิฎกว่า “เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมี ปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น” จะถือว่าเป็นกฎธรรมชาติของจิตในระดับชีวิตประจำวัน ก็ได้ที่บุคคลเมื่อปลาบปลื้ม (ปราโมทย์)ย่อมมีจิตจดจ่อ เมื่อเกิดความอึดใจ(ปีติ) ย่อมมีจิตจดจ่อ เมื่อกายสงบผ่อนคลายย่อมมีจิตจดจ่อ เมื่อมีสุขย่อมมีจิตจดจ่อ สมาธิ ในลักษณะอย่างนี้ไม่ต้องไปชวนขวนขวายหาโดยการนั่งกรรมฐานหรือใช้วิธีการปฏิบัติ ใดๆ เพียงแต่ทำหน้าที่ให้สำเร็จโดยสุจริตหรือวางใจให้ยึดหยุ่นไปตามอารมณ์ที่น่าพอใจ (อิฏฐารมณ์) และอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ(อนิฏฐารมณ์) ใจก็จะเกิดปราโมทย์ปีติ ปัสสัทธิ สุขและสมาธิ

วิธี ๒ ใช้หลักอิทธิบาท

สร้างความพอใจได้ดั่งาม(กุศลธรรมฉันทะ) โดยหลักศรัทธา เมื่อเกิดศรัทธา ทำให้เกิดความพอใจ เมื่อเกิดความพอใจใคร่ที่จะทำ(กัตตุกัมมิตาฉันทะ) ย่อมเกิดการ จดจ่อ(สมาธิ)ในงานที่ทำและมีผลทำให้เกิดการทำต่อเนื่อง(สาตัจจกิริยา) เมื่องาน ประสบความสำเร็จบังเกิดผลให้เห็นเป็นที่น่าพอใจก็เกิดความบันเทิงปลื้มใจ(ปราโมทย์) ความอึดใจ(ปีติ) ความสงบเยือกเย็น(ปัสสัทธิ) ความสบายใจ(สุข) และความจดจ่อ (สมาธิ)ในงานต่อเนื่องไปอีกหมุนเวียนเป็นวัฏจักร เหมือนกับการสร้างสมาธิตามวิธี ธรรมชาติดังที่กล่าวในข้อต้นนี้เป็นแนวทางหนึ่ง อีกแนวทางหนึ่งคือ ถ้าสามารถ ปลุกเร้ากุศลธรรมฉันทะให้เกิดขึ้นอย่างแรงกล้า เกิดความรักในคุณค่าความดีงาม ความสมบูรณ์ของสิ่งนั้นหรือจุดหมายนั้นอย่างเต็มที่แล้ว คนก็จะทุ่มเทชีวิตจิตใจอุทิศ ให้แก่สิ่งนั้น เมื่อมีกุศลธรรมฉันทะนำแล้วก็ต้องการทำสิ่งนั้นให้ดีที่สุดให้สำเร็จอย่าง ดีที่สุดของสิ่งนั้น ของงานนั้น ไม่หวั่นพะวงกับสิ่งล่อเร้าหรือผลตอบแทนทั้งหลาย จิตใจก็มุ่งมั่นแน่วแน่มั่นคงในการดำเนินสู่จุดหมาย เดินเรียบสม่ำเสมอ ไม่ชานไม่ส่าย โดยนัยนี้ “สมาธิ” จึงเกิดขึ้น เรียกว่า “ฉันทสมาธิ” และพร้อมกันนั้นความพอใจ สร้างสรรค์ก็เกิดขึ้น เรียกว่า “ปธานสังขาร” เรียกรวมน่า ฉันทสมาธิปธานสังขาร

สร้างความเพียร(วิริยะ)โดยหลักศรัทธา เมื่อเกิดศรัทธาทำให้เกิดวิริยะคือความเพียรที่จะปฏิบัติ ทดลองสิ่งที่เชื่อด้วยศรัทธานั้น คนที่มีความเพียรเท่ากับมีแรงหนุน เวลาทำงานหรือปฏิบัติธรรมก็ตาม จิตใจจะแน่วแน่ มั่นคง พุ่งตรงต่อจุดหมาย สมาธิก็เกิดขึ้น เรียกว่า “วิริยสมาธิ” พร้อมกันนั้นก็มีความเพียรสร้างสรรค์เกิดประกอบคู่กันไป เรียกว่า “ปธานสังขาร” เรียกรวมน่า วิริยสมาธิปธานสังขาร

สร้างความเอาใจใส่จดจ่อ(จิตตะ)โดยหลักศรัทธา เมื่อเกิดศรัทธาทำให้จิตผูกพันจดจ่อ ฝ่าคิดถึงแต่งานนั้น ไม่สนใจงานอื่นหรือเรื่องอื่นที่เกิดขึ้นรอบตัว ความมีใจจดจ่อฝึกฝนนี้ย่อมทำให้เกิดสมาธิ จิตแน่วแน่แนบสนิทในกิจที่ทำ เรียกว่าจิตตสมาธิ พร้อมกันนั้นก็มีความเพียรสร้างสรรค์เกิดประกอบคู่กันไป เรียกว่า “ปธานสังขาร” เรียกรวมน่า จิตตสมาธิปธานสังขาร

สร้างความหมั่นไตร่ตรองใคร่ครวญ(วิมังสา) โดยหลักศรัทธา เมื่อเกิดศรัทธาแล้ว ย่อมทำให้เกิดการคิดหาเหตุผลสอบสวนทดลอง เมื่อทำอะไรก็คิดพิจารณาทดสอบไป การคิดหาเหตุผลและสอบสวนทดลองอย่างนี้ ย่อมช่วยรวมจิตให้ค่อยกำหนดและติดตามเรื่องที่พิจารณาอย่างติดตลอดเวลา เป็นเหตุให้จิตแน่วแน่ เล่นดังไปกับเรื่องที่พิจารณา ไม่ฟุ้งซ่าน เรียกว่าวิมังสาสมาธิ พร้อมกันนั้นก็มีความเพียรสร้างสรรค์เกิดประกอบคู่กัน เรียกว่า “ปธานสังขาร” เรียกรวมน่า วิมังสาสมาธิปธานสังขาร

วิธี ๓ ใช้หลักสติปัฏฐาน ๔

การดำเนินชีวิตคนทำมาหากินย่อมไม่มีฐานที่จะให้เกิดสมาธิได้โดยง่าย จึงต้องใช้วิธีตั้งสติกำหนดพิจารณาภายในรู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนาให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ตั้งสติกำหนดพิจารณาจิตให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน

เรา เขา การฝึกสมาธิโดยอาศัยสติเป็นหลักมีวิธีการคือ การใช้สตินำทางให้แก่ปัญญา หรือทำงานร่วมกับปัญญา การฝึกแบบนี้ได้แก่วิธีการของสติปัฏฐาน ที่นิยามกำหนดให้ผู้ปฏิบัติเดินจงกรมและนั่งสลับไปกับอิริยาบถละ ๓๐ นาทีบ้าง มากกว่านั้นบ้าง การเดินก็เพื่อให้เกิดวิริยะ(ความเพียร)มั่นคงแข็งแรง การนั่งก็เพื่อให้เกิดสมาธิ(ความตั้งมั่นแห่งจิต)

วิธี ๔ ใช้วิธีเป็นแบบแผน

เป็นวิธีการที่ปฏิบัติกันอย่างเอาจริงเอาจังเป็นงานเป็นการ กำหนดวางกันไว้เป็นรูปแบบ มีขั้นตอนที่ดำเนินไปตามลำดับ โดยวิธีปฏิบัติสมถกรรมฐาน ๔๐ อย่าง ตัวอย่างวิธีการสร้างสมาธิโดยปฏิบัติอนุสสติกรรมฐาน เช่น “พุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ และสังขานุสสติ”โยคีผู้มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหว ประสงค์จะปฏิบัติ พุทธานุสสติกรรมฐาน ในเบื้องต้นพึงหาสถานที่สงบเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ๙ ประการ หรือผู้ประสงค์จะปฏิบัติเพื่อสร้างสมาธิในการดำเนินชีวิตประจำวัน พึงหาช่วงเวลาและสถานที่สงบแล้วสวดมนต์ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า(พุทธคุณ) ๙ ประการว่า “อิติปิ โส ภควา อรหัง สมมาสมพุทโธ วิชาจรณสมปนโน สุคโต โลกวิทู อนุตตโร บุริสทम्मสารถิ สตถา เทวมนุสสานัง พุทโธ ภควา”

ผู้ประสงค์จะปฏิบัติธรรมานุสสติกรรมฐานเพื่อสร้างสมาธิก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้เวลาและสถานที่สงบแล้วก็สวดมนต์ระลึกถึงคุณของพระธรรม(ธรรมคุณ) ๖ ประการว่า “สวาทุกาโต ภควตา ธมโม สนทิฏฐิโก อกาลิโก เอหิปสสิโก โอปนยิโก ปจจตตัง เวทิตพโพ วิญญูหิ”

ผู้ปฏิบัติกรรมฐานสามารถปฏิบัติสังขานุสสติกรรมฐานเพื่อสร้างสมาธิ เมื่อได้เวลาและสถานที่สงบแล้วก็สวดมนต์ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์(สังฆคุณ) ๔ ประการว่า “สุปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆ อชุปปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆ ญายปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆ สามิจิปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆ ยทิทัง จตตาริ

ปฐิสุคานิ อฏฐ ปฐิสุคคฺลา เอส ภควโต สวสฺสโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย
ทกฺขิเนยฺโย อณฺชสิกรณิโย อนุตฺตรํ ปุณณฺทเขตฺตํ โลกสฺส”

อีกตัวอย่างหนึ่งของวิธีการสร้างสมาธิโดยปฏิบัติกรรมฐานข้อ “เมตตา-
พรหมวิหาร”(ปฏิบัติกรรมฐานโดยแผ่เมตตา) แบ่งเป็นชั้น ดังนี้

ชั้นที่ ๑ พิจารณาให้เห็นโทษของความโกรธ(โทสะ) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้
สรุปความว่า “บุคคลผู้มักโกรธนั้น มีผิวพรรณทราม นอนเป็นทุกข์ ได้รับความเจริญ
แล้วก็ยังถึงความเสื่อม ทำการเช่นฆ่าทางกาย วาจา ย่อมประสบความเสื่อมทรัพย์
ถึงความเสื่อมยศ ญาติมิตรและสหายหลีกหนี ผู้ถูกความโกรธครอบงำย่อมไม่รู้เหตุ
ไม่รู้ผล ทำกรรม(ไม่ดี)ที่ทำได้ยากเหมือนทำได้ง่าย ต่อเมื่อหายโกรธแล้วย่อมเดือดร้อน
เหมือนถูกไฟไหม้” เป็นต้น และพิจารณาให้เห็นประโยชน์(อานิสงส์)ของความอดทน
(ขันติ) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้สรุปความว่า “ความอดทนมีอานิสงส์ ๕ ประการนี้
คือ

- ๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก
- ๒) เป็นผู้ไม่มากด้วยเวร
- ๓) เป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ
- ๔) เป็นผู้ไม่หลงลืมสติตาย
- ๕) หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์”

ชั้นที่ ๒ พิจารณาดูบุคคลที่อาจเป็นอุปสรรค ผู้ประสงค์จะสร้างสมาธิโดย
เมตตาภาวนา ควรพิจารณาดูโทษ(ข้อเสีย)อันอาจเกิดขึ้นจากทำเมตตาภาวนาไปใน
บุคคล ๖ ประเภท ต่อไปนี้

๑) เมตตาภาวนาในคนที่เกลียดกัน ย่อมลำบากใจทำให้เสียเวลาในการปรับ
ความคิดให้ลึกลับจากความเกลียดแล้วหันมาสู่ความรัก เป็นการเพิ่มภาระให้ตัวเอง

๒) เมตตาภาวนาในคนที่เป็นสหายรักกันมาก อาจมีความก้าวหน้าในการ
ปฏิบัติกรรมฐานได้ยาก เพราะไม่มีแรงจูงใจทั้งด้านลบและด้านบวก ย่อมลำบาก
เช่นเดียวกัน

๓) เมตตาภาวนาในคนที่อยู่ในฐานะกลางๆ ไม่เกลียดไม่รักกัน ก็อาจลำบาก เช่นเดียวกัน เพราะเหตุว่าการตั้งคนประเภทนี้ไว้ในฐานะเป็นครูและเป็นคนรักกัน ย่อมสำเร็จได้ยาก

๔) เมตตาภาวนาในคนที่ศัตรูกัน อาจทำให้เกิดอุปสรรคได้ เพราะเหตุว่าเมื่อระลึกถึงคนที่เป็นศัตรูกัน ความโกรธย่อมเกิดขึ้น

๕) เมตตาภาวนาโดยเจาะจงในคนที่มีเพศตรงข้าม อาจทำให้เกิดอุปสรรคได้เช่นเดียวกัน เพราะเหตุว่าเมื่อระลึกถึงเจาะจงคนที่มีเพศตรงข้าม ความกำหนัดย่อมเกิดขึ้น

๖) เมตตาภาวนาในคนที่ตายแล้ว ย่อมเป็นการเสียเวลาโดยไม่มีประโยชน์เกิดขึ้น เพราะเหตุว่าถึงจะทำเมตตาภาวนา ก็ไม่มีอานสงสีให้เข้าถึงแม้แต่อุปการสมาธิได้

ขั้นที่ ๓ ทำเมตตาภาวนาตามลำดับเมื่อรู้ชัดว่าควรจะทำเมตตาภาวนาในบุคคลประเภทไหนและทำเมตตาภาวนาในบุคคลประเภทไหน ก็ลงมือปฏิบัติโดยเริ่มทำเมตตาภาวนาไปในบุคคลประเภทต่างๆ ตามลำดับ ดังนี้

๑) ในตนเอง ในเบื้องต้น โยคีผู้ปฏิบัติพึงทำเมตตาภาวนาด้วยการกำหนดใจหรือกล่าวเพียงเบาๆ ว่า “ขอเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีทุกข์ มีความสุขบริหารตนไปเถิด” ดังนี้ ก็ได้ เหตุที่ต้องเจริญเมตตาภาวนาไปในตนก่อนนั้นก็เพราะต้องการให้เป็นพยานว่า “ตนเองรักสุขเกลียดทุกข์ ฉันทใด คนหรือสัตว์อื่นก็รักสุข เกลียดทุกข์ฉันนั้น”

๒) ในคนที่เป็นสหายรักหรือคนที่เคารพกัน ในลำดับต่อมา โยคีผู้ปฏิบัติพึงระลึกถึงคุณความดีของคนอื่นที่ทำให้เป็นที่รักและเคารพกันแล้วทำเมตตาภาวนาโดยนัยว่า “ขอท่านผู้นั้นจงมีความสุข ไม่มีทุกข์เถิด” เป็นต้น

๓) ในบุคคลที่อยู่ในฐานะกลางๆ

๔) ในบุคคลที่เป็นศัตรูกัน(ถ้ามี)

สร้างสมาธิโดยแบบแผนอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ตามจริตของแต่ละคน เมื่อเกิดสมาธิแล้ว ปัญญาย่อมเกิดโดยอัตโนมัติ สมาธิถือเป็นวิธีการนำไปสู่ปัญญา มีข้อความต่างๆ เหล่านั้นเป็นหลักฐาน

“เธอผู้ประกอบด้วยสมาธิภาวนาที่มีอานิสงสั่นได้แล้ว ที่มันคงยิ่ง ก็จักยังการเจริญปัญญาให้ถึงพร้อมได้โดยง่ายทีเดียว”

“วินัยย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ความสำรวม(ศีล)ความสำรวมมีเพื่อประโยชน์แก่ความไม่เดือดร้อน ความไม่เดือดร้อนมีเพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์ ความปราโมทย์มีเพื่อประโยชน์แก่ความอิมใจ ความอิมใจมีเพื่อประโยชน์แก่ความสงบ ความสงบมีเพื่อประโยชน์แก่ความตั้งใจมั่น(สมาธิ) ความตั้งใจมั่นมีเพื่อประโยชน์แก่ความรู้เห็นตามเป็นจริง(ปัญญา)”

“ฉาน(สมาธิ)ย่อมไม่มีแก่คนไม่มีปัญญา ปัญญาย่อมไม่มีแก่คนไม่มีฉาน ฉานและปัญญามีแก่บุคคลใด บุคคลนั้นย่อมอยู่ใกล้นิพพาน”

เป็นความจริงอยู่แล้วเมื่อน้ำใสและนิ่งสงบ ทำให้มองเห็นทะลุไปถึงก้นบ่อ เมื่อลมฝนสงบ ทำให้ได้ยินเสียงนกจิ้งจันเรไรเพราะชัดเจนในท่ามกลางป่าทึบ เมื่อเมฆหมอกคลายจางไป ทำให้ท้องฟ้าแจ่มใสมองเห็นสรรพสิ่งบนท้องฟ้าชัดเจน ชื่อนี้ฉันใด เมื่อใจใสสงบนิ่ง(สมาธิ) ย่อมทำให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง(ปัญญา) ปรากฏการณ์ภายในตัวและนอกตัวชัดเจน ฉะนั้น

โดยสรุป การทำจิตให้ผ่องใสก็คือ การฝึกฝนอบรมกล่อมเกลามาตามหลักไตรสิกขา หมายถึง การฝึกฝนกล่อมเกลากายวาจาให้เรียบร้อยดีงาม สงบเสงี่ยม ทำให้พร้อมที่จะฝึกและสะดวกที่จะฝึกจิตให้เป็นสมาธิซึ่งจะทำให้เกิดปัญญา ในการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขานี้ ศีลเป็นพื้นฐานเพื่อก้าวไปสู่ความเจริญ ขั้นตอนต่อไปคือ “จิตสมาธิ” ศีลก็คือเจตนาที่จะงดเว้นหรือการไม่มีความด่าริในการที่จะทำความชั่วใดๆ อยู่ในใจ ซึ่งทำให้จิตใจบริสุทธิ์ผ่องใสปลอดโปร่ง ทำให้เกิดความคิดเห็นแจ่มแจ้ง นั่นคือปัญญา พระโพธิสัตว์สร้างคุณธรรมให้เกิดมีในตนและประพฤติดำเนินจริยธรรมโดยยึดหลักการ ๓ คือ ไม่ทำชั่ว ทำดี และจิตใจให้ผ่องใสนั่นเอง

กล่าวเฉพาะเรื่องความดี แท้จริงแล้ว ความดีตามหลักพระพุทธเจ้าแบ่งได้ ๒ ลักษณะ

ลักษณะที่ ๑ แบ่งตามแนวนอนหรือตามทวาร ๓ คือ

ความดีทางกาย เรียกว่า กายสุจริต ประกอบด้วย

- ๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒) เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้
- ๓) เว้นจากการประพฤติดิฉันท์ในกาม

ความดีทางวาจา เรียกว่า วาจาสุจริต ประกอบด้วย

- ๑) เว้นจากการพูดเท็จ ๒) เว้นจากการพูดส่อเสียด
- ๓) เว้นจากการพูดคำหยาบ ๔) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

ความดีทางใจ เรียกว่า มโนสุจริต ประกอบด้วย

- ๑) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา ๒) มีจิตไม่พยายาบาท
- ๓) มีความเห็นชอบ

ลักษณะที่ ๒ แบ่งตามแนวตั้งเป็น ๕ ชั้น คือ

- ๑) พิธีกรรม-กิจกรรม ๒) ศีล
- ๓) สมาธิ ๔) ปัญญา
- ๕) วิมุตติ

เปรียบได้กับส่วนประกอบของต้นไม้ คือ

- ๑) พิธีกรรมเปรียบได้กับกิ่งใบ ๒) ศีลเปรียบได้กับสะเก็ด
- ๓) สมาธิเปรียบได้กับเปลือก ๔) ปัญญาเปรียบได้กับกระพี้
- ๕) วิมุตติเปรียบได้กับแก่นของต้นไม้

เฉพาะหลักการทำดีเพื่อความดีเพื่อพัฒนาตนไปตามขั้นต่างๆ ตามลักษณะที่ ๒ มี ๒ แบบ คือ

แบบที่ ๑ กิจกรรมและพิธีกรรม ทาน ศีล ภาวนา(แบบคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน)

คฤหัสถ์ผู้ครองเรือน คนทำมาหากินศึกษาหาความรู้พร้อมกับสร้างและรักษา ศรัทธาต่อพระรัตนตรัยโดยพิธีกรรมทำบุญต่างๆ ตามประเพณีชาวพุทธ นอกจากนี้

ยังต้องมีกิจกรรมเช่นการศึกษาพระธรรมวินัยเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจหลักคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา จากนั้นจึงเข้าสู่กระบวนการฝึกฝนอบรมตนตามหลักไตรสิกขา คือ (๑) ศีล (๒) ภาวนา ซึ่งแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ สมถภาวนาหรือสมาธิ (๓) วิปัสสนาภาวนาหรือปัญญา รวมเป็นไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อบรรลุความดีขั้นสุดท้ายคือวิมุตติ(ความหลุดพ้น)

แบบที่ ๒ ศีล สมาธิ ปัญญา (แบบสมณชีพรามณ์)

สมณชีพรามณ์ผู้สละบ้านเรือนออกเป็นนักบวชนั้น ย่อมมีหลักประกันถึงศรัทธามั่นคงแล้วในพระรัตนตรัย ผ่านการทำพิธีกรรมและกิจกรรมสร้างศรัทธามาจนมีศรัทธามั่นคงแล้ว มีศรัทธาไม่หวั่นไหวไม่คลอนแคลนในพระรัตนตรัยแล้ว จึงได้สละบ้านเรือนออกบวช ดังนั้น การทำดีจึงเริ่มด้วยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อบรรลุความดีขั้นสุดท้ายคือ วิมุตติ(ความหลุดพ้น)

คำถามที่ว่า “พระโพธิสัตว์ทำดี บำเพ็ญบารมี สร้างสมคุณธรรมจริยธรรมเป็นเวลานานนั้น บำเพ็ญเฉพาะทสบารมีหรือข้อธรรม ๑๐ ประการเท่านั้นหรือ ?” การทำดีตามหลักพระพุทธศาสนาก็คือการศึกษาและปฏิบัติเพื่อการมองตัวเองให้ออก บอกตัวเองให้ได้ ใช้ตัวเองให้เป็นตามคำถาม ๕ ข้อนี้ มีความเข้าใจตัวเองและบริหารจัดการตัวเองได้เหมาะสม พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทสบารมีเป็นหลักก็จริง ทสบารมี แท้จริงแล้วก็สรุปลงได้ในหลักการทำดีแบบใดแบบหนึ่งใน ๒ แบบดังกล่าวแล้ว ดังนี้

หลักการทำดีแบบที่ ๑

- ๑) กิจกรรมเรียนรู้โลกและชีวิตและพิธีกรรมตามหลักพระพุทธศาสนา
- ๒) ทานก็คือ ทานบารมี
- ๓) ศีลก็คือ สีลบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี วิริยบารมี
- ๔) ภาวนาก็คือ เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี

หลักการทำดีแบบที่ ๒

๑) ศีลก็คือ ทานบารมี ศีลบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี วิริยบารมี

๒) สมาริก็คือเนกขัมมบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี

๓) ปัญญาก็คือปัญญาบารมี

ในการทำดีทั้ง ๒ แบบของคนธรรมดาทั่วไปกับพระโพธิสัตว์ อะไรคือความแตกต่างกัน ? มีความต่างกันอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑) ระยะเวลาในการทำความดี-คนธรรมดาไม่ได้กำหนดระยะเวลาแน่นอนทำไปเรื่อยๆ

๒) ความเข้มข้นของการทำดี

๓) เป้าหมายของการทำดี

คนธรรมดาตั้งเป้าหมายไว้ที่สุคติโลกสวรรค์ก็มี ไว้สูงสุดคือนิพพานก็มี โดยไม่ได้ระบุว่าจะต้องเป็นบุคคลประเภทนั้นประเภทนี้ ส่วนพระโพธิสัตว์ตั้งเป้าหมายไว้ชัด ๒ อย่างคือ มรรค ผล นิพพาน และเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ความจริง พระโพธิสัตว์ทำดีทั้ง ๒ แบบขึ้นอยู่กับสถานะในขณะนั้นว่าเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนหรือเป็นสมณะชีพรามณ์ หลักคิดในการทำดีเพื่อบรรลุความดีตามหลักพระพุทธศาสนาคือ ใช้ชีวิตของตัวเองเป็นศูนย์กลางการศึกษา โดยวิธีการศึกษาเล่าเรียน(ปริยัติ)และศึกษาอบรม(ปฏิบัติ)เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจชีวิตและบริหารจัดการชีวิตได้อย่างถูกต้อง ภายใต้กรอบคำถาม ๕ ข้อ ดังนี้

ตอบคำถามที่ ๑ ชีวิตคืออะไร ?

การบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ก็คือการทำกิจกรรมเรียนรู้ปริยัติสัทธรรม เพื่อให้รู้และเข้าใจสัจธรรมของชีวิตว่า ชีวิตมนุษย์ประกอบด้วย

๑) รูป-ร่างพร้อมคุณลักษณะและอาการ

๒) เวทนา-ความรู้สึกสุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์

๓) สัญญา-ความจำได้หมายรู้

๔) สังขาร-การปรุงแต่งทางจิต

๕) วิญญาณ-ความรู้แจ้งอารมณ์

เรียกรวมว่า “ขันธ ๕” ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานในหรือของชีวิตมนุษย์ โดยเฉพาะรูปหยาบปรากฏให้เห็นสวยงามชวนให้หลงใหลติดใจ ได้แก่ ผม(เกสา) ขน(โลมา) เล็บ(นขา) ฟัน(ทนต์) หนัง(ตโจ) เนื้อ(มังส) เอ็น(นหารู) กระดูก(อฏฐิ) เยื่อในกระดูก(อฏฐิมิภช) น้ำม(ววก) หัวใจ(หทย) ตับ(ยกนิ) พังผืด(กิโลมก) ไต(ปิหก) ปอด(ปปฬาส) ใสใหญ่(อนต) ใส่น้อย(อนตคณ) อาหารใหม่(อุทริย) อาหารเก่า(กรีส) มันสมอง(มตถลุงค) รวมทั้งส่วนที่เป็นน้ำ เช่น ดี(ปิตติ) เสมหะ(เสมหิ) หนอง(พุพฺพ) เลือด(โลหิต) เหงื่อ(เสโท) มันทัน(เมโท) น้ำตา(อสสุ) มันทเลว(วสา) น้ำลาย(เขโ) น้ำมูก(สิงขาณิกา) ไขข้อ(ลสิกา) น้ำมูตร(มุตต) ล้วนเป็นสิ่งสกปรกไม่ดูไม่น่าชม แต่ด้วยปิดคลุมด้วยผม ขน และหนังทำให้ดูสวยงามนอกจากรูปดังกล่าวแล้ว ชีวิตยังประกอบด้วยนามคือจิตที่ทำหน้าที่รับรู้ต่าง คือ

๑) รับรู้/รู้แจ้งอารมณ์ทางมโนทวาร เรียกว่า มโนวิญญาณ

๒) รับรู้/รู้แจ้งอารมณ์ทางตา เรียกว่า จักขุวิญญาณ

๓) รับรู้/รู้แจ้งอารมณ์ทางหู เรียกว่า โสตวิญญาณ

๔) รับรู้/รู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก เรียกว่า ฆานวิญญาณ

๕) รับรู้/รู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ

๖) รับรู้/รู้แจ้งอารมณ์ทางกาย เรียกว่า กายวิญญาณ

๗) ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพเก่า เรียกว่า จุติจิต

๘) หน้าที่เกิดในภพใหม่ เรียกว่า ปฏิสันธิจิต นี่คือนามโดยสรุป

การที่มีความเข้าใจและเข้าใจว่าชีวิตอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ดังกล่าว ทำให้เกิดความคิดอีกอย่างหนึ่งตามมาก็คือ ความคาดหวังที่จะได้ ที่จะมิตีจะเป็น สิ่งที่ดีในด้านนั้นด้านนี้หรือในเรื่องนั้นเรื่องนี้ หรือแม้กระทั่งความหวังที่จะพ้นไปจากสิ่งที่ไม่พึงประสงค์หรือที่จะไม่ประสบสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ ทั้งในสถานะที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

และอนาคต ชาวพุทธส่วนมากจึงเชื่อว่า สถานะของตนเองอย่างนี้ขณะนี้และที่ในวันหนึ่งก็จะเปลี่ยนไปสู่อีกรูปแบบหนึ่งและไปอยู่อีกที่หนึ่งซึ่งอาจจะแตกต่างจากเดิมโดยสิ้นเชิง

ตอบคำถามที่ ๒ ชีวิตเป็นอย่างไร ?

ชีวิตอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง” ภิกษุปัญจวัคคีย์กราบทูลว่า “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” ภิกษุปัญจวัคคีย์กราบทูลว่า “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธองค์จึงตรัสสรุปว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา” บทสนทนาถามตอบระหว่างพระพุทธเจ้ากับภิกษุปัญจวัคคีย์นี้ แสดงให้เห็นธรรมชาติของขันธขัณฑ์ นั่นคือเมื่อถามว่า “ขันธธาตุเป็นอย่างไร ?” ก็ตอบได้ว่า “ขันธธาตุเป็นอยู่อย่างนี้คืออยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์” เกิดดับ เกิดดับ เกิดดับ เปลี่ยนสภาพไปไม่คงที่ ดำรงอยู่ในสภาพเดิมได้ไม่นาน

ตอบคำถามที่ ๓ ชีวิตเป็นไปอย่างไร ?

ชีวิตอาศัยปัจจัยเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไปและดับก็เพราะปัจจัยดับต่อเนื่องกันมาด้วย เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่พระตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั่นคือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา(ธรรมฐิติ)ความเป็นไปตามธรรมดา(ธรรมนิยาม) ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้(อิทัปปัจจยตา)และในกระบวนการนี้มีธรรมชาติชัดเจน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนทตอนหนึ่งว่า

อิมสมิ สติ อิทั โหติ

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

อิมสสุปปาทา อิทั อุปปชติ

เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

อิมสมิ อสติ อิทั น โหติ

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี

อิมสส นิโรธา อิทั นิรุชฌติ

เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ

นี่คือความเป็นไปของชีวิตนัยหนึ่ง อีกนัยหนึ่ง ชีวิตเป็นไปตามกรรม (คือ การกระทำ ซึ่งแบ่งตามคุณภาพหรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุ มี ๒ อย่าง คือ

๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึง การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูลคือโลภะ(โลภอยากได้) โทสะ(โกรธ) หรือโมหะ(หลง) ที่เป็นการกระทำทางกาย เรียกว่า กายทุจริต การกระทำทางวาจา เรียกว่า วาจาทุจริต การกระทำทางใจ เรียกว่า มโนทุจริต

๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดี กรรมดี หมายถึงการกระทำที่เกิดจากกุศลมูลคือ อโลภะ(ไม่โลภไม่้อยากได้) อโทสะ(ไม่โกรธ) หรืออโมหะ(ไม่หลง) ที่เป็นการกระทำทางกาย เรียกว่า กายสุจริต การกระทำทางวาจา เรียกว่า วาจาสุจริต การกระทำทางใจ เรียกว่า มโนสุจริต

กระบวนการของกรรมกับกระบวนการของชีวิต(รวมถึงกระบวนการของชีวิตด้วย)เป็นอันเดียวกัน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบสุภมาณพโตทยบุตรว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย และกรรมย่อมจำแนกให้สัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” พระพุทธดำรัสนี้แสดงนัยชัดเจนว่า กรรม(เริ่มจากจิตหรือมโน แสดง พฤติภาพออกมาทางกาย วาจา)คือกระบวนการชีวิตทั้งหมด เป็นพลังชีวิตทั้งขณะ ปัจจุบันและขณะข้ามภพข้ามชาติมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งหมดทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จึงมีคำของนักปราชญ์ว่า “ปัจจุบันเป็นลูกหลานของอดีต และเป็นบิดาของอนาคต เราคืออณูหนึ่งเป็นผลแห่งอดีต อีกอณูหนึ่งก็จะเป็นผู้ก่ออนาคต”

ตอบคำถามที่ ๔ ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร ?

ชีวิตควรดำเนินไปด้วยโลกียสัมมาทิฏฐินั้นคือ ศรัทธาในพระรัตนตรัย ศรัทธา ความเชื่อ ความมั่นใจในพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้สัจธรรม ทรงมีพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณและในฐานะที่เป็นบุคคลต้นแบบซึ่งยืนยวนวิสัย ความสามารถของมนุษย์ว่า สามารถหยั่งรู้สัจธรรมเข้าถึงความจริงและความดีสูงสุด

ได้ด้วยสติปัญญาและความสามารถของมนุษย์เอง ศรัทธาข้อนี้เรียกโดยคำสรุปว่า “ตถาคตโพธิสัทธา” ศรัทธา ความเชื่อ ความมั่นใจในธรรมทั้งสัจธรรมและศีลธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้นว่าเป็นสิ่งที่พระองค์ได้ปฏิบัติเห็นผลประจักษ์กับตนเองมาก่อนแล้วประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ ธรรมนั้นเป็นกฎเกณฑ์แน่นอน เป็นกฎแห่งเหตุและผล เป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่คงอยู่อย่างนั้น มนุษย์เมื่อพัฒนาตนให้พร้อมมีปัญหาแก้กล้ำพ้อแล้วก็รู้และประจักษ์ได้ด้วยตัวเอง และศรัทธา ความเชื่อ ความมั่นใจในสงฆ์ในฐานะเป็นชุมชนต้นแบบ สมาชิกแห่งสงฆ์นี้เป็นพยานยืนยันว่ามนุษย์ทั่วไปมีความสามารถที่จะบรรลุความจริงความดีงามสูงสุดได้อย่างบุคคลต้นแบบ เป็นชุมชนที่มีความดีงามน่าชื่นชม ควรเชิดชูรักษาและเข้าร่วม

ศรัทธาในพระรัตนตรัยนั้น เป็นความมั่นใจว่าความดีงามและกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผลมีอยู่ตามธรรมดาของธรรมชาติ มนุษย์มีความสามารถที่จะเข้าถึงและหยั่งรู้ความจริงความดีงามและกฎธรรมชาตินั้นได้ ในศรัทธา ๓ อย่าง ศรัทธาในพระพุทธเจ้า(ตถาคตโพธิสัทธา)สำคัญที่สุด เพราะเมื่อเชื่อมั่นในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมมีความเชื่อมั่นในธรรมที่พระองค์ทรงแสดง และท้ายที่สุดมีความเชื่อมั่นในสงฆ์สาวกที่ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์แล้วเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงตามพระพุทธองค์

ในระดับที่สูงขึ้นไป ชีวิตควรมีกัมมสัทธาเชื่อกรรม เชื่อการกระทำ เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนาคือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือเป็นความดีความชั่วมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องกันไป วิปากสัทธา เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผลและผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว และมีกัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

ศรัทธาเป็นเหมือนระบบนำร่องของชีวิต ในระดับสังคมประเทศชาติ ศรัทธาอยู่ใน ๓ รูปแบบ คือ

๑) ศรัทธาในวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ทิศทางของชาติจะเป็นอย่างไร จะดำเนินไปในทางไหนขึ้นอยู่กับความเชื่อและยึดถือปฏิบัติร่วมกันในวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของสังคมประเทศชาตินั้นๆ ที่มีอย่างยาวนาน ถ้าเป็นเรื่องที่ดีงาม เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความประหยัดมัธยัสถ์ ความขยันหมั่นเพียร ความสะอาด ความกตัญญู ก็จะทำให้ประเทศชาตินั้นเจริญรุ่งเรือง ถ้าเป็นเรื่องที่ไม่ดีงามตรงกันข้าม จากที่กล่าวนี้ก็จะทำให้ประเทศชาตินั้นทรุดโทรมเสื่อมถอยไม่ก้าวหน้า

๒) ศรัทธาในหลักศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ วิถีชีวิตของคนมี ๒ ภาค ที่ซ้อนกันอยู่ ภาคที่ ๑ คือชีวิตการทำมาหากิน ภาคที่ ๒ คือชีวิตด้านจิตใจ ซึ่งทั้ง ๒ ภาคนี้มีความสัมพันธ์กันอยู่ เช่น ก่อนออกไปทำงาน มีการสวดมนต์ไหว้พระหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก่อนการประกอบธุรกิจใดๆ มีการประกอบพิธีทางศาสนาหรือพิธีบูชาสักการะ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ คนในสังคมประเทศชาตินั้นๆ จะยึดถือปฏิบัติเหมือนกันเกือบทั้งหมด นี่คือศรัทธาเป็นระบบนำร่องชีวิต

เมื่อมีศรัทธามั่นคงแล้วก็พัฒนาตัวเองให้ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมจริยธรรม สูงขึ้นไปอีกตามหลักแห่งไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เรียกโดยย่อว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นระบบพื้นฐานสำหรับการฝึกอบรมเพื่อให้เกิดการดำเนินชีวิตที่ดี(มรรค)คำว่า “สิกขา” เป็นภาษาบาลี แปลว่า การศึกษา ซึ่งมีนัยไปถึงการศึกษอบรมมากกว่าการศึกษาเล่าเรียน ดังนั้น การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาจึงมุ่งถึงการฝึกความประพฤติ การฝึกปรือและฝึกปฏิบัติตัวเองมากกว่าการศึกษาเล่าเรียนเรื่องภายนอกตัวเอง

การฝึกความประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ เรียกว่า อธิศีลสิกขา

การฝึกปรือในด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิต เรียกว่า อธิจิตตสิกขา

การฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้น มีจิตเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ เรียกว่า อธิปัญญา-สิกขา

ไตรสิกขาเป็นองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการพัฒนาตน เพื่อไปสู่เป้าหมาย ทั้งระดับโลกียะและโลกุตตระ เพราะเป็นฐานแห่งการยกคุณภาพจิตขึ้นสู่ระดับสูง ไปตามลำดับ จากความเป็นปุถุชนคนมีกิเลสขึ้นสู่ความเป็นคนที่ตัดกิเลสได้บางส่วน คือเป็นโสดาบัน สกทาคามี คนที่ตัดกิเลสได้เป็นส่วนมากคือเป็นอนาคามี และคนที่ตัดกิเลสได้ทั้งหมดคือเป็นอรหันต์ตามลำดับ แม้ผู้ตั้งพระนิธานเป็นพระโพธิสัตว์โดยฐานะไม่ได้มุ่งความเป็นพระอริยบุคคล แต่ก็ต้องพัฒนาตนเองให้มีคุณสมบัติเท่ากับ พระอริยบุคคลหรือยิ่งกว่าพระอริยบุคคล ต้องมีการจัดระเบียบกายและวาจาให้เรียบร้อย(ศีล) ต่อจากนั้นจึงจัดระเบียบจิตให้หนักแน่นมั่นคง(สมาธิ) ทำยที่สุด จึงจะฝึกคิดฝึกไตร่ตรองธรรมทั้งหลายให้เห็นตามเป็นจริง(ปัญญา) ดังนั้น เมื่อถามว่า “ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร ?” ตามหลักพระพุทธศาสนา การดำเนินชีวิตในอุดมคติและการพัฒนาชีวิตให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายในอุดมคติต้องอยู่ในกรอบแห่งไตรสิกขานี้เท่านั้น ปรีติสัทธธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน คือ พระพุทธพจน์ ปฏิบัติสัทธธรรมคือปฏิบัติอันจะต้องปฏิบัติได้แก่ไตรสิกขาประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ในขณะที่ปฏิเวธสัทธธรรมคือผลอันจะพึงบรรลุได้ด้วยการปฏิบัติ ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน

ตอบคำถามที่ ๕ ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร ?

เป้าหมายระดับวิถีชีวิตในเบื้องต้นของชีวิตก็คือ สุขคติ คำว่า “สุขคติ” แปลว่า คติหรือทางดำเนินที่ดี หมายถึง สถานะ สภาวะ สภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ ดึงามเอื้อเพื่อเกื้อกูลแก่ชีวิต เช่น เป็นคนมีอายุยืนเมื่อตายไป เป็นคนมีโรคน้อยเมื่อตายไป ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นคนมีผิวพรรณดี เป็นคนมีอำนาจมากเมื่อตายไป เป็นคนมีโศกมากเป็นมนุษย์จะเกิดในตระกูลสูง เป็นคนมีปัญญามาก

สิ่งที่คนทำมาหากินประสงค์เมื่อให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาก็คือ มีอวัยวะทุกส่วนสมบูรณ์ มีรูปร่างสูงใหญ่ มีเขี้ยวว่องไว มีเท้าตั้งอยู่ราบเรียบ มีความงาม มีความนุ่มนวล มีความสะอาด มีความกล้า มีกำลังมาก มีความองอาจ มีรูปร่างทรหดทรงดี มีธนทรัพย์-เงินทอง มีธัญญาทรัพย์-ข้าวปลาอาหาร มีโภคทรัพย์ ไม่มีศัตรู เป็นที่รักของทุกคน เป็นคนฉลาดเป็นต้น

กล่าวเฉพาะพระโพธิสัตว์แม้จะยังไม่มุ่งบรรลุนิพพานเสียทีเดียวในขณะบำเพ็ญบารมี แต่ก็มุ่งพัฒนาตัวเองให้มีความเข้มแข็งทั้งด้านร่างกายและจิตใจ โดยมุ่งทำความดีตามหลักทศบารมีเพื่อให้ร่างกายมีความสมบูรณ์เข้มแข็งประกอบด้วย มหาบุรุษ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ในขณะเดียวกันก็มุ่งพัฒนาจิตใจให้หลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น มีอหังการน้อยลงพร้อมที่จะช่วยเหลือชาวโลก ดังนั้น จึงต้องพัฒนาตามหลักไตรสิกขาให้มีความบริสุทธิ์ ๓ ระดับ คือ

ระดับที่ ๑ สีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีลคือประพฤตินี้ เลี้ยงชีวิตถูกต้อง ข้อนี้นิยามเอาปาริสุทธิศีล ๔ คือ ปาติโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวนปาริสุทธิศีล และปัจฉยสันนิสสิตศีล

ระดับที่ ๒ จิตตวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งจิตคือ ผีอกบรัมจิตหรือพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิตจนเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา ข้อนี้นิยามเอาตั้งแต่อุปปจารสมาธิจนถึงอัปปนาสมาธิในสมาบัติทั้ง ๘

ระดับที่ ๓ ญาณวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณ คือความรู้ความเข้าใจ มองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง(เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นามรูปปริจเฉทญาณ-ความรู้กำหนดจำแนกนามและรูป)กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณ (ความรู้)เป็นเหตุให้ข้ามพ้นความสงสัย หรือความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยเกี่ยวกับอดีต อนาคต และปัจจุบันได้

บุคคลบางคนเมื่อกล่าวถึงการบำเพ็ญทศบารมีตามจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์แล้วเข้าใจว่า เป็นเรื่องยากเกินไปและเกินความจำเป็นสำหรับตัวเองที่ปรารถนาเพียง

ทรัพย์สมบัติในชาตินี้และเมื่อตายไปก็ปรารถนาสวรรค์สมบัติ ความจริง การบำเพ็ญ
ทสภารมมีกับหลักการ คือ

๑) ไม่ทำชั่ว

๒) ทำดี

๓) ทำจิตให้ผ่องใสเป็นเรื่องเดียวกัน

ขอให้เริ่มจุดเริ่มต้นของการทำดีในรูปแบบไหนก็ได้ ความดีตามหลักพระพุทธ-
ศาสนา มี ๕ ลำดับชั้น ดังนี้

๑) กิจกรรม-พิธีกรรมที่เป็นบุญเป็นกุศลซึ่งเปรียบได้กับกิ่งใบของต้นไม้

๒) ศีล ซึ่งเปรียบได้กับสะเก็ดของต้นไม้

๓) สมาธิ ซึ่งเปรียบได้กับเปลือกของต้นไม้

๔) ปัญญา ซึ่งเปรียบได้กับกระพี้ของต้นไม้

๕) วิมุตติ ซึ่งเปรียบได้กับแก่นของต้นไม้

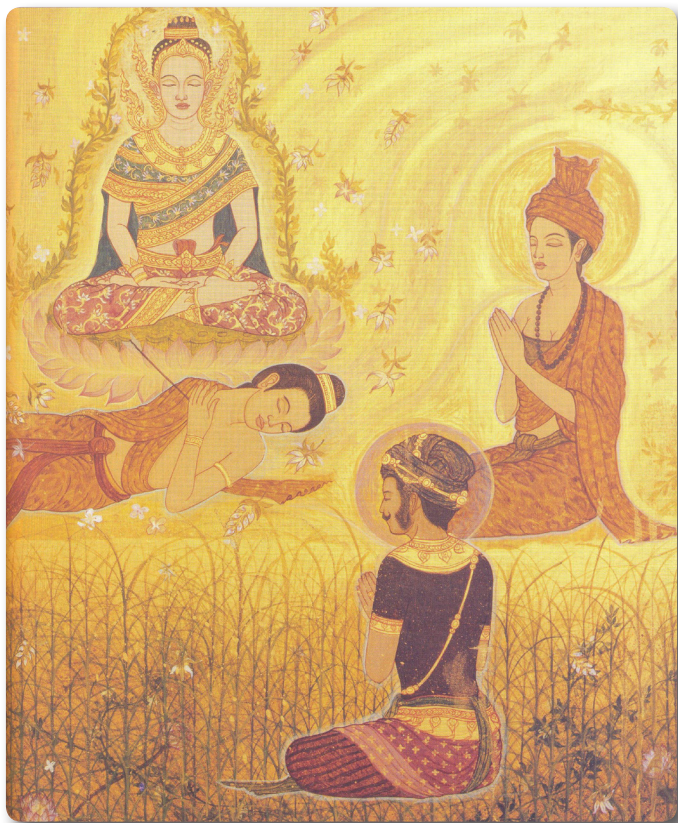
ดังนั้น ขอให้เริ่มจุดเริ่มต้นแห่งการทำดีด้วยกุศลเจตนาอย่างแท้จริง บุคคลก็จะ
ได้รับการพัฒนาไปตามลำดับ ในการบำเพ็ญทสภารมมีไม่ต้องกำหนดเป็นทานบารมี
ศีลบารมี เนกขัมมบารมีก็ได้ แต่ให้เป็นไปในวิถีชีวิตโดยยึดหลักไม่ทำชั่ว ทำดี และ
ทำจิตให้ผ่องใสซึ่งมีนัยดังกล่าวมาแล้ว เช่น ในการให้ทาน ได้ชื่อว่าทำดี ได้ชื่อว่า
บำเพ็ญทานบารมี ในขณะเดียวกันขณะที่ให้ทานเกิดความตระหนี่ขึ้นมาก็ข่มไว้
ชื่อว่า ได้บำเพ็ญขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี มีเหตุแทรกซ้อนขึ้นมาขณะ
ให้ทานซึ่งจะทำให้จิตเศร้าหมองก็รักษาอาการนิ่งไว้ ชื่อว่าได้บำเพ็ญอุทธานบารมี
และอุเบกขาบารมีเป็นต้น

จริยวัตรของพระโพธิสัตว์แท้จริงแล้วก็อยู่บนหลักการ ๓ ประการ
ดังกล่าวแล้ว และแสดงให้เห็นครบกระบวนการก็คือ จากหลักการ ๓ พระโพธิสัตว์ก็
บำเพ็ญจริยวัตรหรือบำเพ็ญบารมีภายใต้กรอบแห่งวิธีการ ๖ คือ

๑) ไม่กล่าวให้ร้าย-ไม่ว่าร้ายคำเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูด
เพ้อเจ้อ

- ๒) ไม่เบียดเบียน-ไม่ลักทรัพย์ ไม่ฆ่าไม่ทำร้าย และไม่ประพฤติดิฉิดในกาม
 - ๓) สำรวมระวังรักษาศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์
 - ๔) รู้จักประมาณในการบริโภคใช้สอย
 - ๕) ดำเนินชีวิตอย่างสงบร่มเย็น
 - ๖) ปฏิบัติกรรมฐานอย่างต่อเนื่อง
- และท้ายที่สุดก็นำไปสู่อุดมการณ์ ๔ คือ
- ๑) สังคมอุดมด้วยขันติธรรม ๒) สังคมมีความสงบร่มเย็น
 - ๓) สังคมเกษมปลอดภัย ๔) สังคมไร้การเบียดเบียนกัน

ที่มา : <http://www.anurakdhamma.org/?cat=10>